

SLOVENSKÁ REČ

časopis
pre výskum
slovenského jazyka
orgán
Jazykovedného ústavu
Ľudovíta Štúra
Slovenskej akadémie
vied

HLAVNÝ REDAKTOR

Štefan Peciar

VÝKONNÝ REDAKTOR

František Kočiš

REDAKČNÁ RADA

Ferdinand Buffa, Ladislav Dvonč, Ján Findra, Juraj Furdík, Mária Ivanová-Šalingová, Eugen Jóna, Ján Kačala, František Kočiš, Jozef Mistrik, Jozef Mlacek, Štefan Peciar, Jozef Ružička

REDAKCIA

884 16 Bratislava, Nálepková 26

OBSAH

E. Jóna, Ján Damborský (1880—1932) . . .	321
L. Dvonč, Prislovka a predložka <i>navyše</i> . .	337
F. Buffa, O zložených sufixoch v nárečových substantívach	341

DISKUSIE

G. Moško, Predmetová polopredikatívna (polo- vetná) konštrukcia	346
J. Mlacek, Ešte o spojení <i>vyjst na psí tridsia- tok</i>	355

SPRÁVY A POSUDKY

Životné jubileum Vincenta Blanára. Š. Peciar. .	359
VIII. slovenská onomastická konferencia. M. Majtán	361
Česko-slovenský slovník. I. Ripka — J. Skla- daná	364
Ukrajinská práca o jazyku masových politických informácií. J. Doruľa	372

ROZLIČNOSTI

Vesmír — <i>vesmíran</i> . J. Jacko	378
Gijon i Gijón. J. Jacko	379
Deriváty od názvu <i>Ruse</i> . K. Palkovič . . .	379

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 45 — 1980

ČÍSLO 6

Eugen Jóna

JÁN DAMBORSKÝ (1880–1932)

Po skončení prvej svetovej vojny sa vznikom Československej republiky od základu zmenila i jazyková situácia Slovákov. Slovenčina sa stala úradným a vyučovacím jazykom. No na Slovensku nebolo dosť úradníkov, učiteľov, profesorov, ktorí by dokonale vedeli po slovensky. Bolo treba preškoliť úradníkov, pripraviť učiteľov, napísať pre nich učebnice. Túto prácu vykonali s pomocou českých vzdelancov predprevratoví Slováci. Medzi nimi bol aj Ján Damborský.

J. Damborský vyšiel z roľníckeho prostredia. Narodil sa 12. augusta 1880 v západoslovenskej dedine Kopčany (pri Skalici). Jeho rodičia boli uvedomelí Slováci. Čítali slovenské noviny (Hlásnik), mali české modlitebné knižky. Mladý J. Damborský po skončení ľudovej školy v rodisku študoval na strednej škole v Skalici (I.–IV. tr.), vyššie triedy vychodil v Bratislave (V.–VI. tr.) a v Ostrihome (VII.–VIII. tr.), kde aj maturoval s vyznamenaním. Ako veľa dedinských chlapcov v tých časoch i J. Damborský bol určený na kňazskú dráhu. Teológiu študoval v rokoch 1899–1904 vo Viedni a v Ostrihome. V Ostrihome mali študenti svoje literárne spoločnosti podľa národnosti.¹ Pripravovali sa v nich na svoje budúce účinkovanie medzi ľuďom v materinskom jazyku, pravda, všetci so znalosťou štátneho jazyka — maďarčiny. Slováci sa písomne stýkali aj s českými študentmi, odoberali české časopisy a knihy. Cez prázdniny sa schádzali a sami sa vzdelávali. R. 1902 (v II. ročníku štúdií) J. Damborský z Ostrihomu žiadal listom F. Sasinka o radu, ako by mal postupovať pri štúdiu dejepisných diel,² lebo sa rozhodol venovať sa dejepisu. Okrem toho sa mladý študent doma venoval ľudovej piesni. Toho istého roku (júl a august) prepísal ľudové piesne z rodiska podľa Jozefa Hanzalíka.

¹ V Damborského pozostalosti (LAMS) sa zachoval zápisník s poznámkami o „Cirkvej lit. slov. škole v Ostrihome“ napr. z r. 1902, keď sám tam študoval v III. ročníku (všetkých poslucháčov na akadémii bolo 89 — „v jaz. ohľade vyplnili rubriky: slov.-maď. 18, maď.-slov. 15, maď.-nem. 24, len maď. 35). Damborský sa hlásil do skupiny hovoriacich slovensky — maďarsky. Neskôr zbieral materiál k dejinám tejto „školy“.

² List je v pozostalosti v LAMS (A 240 — 3 jđ.) s dátumom 31. marca 1902 a s podpisom Ján Damborský, bohoslovec II. roč. seminarium Esztergom.

V školskom roku 1904/1905 bol vymenovaný za katechéta na ľudovej škole v Budapešti, ale už v prázdninách bol preložený za kaplána na Piargy, kde učil aj na ľudovej škole, potom na meštianskej škole vo Veľkých Topoľčanoch (1905–1907), vo Veľkých Kostoľanoch (1907–1908), v Ludaniciach (1908–1909), v Kestúci (1909–1911), v Petrovej Vsi (1911–1914), v Budapešti (1914–1919). Podľa listu z Petrovej Vsi (1912) sa uvažovalo o tom, či by J. Damborský neprijal redaktorstvo v Slov. ľud. novinách alebo miesto „hlavného jednatela“ v Spolku Sv. Vojtecha. V Budapešti popri úspešnej školskej službe J. Damborský pracoval v národnom duchu medzi Slovákmi a sám ďalej študoval – zložil archivársku skúšku.³

Pred vojnou pracoval J. Damborský i literárne. Národne sa posilňoval stykom s predprevratovými Slovákmi, najmä účasťou na známych poradách v Luhačoviciach. Prostredníctvom svojich známych zbieral štatistické dáta o Slovákoch na etnickom rozhraní slovensko-maďarskom; svoje vedomosti využil po prevrate ako expert pri rokovaní o administratívnej a archívnej rozluke a o štátnych hraniciach.

Po r. 1918 prvý nitriansky župan dr. L. Okánik pozval J. Damborského za župného archivára.⁴ Spočiatku vykonával aj iné práce (redigoval týždenník Katolícke noviny v Nitre a i.). Dňa 16. mája 1919 preberal spolu s A. Štefánkom od piaristov gymnázium a bol jeho prvým správcom. Od tých čias učil na tom gymnáziu predmet „jazyk československý“ popri iných predmetoch (najmä latinčine) najprv ako supl. profesor, neskôr ako výpomocný učiteľ do r. 1927/28, keď dostal miesto definitívneho profesora. Od školského referátu v Bratislave dostal „uznanie a vďaka za horlivé spolupôsobenie pri organizácii a budovaní slovenského školstva v Nitre“. Písomné uznanie dostal i za cenné služby československým delegátom na parížskej konferencii zostavením materiálu o slovensko-maďarskom rozhraní a o juhoslovenskom koridore na základe starých (z r. 1790–1820) záznamov a schematizmov.

J. Damborský sa už pred prevratom hlásil do školskej služby, keď sa v Budapešti pod vedením M. Hodžu robila evidencia slovenských úradníkov, sudcov, profesorov, učiteľov atď. pre budúcu republiku, lebo jeho „jedinou túžbou bolo stať sa profesorom na čs. strednej škole“. Táto túžba viedla Damborského k tomu, že sa už 1. okt. 1921 zapísal na „Československú štátnu univerzitu v Bratislave“, a to najprv na právnickú fakultu, od apríla 1922 na filozofickú fakultu. Mal zapísané prednášky z dejepisu (u V. Chaloupeckého), zo zemepisu (u K. Chotka), z dejín čes. a slov. literatúry (u A. Pražáka, J. Škultétyho), zo slavistiky (hláskoslovie st. cirkevno-slov. jazyka, praslov. skloňovanie, staročeské časovanie – u M.

³ V pozostalosti J. Damborského je vysvedčenie zo 17. marca 1919, vydané Uhorským kráľovským archívom (Magyar királyi országos levéltár — 159/1919 szám, podpísaný D. Csánki Dezső, 1. allamtitkár orsz. levéltári főigazgató), podľa ktorého J. Damborský „po zložení krajinskej odbornej manipulantskej skúšky archívnej... uznaný bol za výborne (kiválóan) spôsobilého na úrad krajinského archívneho manipulantského úradníka, alebo župného a mestského právomocenského hlavného archivára a podarchivára.

⁴ Pre rozličné príčiny (premávkové, pasové ťažkosti, ale možno predpokladať aj iné osobné, napr. archivárska skúška z 11. marca 1919 v Budapešti) nemohol miesto archivára hneď zaujať. S cudzím cestovným pasom sa do ČSR dostal 6. apríla 1919. Vymenovanie za hl. župného archivára dostal 24. apríla 1919 (od dr. Okánika), ministerský vymenovací dekrét dostal 1. marca 1921 (s podpisom dr. Mičuru).

Weingarta), o jazyku J. Hollého, Sládkoviča, Kukučina (u J. Škultétyho) a i., semináre a cvičenia u J. Škultétyho, V. Chaloupeckého, A. Pražáka a i. Štúdium absolvoval 9. XII. 1924. O skúškach nemáme doklad, ale z korešpondencie vidieť, že sa zaujímal o odbornú literatúru.

Po príchode do Nitry J. Damborský ako archivár smeroval k histórii, ale čoskoro prevážil záujem o slovenčinu: na gymnáziu učil slovenčinu, slovenský jazyk a literatúru prednášal i na troch učiteľských kurzoch. Dokonale si osvojil na ten čas výbornú slovenskú gramatiku S. Czambela Rukoväť spisovnej reči slovenskej. „Literatúru slovenskú celú som znal už dávno pred prevratom a literatúru českú som začal poznávať už ako bohoslovec nadväzovaním stykov s literárnymi krúžkami (školami) českých bohoslovcov, o čom svedčí vyše 400 českých kníh a časopisov, ktoré som mal vo svojej veľkej knižnici... A že po prevrate ešte väčšmi som sa venoval slovenskej a českej literatúre a preštudoval nielen češtinu novú, ale i starú, a tiež i staroslovenčinu [!], je samozrejmé,“ napísal J. Damborský vo svojich autobiografických poznámkach.

Z prípravy na kurzy a na vyučovanie v škole koncom r. 1919 vznikla jeho knižka *Slovenská mluvnica so zvláštnym zreteľom na pravopis*. V „Predmluve“ vysvetľuje, prečo napísal svoju prácu. Dovtedajšie slovenské gramatiky nevyhovovali: Czambelova Rukoväť sa mu zdala pre začiatočníkov ťažká, ostatné menšie „mluvnice“ neúplné, nedostatočné. Išlo mu o to, aby stručne a prakticky podal „všetko, čo je potrebné k osvojeniu slovenského pravopisu. Mluvnica písaná je pre tých, ktorí slovensky už hovoria, ale slovenskú mluvnicu a pravopis ešte neznajú“. Treba dodať, že mu išlo o učiteľov a úradníkov, ktorí študovali na maďarských školách a poznali odborné maďarské termíny. Svedčia o tom pri slovenských názvoch paralelné výrazy maďarské, napr. *samohlásky* (*magánhangzók*), *dvojhĺásky* (*kettőshangzók*), *spoluhlásky* (*mássalhangzók*), *meno podstatné* (*főnév*), *meno prídavné* (*melléknév*), *zámeno* (*névmás*), *číslovka* (*számnév*), *sloveso* (*ige*), *príslovka* (*határozó*), *predložka* (*viszonyzó*), *spojka* (*kötőszó*), *citoslovce* (*indulatszó*) atď. Najdôležitejšie rozdiely v písme medzi slovenčinou a maďarčinou (č — cs, ď — gy, ľ — ly, ň — ny, s — sz, š — s, ť — ty, ž — zs) sa uvádzajú i v druhom opravenom a doplnenom vydaní (Nitra 1920). V neskorších vydaniach *Slovenskej mluvnice* sa už maďarské gramatické termíny neuvádzajú.

Pramene svojej práce J. Damborský priamo nespomínal ani v prvom, ani v druhom vydaní gramatiky,⁵ ale keď hovoril o Czambelovej Rukováti

⁵ Prvé vydanie sa minulo za päť mesiacov, druhé bolo „úplne prepracované a asi o tretinu doplnené“. „Snažil som sa toto nové vydanie mluvnice prispôbiť požiadavkám školským“ (Predmluva k II. vydaniu — v Nitre, 1. augusta [srpňa] r. 1920. Pôvodca.). Str. 1—180. Prvý úplný výtisk (celá mluvnica) vyšiel z tlače 16. septembra 1920. Druhé vydanie tlačené bolo v 5000 výtiskoch. Dostal som za II. vydanie 2000 kor. honoráru (za I. vyd. 1000 kor.)“ — písal autor v svojich poznámkach (LASSV — Lad. II. Fasc. 16. č. 1).

ako ťažkej pre začiatočníkov a o ostatných gramatikách ako nevyhovujúcich, priznával sa, že ich poznal. Až v treťom vydaní (1921) výslovne uvádza, že „dosiaľ nevyšla a v dohľadnej dobe ani nevyjde vedecky spracovaná úplná mluvnica jazyka slovenského, podobná mluvniciam českým, preto znovu vydávam Slovenskú mluvnicu, prepracovanú a rozšírenú hlavne podľa vzornej mluvnice českej od Gebauera — Ertla, ďalej podľa Rukováti Czambelovej a podľa pokynov úradných posudzovateľov“.⁶

Prvé dve vydania Damborského *Slovenskej mluvnice* sú krátke prehľadné učebnice. Ich význam je predovšetkým v tom, že vyšli v čase, keď boli veľmi potrebné. Obsahovali hláskoslovie, náuku o slove (kmeňoslovie, tvaroslovie, t. j. náuku o skloňovaní podstatných mien, prídavných mien, zámen, čísloviek, náuku o časovaní a nesklonné, neohybné slová) a vetoslovie. V terminológii badať spočiatku kolísanie a odchýlky od neskorších vydaní, napr. „písmeny (liter) alebo [!] hlásky“, „lokatív“, „výkrikník“, „prestávka“, t. j. pomlčka, „rovník“, t. j. znak rovnosti, „poznámník“, t. j. hviezdička, „dokonané“ slovesá a i. Vo výkladoch sa medzi dvojhlásky nesprávne zaraďuje aj -ou, pripúšťa alternáciu ch: „s alebo š“ (Čech — Česi, hoch — hoši); pri skloňovaní tzv. zvieracích mien sa uvádza, že „v množ. nom. okrem prípony životných mien (vlci, vtáci...) prijímajú aj prípony neživotných (-y, -e)“; „v inštr. pl. sú prípony -ami, -mi (staršie -y, -i len s predložkami, aby sa vyhlo dvojzmyslu)“; pri gen. vzoru dub je poznámka „nenie určitého pravidla“, „novšiu príponu -u majú pochopové slová“; pri časovaní sa uvádzajú tvary bez dvojhlásky ie (zomreť, zosilneť) atď.

Inak *Slovenská mluvnica* v 1. a v 2. vyd. podáva gramatickú látku spisovnej slovenčiny jednoduchým spôsobom. Väčší dôraz sa kladie na pravopis; znalosť výslovnosti, hoci aj nárečovej sa iba predpokladá podobne ako i v Czambelovej Rukováti. Gramatický systém na rozdiel od Rukováti S. Czambela je prispôbosený školským potrebám podľa latinskej gramatiky.

Slovenská mluvnica z r. 1921⁷ nielen uvádza spomínané pramene, ale ich naozaj viac využíva. „Pri rozdelení mluvnicej látky, taktiež pri definíciách, pridržal som sa menovanej Mluvnice českej, pretože táto svojou dokonalosťou je vzorom takmer všetkých mluvníc českých,“ priznáva sám autor.

⁶ O úradných posudzovateľoch prvých troch vydaní nezachovali sa v Damborského pozostalosti nijaké správy. Recenzent K. Hlavinka, profesor v Košiciach, si písal s J. Damborským r. 1927 o Krátkej mluvnici pre I. a II. tr. i o Slovenskej mluvnici I—II pre učiteľské ústavy. Navrhoval Damborskému novú koncepciu a diferenciáciu učebníc.

⁷ Slovenská mluvnica so zvláštnym zreteľom na pravopis. Podľa Gebauera — Ertla a Czambela pre stredné školy a samoukov napísal Ján Damborský. III. opravené a doplnené vydanie. Schválené pre stredné školy výnosom ministerstva školstva a národnej osvetly čís. 68, 146 zo dňa 26. júna 1921, nákladom a tlačou Štefana Huszára. Nitra, 1921.

Ak porovnáme túto Damborského *Slovenskú mluvnicu* s Gebauerovou — Ertlovou *Krátkou mluvniceou českou* (7. vyd. 1920), zistíme v triedení látky a v definíciách iba malé rozdiely. Damborského poučky sú jednoduchšie, kratšie:

Úvod.

1. Mluvnice česká jest nauka o českém jazyce spisovném. Jazyk spisovný jest jazyk, kterým se píše nebo tiskne a kterým se mluví mezi vzdělanci.

Úvod: Rozdelenie mluvnice.

- § 1. Mluvnica slovenská je nauka o slovenskom spisovnom jazyku (reči).

2. Jazyk jest úhrn vět, neboť všechno mluvení se děje ve větách a výrazech větné platnosti. Věty se skládají ze slov a slova se skládají z hlásek.

Vety sa skladajú zo slov a slová z hlások.

Reč pozostáva z viet.

3. Podle toho se mluvnice rozděluje

Podľa toho mluvnica rozdeľuje sa na tri diely:

- a) v nauku o hláskách neboli hláskosloví,
- b) v nauku o slově,
- c) v nauku o větě neboli větosloví, atd.

- a) nauka o hláskach, čili hláskoslovie,
- b) nauka o slove, čili kmeňoslovie a tvaroslovie,
- c) nauka o vete, čili vetoslovie.

Takto sa dostávajú do Damborského *Slovenskej mluvnice* správne poučky, kde sa zhoduje slovenčina s češtinou, napr. o zvratnom zámene (§ 151), ale i nesprávne, napr. o duálových tvaroch *rukama*, *nohama* (§ 105, 3) a i. Osobitnú pozornosť si zasluhujú poznámky o spoluhláskach. Pribudlo rozdelenie párových spoluhlások na jasné a temné (tieto názvy mal Gebauer i Czambel, ale v Ertlovom spracovaní sú znelé a neznelé) a v tabuľke sa spoluhlásky *v* — *f* uvádzajú ako párové, jasná a tmná spoluhláska. V poučkách o spodobovaní párových spoluhlások (§ 28, 1, 2) medzi príkladmi, kde na konci slov alebo na konci slabík pred neznelými spoluhláskami „jasné spoluhlásky vo výslovnosti (nie v písme!) znejú ako príslušné temné“, uvádzajú sa popri *zub* — *zup*, *hlad* — *hlat*... i *lev* — *lef*, *chliev* — *chlief*, *spev* — *spef*, *domov* — *domof*, a takisto popri *rybka* — *rypka*, *hriadka* — *hriatka* i *krv* — *krf*, *cirkev* — *cirkef*, *dievka* — *diefka*, *stávka* — *stáfka*, *stovka* — *stofka*, *slovko* — *slofko*, *premávka* — *premáfka*. J. Damborský mechanicky prevzal túto poučku z gramatiky spisovnej češtiny pravdepodobne preto, že sám zo západného Slovenska poznal takúto výslovnosť. Czambel v Rukováti (§ 4, 1, 2) písal o výslovnosti *v* na konci slabík tak ako aj o *l* v základnom tvare minulého času (v príchasti) viac z hľadiska pra-

vopisu, lebo spomína iba stredoslovenskú výslovnosť („ako veľmi krátko vyslovené ů“). V. Ertl⁸ správne rozlíšil českú a slovenskú spisovnú výslovnosť spoluhlásky *v*. Nesprávna poučka prechádzala i do ďalších vydání Damborského gramatik.

Keď zistil celkom priaznivý ohlas svojich prác vo verejnosti, J. Damborský chystal nové vydanie gramatiky, rozšírené najmä o všeobecné kapitoly. Zaujímal ho však aj konkrétne problémy, pri ktorých si nebol istý. Na prvom mieste mu išlo o výslovnosť slabík *li*, pretože v svojom okolí (v Nitre) nepočul výslovnosť s palatálnym *l*. J. Škultéty mu v liste odpovedal: „Ako *d*, *t*, *n*, tak i *l* pred *i*, *í*, *ia*, *ie*, *iu* najmä v Turci mäkko sa vyslovuje. Pred dvojhláskami mäkkosť menej badať, ale pred *i* a *í* ona je úplná, a to na ktoromkoľvek mieste slova, ako v náslovi: *list*, *ligotať*, tak i v prostriedku slova: *ošklivý*, *škodlivosť*, no a rozumie sa i v takýchto: *chlapí hovoriť*.“ Podobne písal už S. Czambel, uvádzal takéto príklady: *len* – *ten*, *lizať* – *řizať*, *liať* – *řiať*, *lietať* – *řietať*, *obilíu* – *obilíu* a po ňom i spomínaní českí autori slovenských gramatik (K. Suchý, V. Ertl), ale J. Damborský zrejme chcel, aby sa v slovenskej spisovnej výslovnosti ustálila výslovnosť *li* bez palátneho *l*.

Druhý problém, o ktorom J. Damborský chcel poznať mienku J. Škultétyho, bolo triedenie slovenských slovies. J. Škultéty mu odpovedal citovaním state J. Gebauera o staročeskom slovese a V. Čoroviča o srbskom slovese a spomenutím triedenia Miklosichovho (t. j. podľa neurčítkovej kmeňotvornej prípony na šesť tried), Leskienovho (t. j. podľa prítomníkovej kmeňotvornej prípony na štyri triedy), ba i Jagičovho (na tri triedy). J. Škultéty ďalej radí: „Dobre by ste urobili, keby ste infinitívy, ako *vidieť*, *sedieť*, *rozumieť*, *vedieť* a podobné vrátili k tejto ich starej forme. Tak vyžaduje i znenie strednej slovenčiny i úcta k jazyku Cyrila a Metoda. Apoštolovia ich totiž tak písali, a tak ich má i stará čeština (ě).“ Ako je známe – zdôraznil to najmä Š. Krištof – J. Damborský sa celkove pridržal pôvodného znenia Czambelovej Rukováti z r. 1902, ktorú si dokonale osvojil, vydania J. Škultétyho (z r. 1915 a 1919) nebral najprv do úvahy napr. ani pri znení neurčítkov na *-eť*, *-ieť*. S. Czambel pri vzore *třeť* – *trem* zdôrazňoval, že neurčítkový kmeň „krátko vyznieva, čo poznať z podobných príčastkových: *trel* – *trený*, *drel* – *drený*, ale v strednej slovenčine v samom neurčitku počuť už po *r* chybne aj podoby s dvojhláskou *ie*: *trieť*, *drieť* atď. –

⁸ Stručná mluvnice česko-slovenská. Sestavil Václav Ertl. V Praze 1919, s. 26: „Souhláska *v* se vyslovuje v češtině na konci slova a před souhláskami *k*, *p*, *t*, *š*, *c*, *č*, *ch* jako *f*, na př. *domov*, *stávka* a p. zní česky *domof*, *stáfka*. V slovenštině se však vyslovuje *v* na konci slov i slabik jako velmi krátke *ű*, tedy *domoű*, *stáu-ka*, *stoű-ka*, *slíuka*, a p. *sláűny* (č. *slavný*), *praűda* (č. *pravda*) atď.“ Podľa úvodu s dátumom „V Praze o vánocích r. 1919“, teda v tom čase, keď vznikalo prvé vydanie Damborského Slovenskej mluvnice, pri vzniku Ertlovej knižky mal účasť vtedajší odborový prednosta prof. dr. Jaroslav Vlček a univerzitný lektor Kamil Suchý, sám autor knihy: Slovenská mluvnice. Napsal Kamil Suchý. Praha 1919, 3. vyd. 1921; porov. i tam s. 42: „Slovenské *v* po samohlásce na konci slova zní jako *u* v dvojhlásce *ou* a tvoří s předcházející samohláskou dvojhlásku; na příklad: množ gen. *synov*, *chlapov*, *vrchov*, *dubov* vyslov *synou*, *chlapou*, *vrchou*, *dubou* atď., *spev* (vysl. *speu*), *postav!* (vysl. *postau!*) atď. Podobně uvnitř slova po samohlásce na konci slabiky; na příklad: *pravda* (vysl. *prauđa*), *kriv-da* (vysl. *kriűda*), *stov-ka* (vysl. *stouka*), *ďiev-ka* (vysl. *ďieuća*), *ďiev-ća* (vysl. *ďieuća*) atď.“

Prítomníkový kmeň v strednej slovenčine dôsledne počuf s dvojhláskou *ie* po r takto: *trie-m*, *trie-š*, *trie*, *trie-me*, *trie-te*, *mrie-m*, *mrie-š*, *mrie*, *mrie-me*, *mrie-te* atp. Spisovná reč dosiaľ dáva prednosť prítomníkovým podobám s *e*: *trem*, *treš* atď.“

Podobne pri vzore *rozumieť* – *rozumieť* S. Czambel vykladal: „Známku neurčitku nerozkladať nikdy v dvojhlásku *ie*, nepíš: *rozumieť*, *bohatieť*, *kamenieť*, *hovieť*, *tlieť*, *smieť* atď. Pamätaj, že sú prítomné podoby neurčitého kmeňa vždy krátke: *rozumel* – *rozumiený*, *obohatel* – *obohatený*, *hovel* – *(vy)-hovený*, *potlel* – *potlený* atď., čo je dôkazom toho, že je neurčitkový kmeň nie dlhý, a že sa dĺžnosť do neurčitku len nedbalou výslovnosťou dostala, bez pochyby pod vlivom dlhých kmeňov prítomníkových: *rozumieť*, *bohatieť*, *znieť* atď., v ktorých je dĺžka ovšem oprávnená, lebo dvojhláska pošla zo stiahnutia dvoch slabík (*rozumieť* z *rozumejem*, *bohatieť* z *bohatejem*, *znieť* z *znejem* atď.).“

Takisto S. Czambel argumentoval i pri vzore *horeť* – *horím*. J. Škultéty odôvodnil zmenu v tejto veci vo vydani Rukováti r. 1915 v doslove „Na pokon“ podobne ako v liste J. Damborskému a v druhom liste J. Damborský ešte i v poslednom vydaní Slovenskej mluvnice (1930) dal prednosť tvarom *treť*, *trem*, *rozumieť*, *viďeť*, *brať*, *berem*..., tvary s dvojhláskou *-ie-* uvádzal iba v zátvorkách popri tvaroch s *-e-*.

Na tretiu otázku (o písaní cudzích slov) v liste z 9. 8. 1921 J. Škultéty odpovedal: „Vzhľadom na Čechov, najmä na Českú akadémiu, ktorá to uviedla, vo vydaniach Matice slovenskej píšeme: *profesor*, *kolega*, *archeologia*, *pedagog* atď. Do etymologického pravopisu, aký je slovenský, to síce akosi neprislúcha, ale ja som sa poddal. Keď v jednej veci dokázali sme ústupnosť, bude nám ľahšie brániť iné proti účinkom českého pravopisu, také, pri ktorom pôjde o slovenkosť.“

Slovenská mluvnica z r. 1921 (3. vyd.) bola už oficiálne schválená pre stredné školy. O rok neskôr vyšla *Cvičebnica jazyka slovenského I, II, III*,⁹ ktorá mala poskytnúť príklady a cvičenia k jednotlivým gramatickým poučkám a výkladom.

Ak v prvých troch vydaniach *Slovenskej mluvnice* autorovi išlo o praktickú školskú gramatiku ku koncu už vyslovene podľa príkladu Gebauerovej – Ertlovej Krátkej mluvnice českej, pri chystaní nového vydania prihliadal J. Damborský viac na Gebauerovu Mluvnicu českú (1905), resp. na jej Ertlovo spracovanie. Roku 1924 vyšla *Slovenská mluvnica*, ktorá v úvode má už i nové kapitoly¹⁰ (I. Roztriedenie jazykov – Jazyky indo-

⁹ V „Predmluve“ Damborský vysvetľuje cieľ „Cvičebnice“: vyhovieť žiadosti „učiteľov obecných a meštianskych škôl, taktiež stredoškolských profesorov, ktorí dosiaľ postrádali tak veľmi potrebnej učebnej pomôcky“. Hlásoslovie a kmeňoslovie na obecných a meštianskych školách „obširne a hlavne prakticky sa musí vyučovať, čo len stálym a všestranným cvičením môže sa dosiahnuť“. V Damborského pozostalosti sa zachovali výpisky (vety) zo slovenských klasikov (Vajanský, Kukučín, Timrava a i.), ako i z ľudových piesní, prísloví a porekadiel. Z nich použil podľa potreby príklady v gramatike a v Cvičebnici I.

¹⁰ Na s. 316–331, teda na konci Mluvnice českej, je osobitná kapitola („Některé výklady všeobecné o jazyku, mluvnici a písmě“), kde sa podávajú výklady zo všeobecnej, porovnávacej a historickej jazykovedy, z ktorých výťah J. Damborský zaradil

europské, Jazyky slovanské — medzi nimi i jazyk československý, II. Úvod do jazyka slovenského, III. Spôsob písania, čiže pravopis atď.).

V osobitnej poznámke sa už spomína i náuka o slohu. („V reči musíme dbať nielen o to, aby sme hovorili správne mluvnicky, ale tiež jasne, zreteľne, srozumiteľne a pekne. O tom nás učí nauka o slohu.“)

J. Damborský v *Slovenskej mluvnici* (4. vyd. z r. 1924) mohol mať okrem Gebauera a Ertla už aj iné pramene (skriptá E. Smetánku, M. Weingarta, štúdie Fr. Trávníčka a i., napr. prácu Š. Hlavatého,¹¹ ktorý naširoko odôvodňoval po Czambelovi osobitosť slovenčiny). Práve pre viac prameňov J. Damborský na rozličných miestach vykladal i postavenie slovenčiny vždy inak. Najprv vykladá (§ 4) o jazyku československom. („Jazyk československý nenie teraz jednotný, ale obsahuje viac nárečí. Rozoznávame tri veľké skupiny nárečí: 1. české, 2. moravské a 3. slovenské.“) Nárečia deli na podrečia. Podľa J. Damborského nárečia slovenské tvoria tri skupiny (podrečia): a) západné, b) stredné, z ktorého sa v dobe Štúrovej (r. 1842—1851) utvoril spisovný jazyk slovenský, c) východné.

V *Úvode do jazyka slovenského* (§ 5) vykladá už inak: „Jazyk slovenský nebol vždy taký, jaký je dnes. Jako ostatné jazyky slovanské, tak i jazyk slovenský vyvinul sa z pôvodného jednotného jazyka praslovanského.“ „Na území terajšieho Česka, Moravy a Slovenska jestvoval už v dobe predhistorickej slovanský jazyk (skupina nárečí), z ktorého sa časom vyvinula terajšia čeština a slovenčina. Z tohoto jazyka takzvaného staročeského máme písomné pamiatky počnúc od 10. stoletia a preto od 10. stoletia až po naše časy je tak pre jazyk český, jako aj slovenský dobou historickou...“ „Medzi jazykom staročeským a starým jazykom slovenským (staroslovenským) bol len veľmi nepatrný dialektický rozdiel, a tak, keď hovoríme o jazyku >staročeskom<, rozumieme pod tým vždy i jazyk staroslovenský (staroslovenčina; nie staroslověňčina = staroslovančina), takže tento starý jazyk vskutku môžeme menovať československým jazykom...“

J. Damborský o vzniku a vývine slovenčiny utvoril si svoju teóriu už v polovici 20. rokov. Na jednej strane predpokladal jej vznik z praslovančiny priamo, na druhej strane pripúšťal predhistorické obdobie české i pre slovenčinu ako súbor nárečí s odôvodnením, že v tom čase rozdiely medzi českými a slovenskými nárečiami boli nepatrné.

do „Úvodu“ (1924) pred hláskoslovie. — Nenáležite J. Damborský z Úvodu vynechal rozdelenie gramatiky, ktoré mal už v starších vydaniach (1920, 1921).

¹¹ Vývoj skloňovania podstatných a prídavných mien slovenských. Napísal phil. dr. Štefan Hlavatý, dočasný profesor pri št. reálke v Bratislave. Vydal Spolok sv. Vojtecha v Trnave 1922.

Damborského *Slovenská mluvnica* (4. vyd. 1924) bola východiskom pre jeho *Krátku mluvnicu* a poslednú dvojdielnu *Slovenskú mluvnicu*, ktorú chystal dopĺňaním a prepracúvaním predchádzajúceho vydania.

J. Damborský ako autor gramatik sa stal známy. 6. decembra 1926 bol v Bratislave na „ankete o vzájomnom vyučovaní češtiny a slovenčiny na čs. stredných školách“.¹² Jazykový odbor Matice slovenskej na svojom zasadnutí 7. apríla 1927 zvolil J. Damborského za svojho člena.

Koncom r. 1927 vyšla Damborského *Krátká mluvnica slovenská pre nižšie triedy stredných škôl*. Šlo o úpravu *Slovenskej mluvnice* (v podstate 3. vyd. z r. 1921) podľa školských osnov. Obsahovala celú gramatickú látku (úvod: rozdelenie mluvnice; I. diel: hláskoslovie s výslovnosťou a pravopisom aj s uvedením nesprávnej výslovnosti -v: -f, ale bez historických výkladov; diel II: náuka o slove, časť I. kmeňoslovie; časť II. tvaroslovie – A) nauka o skloňovaní, B) nauka o časovaní – podľa 6 tried s neurčitkovými príponami: -o, -núť, -eť/ať, -iť, -ať, -ovať; a to podľa vzorov: *niešť, žať, treť, piť; minúť, padnúť; rozumieť, vidieť, držať; prosiť; volať, plakať – písať, brať, hriať; kupovať*: časovanie slovies spoluhláskových – bezpríznakových: *dať, vedieť, jesť, byť*; časť III. nesklonné – neohybné slová; diel III.: vetoslovie).

V Jazykovednom odbore Matice slovenskej (JO MS) sa J. Damborský od začiatku r. 1928 zúčastňoval pri posudzovaní a úprave elaborátu Pravidiel slovenského pravopisu. Prvý návrh Pravidiel vypracoval F. Heřmanský.¹³ Na základe posudkov a pripomienok zástupcov slovenských učiteľských a profesorských organizácií a odborníkov V. Vážný vypracoval nový elaborát Pravidiel podľa vzoru Pravidiel českého pravopisu. Ako člen JO MS J. Damborský posúdil prvé hárky pravopisného slovníka a mal všeobecné i konkrétne poznámky. Odporúčal vypracovať i pravidlá, potom rozposlať členom JO na posúdenie pravidlá i slovník, ich poznámky spracovať, znovu rozposlať na preštudovanie členom JO a až potom zvolať poradu. Zdalo sa mu, že v slovníku je mnoho nárečových slov, „ktoré nepatria do slovníka pravopisného, lež do nárečového“. Zdôraznil svoj kladný postoj k tvarom *vidieť, sedieť, pozrieť, pozrem, trem* atď., „ako je to v I. (pôvodnom) vydaní (z r. 1902) Rukoväti Czambelovej, ktorý rozhodne zatracoval tvary *vidieť, sedieť, pozriem* atď. a náležite to aj odôvodnil“. Podobne odporúčal aj iné javy: *Mladé kone fahaly, voly ručaly; Pane, Vy ste dobrý; kde ste bol. Slečno, Vy ste dobrá; kde ste bola; doplnok* – miesto

¹² J. Damborský na žiadosť A. Pražáka poslal do časopisu Bratislava referát o anketе so sprievodným listom zo 16. 2. 1927. Vyšiel v Bratislave, 1, 1927, s. 128–129.

¹³ Porov. referát E. Jónu *Práca Matice slovenskej v oblasti jazykovedy a spisovného jazyka po r. 1919* v zborníku *Matica slovenská v našich dejinách*. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963, s. 240–249.

doplnok; gazdina, u gazdiny; štát, inštrument a i., t. j. odporúčal tvary, ktoré uviedol v svojej najnovšej *Krátkej mluvnici slovenskej* (1927).

V príprave na svoje práce okolo gramatiky a pravopisu mal J. Damborský v úmysle pýtať sa na niektoré problémy slovenských spisovateľov; ich adresy zisťoval v Matici slovenskej.¹⁴ Bol ochotný pri zníženom úväzku korigovať pravopisný slovník a zostavovať pravidlá. Dostal od MS odporúčanie a hneď potom zníženie úväzku od Referátu Ministerstva školstva (na jún 1928).¹⁵ J. Damborský takto mohol dokončiť korektúry pravopisného slovníka; s korektúrou sa oneskoril „pre niekoľkomesačnú očnú chorobu“. Preto mal pochybnosti, či nekoná zbytočnú prácu. Keď dostal z Matice slovenskej uistenie, že jeho robota je potrebná, pokračoval usilovne v korektúrach, lebo pravopisné pravidlá ho zaujímali aj ako autora gramatiky, ktorej definitívnu úpravu chystal už podľa prijatých zásad. Keď oznamoval, že sa zúčastní na výročnom plenárnom zasadnutí vedeckých odborov i JO MS, žiadal si „zaslať dosiaľ hotové listy druhého kartáčového odtisku pravopisného slovníka, aby som to mohol ešte pred zasadnutím odboru preskúmať.“¹⁶ Po zasadnutí žiadal (v dohode s členmi JO MS F. Štellerom a M. Knappom), aby do druhého „kartáčového odtisku“ boli uvedené tieto dvojité tvary: 1) *rozumieť* i *rozumieť*, *mreť* i *mrieť* a pod. 2) *pozreť* i *pozrieť*, *(zo)mreť* i *(zo)mrieť* a pod. 3) *čakáreň* i *čakárňa*, *továreň* i *továrnä* a pod. 4) Miesto *potápäť*, *vyrábäť*, *staväť* a pod. ráčte písať len *potápať*, *vyrábať*, *stavať* a pod. 5) *Bratislavän*, *Brezovän*, len *Bratislavan*, *Brezovan* a pod. 6) Keď prípona *-ec* je krátka, zachovávať ju všade; teda aj tých 7 slov (*veniec*, *koniec čepiec*...), ktoré sa v Martine vyslovujú s *-ie*, píšeme len s *-e*: *venec*, *konec* atď., lebo ináč by sa museli učiť žiaci týmto 7 slovám ako výnimkám, čo by zbytočne sťažovalo a komplikovalo mluvníčné pravidlá...“ V poznámke pripomína, že všetky prvé tvary sú podľa Czambela, druhé podľa opraveného Cz. (t. j. podľa Škul-tého úpravy). Odporúča „ponechať voľnosť, kým sa časom niektorý tvar všeobecne neuje“.

Takto v pravopisných pravidlách mali ostať dvojtvary ako kompromis medzi stránkou, ktorá sa držala Czambela i v tvaroch zhodných so západnou

¹⁴ Išlo mu o adresy spisovateľov M. Kukučina, Jégého (Nádašiho), L. Podjavorinskej, T. Vansovej, E. Maróthy-Soltésovej, M. Rázusa, V. Roya, J. Alexyho, J. G. Tajovského, I. Krasku, J. Smreka, K. F. Urbanoviča.

¹⁵ List z 15. 5. 1928 od tajomníka MS s priloženou prosbou na referát Ministerstva školstva v Bratislave. Referát Ministerstva školstva povolil „z dôvodov administratívnych výnimočne zníženie učeb. úkolu na 8 týždenných hodín na mesiac červen 1928“ (podpísaný Písecký). Tajomník MS R. Kľačko súčasne informoval J. Damborského, ako postupujú práce na pravopisnom slovníku.

¹⁶ V liste J. Damborského z Nitry Matici slovenskej (jazykový odbor) v Martine z 28. marca 1929.

slovenčinou i s češtinou, a stránkou J. Škultétyho, ktorý zastával stredoslovenské (nielen martinské) formy.

Zasadnutie pravopisnej komisie sa konalo od 1. februára 1930 a mal sa na ňom prerokovať pravopisný slovník (písmená A – K) podľa obsahu novej sadzby.¹⁷ J. Damborský v komisii zdôrazňoval potrebu dôsledne označovať kvantitu slov, najmä latinského (resp. gréckeho) pôvodu, ale bol „odbyť tým, že je to hungarizmus“. — Keď sa vrátil zo zasadnutia, vypísal z pravopisného slovníka cudzie slová bez označenia kvantity a predložil ich českým profesorom v Nitre, ktorí maďarsky nevedeli, aby naznačili kvantitu podľa výslovnosti latinskej a českej (*absolutórium*, *adhézia*, *adjútum* atď.). Zoznam tých slov (41) s označením príslušnej kvantity poslal J. Damborský tajomníkovi Matice slovenskej s prosbou, aby J. Škultétymu pripomenul potrebu označiť dĺžku vo všetkých cudzích slovách podľa výslovnosti. „Jestli neoznačíme kvantitu týchto slov podľa výslovnosti, nastane zmätok...“¹⁸ Pre komplikovaný schvaľovací postup sa vydanie pravopisných pravidiel prefahovalo. V častej korešpondencii sa J. Damborský, V. Vážný a zástupcovia MS navzájom informovali o postupe prác a o príčinách zdržania. V tom, že sa korektúry robili veľmi pomaly, cítil V. Vážný „voľaký bojkot so strany Matice“. V. Vážný žiadal zvolanie porady. Tá sa zišla až v novom roku. Ešte 28. I. 1931 rozoslal V. Vážný Návrh na zmeny v úprave Pravidiel slov. pravopisu:¹⁹

1. Spôsob písania iteratív: *kúpávam*, *pískávam* a p. Na str. 7 Úvodu § 15, 7 by sa štylizovalo: V slovesách opakovacích, ako: *súdiť* — *súdievam* ... *chváliť* — *chválievam* a p.; *kúpať* — *kúpávam*, *písať* — *pískávam* a p.

2. Ženské mená typu *Turčianka* len u domácich slov, kde sa v živej reči skutočne vyslovujú a kde je i adj. na *-iansky*. Napr.: *Pešťianka* — *pešťiansky*, *občianka* — *občiansky*, *Detvianka* — *detviansky*, *Trenčianka* — *trenčiansky*, ale *Afričanka* — *africký*, *Američanka*, *Maročanka*, *Pražanka*, *Belgičanka* a rovnako i *Slovanka* — *slovanský* a p.

3. Na str. 10 § 28. Slová, ako: *donašač*, *roznašač*, *zažihač*, *prijímač* a p. s krátkou kvantitou, aby sme mali čo najmenej výnimiek, podobne ako bola upravená kvantita slov na *-dlo*.

R. 1931 vyšli o Pravidlách dva významné príspevky v Slovenských pohľadoch: Vážneho informatívny článok²⁰ a posudok „Pravidiel“ pred ich

¹⁷ Porov. list tajomníka MS R. Kľačku z Martina J. Damborskému do Nitry z 22. I. 1930, č. 98 KI/1930.

¹⁸ Porov. list J. Damborského z Nitry asi R. Kľačkovi, profesorovi a tajomníkovi Matice slovenskej v Martine z 10. 2. 1930, ktorý sa v tom čase viac staral o pravopisné pravidlá než Š. Krémery.

¹⁹ Bol to asi obežník rozmnožený na papieri s hlavičkou „Slovenský seminár Univerzity Komenského v Bratislave, Reichardova 33“, bez oslovenia a s podpisom V. Vážný.

²⁰ Slovenské pohľady, 47, 1931, č. 3, s. 164 n.: Václav Vážný, O vydaní prvých úradných Pravidiel slovenského pravopisu s poznámkou redakcie: Uverejňujeme tento

riadnym publikovaním od H. Bartka.²¹ Vo Vážneho článku okrem histórie činnosti pravopisnej komisie sú uvedené výsledky jej práce, jednotlivé body úpravy pravopisu v sústavnom úvode a v pravopisnom slovníku „slová, ktorých spôsob písania je ťažký alebo sporný, o ktorých sa treba poučiť, ako sa píše a hovoria alebo aké majú tvary...“ V Bartkovej recenzii Pravidiel sa celkove uznáva ich význam a správne úpravy (predpony *s-*, *z-*; *dvacať*, *tricať*, ...; *štát*, *študent* ...; *krídlo podľa* etymológie a i.) „Ťažko by nám bolo vypočítať všetky dobré stránky pravopisu. Chceme len poukázať na niektoré neoprávnené zmeny, prípadne chyby, čo sa musely dostať do slovníka, ktorý je prácou viacerých ľudí, tak že často muselo sa istotne použiť kompromisov pri riešení istých otázok...“ Bartek uviedol niekoľko systémových javov (deminutiva na *-ák*, *-ek*, *-ok*, prípony *-isko*, *-ište*, *-eň*, *-ňa* a i.; kombinácie hlások na začiatku slova: *rvat*, *lhať*, *ľva* ... m. *ruvať*, *luhať*, *leva* ... atď.) a mnoho jednotlivostí najmä zo slovníka, kde odsudzoval predovšetkým dvojtvary (ako absurdnosť označil štyri formy: *cicek* i *cicok*, *cecek* i *cecok*): *sloboda* — *svoboda*, *farba* — *barva*, *debna* — *bedna*, *lakeť* — *lokeť*, *rakyta* — *rokyta*, *mŕtvy* — *mrtvý*, *rýchly* — *rychlý* atď.

To už V. Vážný a H. Bartek predbiehali udalosti, lebo Pravidlá ešte nemala verejnosť v rukách. Ešte v polovici februára 1931 rozposlal V. Vážný členom pravopisnej komisie MS, teda i J. Damborskému, list: „Prosím ešte v ostatnú hodinu za láskavé uváženie týchto návrhov zmien v Pravidlách“ 1. *Kastilia*, *kastilský*, *Brazília*, *brazilský* ako *Sicília*, *sicilský* ... 2. m. *hostinný* navrhuje *hostiný*, 3. *zriaďiť*, *zboriť*, *zrúcať* — foneticky m. *sriaďiť*, *sboriť*, *srúcať* — etymologicky; 4. Píšeme: *poriadať*, správne *usporiadať*, *poriadateľ*, správne *usporiadateľ*. Myslím, že obe formy sú rovnocenné; rozdiel je len vidový; srov. *pôsobiť*, *spôsobiť* a *uspôsobiť*; 5. Rozlišujeme *rádio* a *radium*; myslím, že rozdiel v kvantite je umelý, rovnako sa vyslovuje *radius*, *radium*, *radio* a pod. nech s krátkym alebo dlhým *a*. Navrhujeme písať vo všetkých prípadoch rovnako s krátkym *a*; 6. Slovo *umyvadlo*

informatívny článok predsedu jazykového odboru Matice Slovenskej [!], p. dr. Václava Vážneho, pripomíname, že sa pravopisom pridrižiava už nových pravidiel.

²¹ Pravidlá slovenského pravopisu (Slovenské pohľady, 47, 1931, č. 9, s. 579–581). V poznámke pod čiarou sa pripomína: „Prvé brošované exempláre knihy rozoslané boli členom Jazykovedného odboru maticného, na knižný trh dostane sa kniha viazaná v najbližších dňoch.“ H. Bartek si bol vedomý ťažkej úlohy, ktorú mala pravopisná komisia: „Ako vidno, pravopisná komisia mala naozaj ťažkú robotu, lebo vypracovanie presného pravopisného systému predpokladá väčšie prípravné práce a znalosti jednotlivých lingvistických otázok, než akými komisia v daných okolnostiach disponovala, keďže doteraz nemáme dôkladnejších štúdií o slovenskej literárnej a hovorenej reči. Preto vydanie prvých úradne schválených Pravidiel slovenského pravopisu treba pokladať za dočasné dielo, ktoré však bude môcť predsa len odstrániť terajšie pravopisné nepresnosti, ktoré nám uviedli do pravopisu mnohí nepovolani jednotlivci, bohužiaľ, i niektorí zostavovatelia učebníc slovenčiny...“

bolo označené podľa ostatnej porady za neslovenské a nahradené slovom *umývač*... Navrhuje ponechať v slovníku obe, 7. *zmrzlý, zahynulý* doplniť, podobne ako samostatné heslo uviesť *vznešený, vznešenosť*."

Nové návrhy mali aj iní členovia pravopisnej komisie — F. Šteller (*zatmenie* s krátkym *a*, telná bez mäkkého *l*), J. Škultéty (o výslovnosti *ä* popri *e*, napr. *peť, meso*, ale *svatý* s *a*, *písať, pískavam* ap., o dvojení alebo vykani všetky doplnky v množnom čísle netreba pokladať za chybné a i.). J. Damborský mal zaujať k návrhom stanovisko podľa želania Vážneho. J. Damborský na všetky tri návrhy (Vážný, Šteller, Škultéty) odpovedal v liste Matici slovenskej v jednom elaboráte,²² hoci bol proti pozmeňovacím návrhom, pretože sa tým vydanie oddaľovalo. Nesúhlasil s návrhom písať podľa češtiny *Brazilia, brazílský, Kastilia, kastilský*... (lebo uvedené a podobné slová vyslovujú sa s dlhým *i*), *pohostinný* (každý Slovak vyslovuje s *nn*), *zriaďiť, zriadenie, zriadenec, zboriť, zručať* (bo pri slovách *sboriť, srúcať* — *srúcanina* je úplne zrejmý smer shora nadol — dolu i dohromady, spolu; *sriaďiť* má i význam: niečo dať dohromady, spolu), súhlasil s návrhom na formu *poriadať* (*poriadať slávnosť, zábavu; usporiadať* = do poriadku dať knihy, knižnicu, šaty a pod.). Navrhol vo všetkých slovách *rádio, rádius, rádium* písať dlhé *á*. Súhlasil s prijatím tvarov *zamrzlý, zahynulý* i *vznešený, vznešenosť, zatmenie*, ale nesúhlasil s *l* v adj. *telná* (*krava*). Trochu nejasné stanovisko zaujal k výslovnosti *ä* (i ako *e*): chcel výnimku nielen pri *svätý*, ale i pri *mäsiar* (je i priezvisko *Masár*), *hovädo, Rybäny, smäd, deväť*. Bol za jeden tvar *viďeť, treť* a pod., za jeden tvar pri slove *prevrat*, za formy *dvadsať, tridsať*..., *predsa*, za skloňovanie *Szabó, Szabóva*... za *stotník, stotnina*. Nesúhlasil s podobami *instrumentál, datum, forum, Holič* (ale *Holíč, fórum, dátum, inštrumentál*) ani s tvarom *zastavaný* (*pozemok*), bol za tvar *zastavený* (proti Škultétymu). Dodáva rozumne a predvídavo: „Ja chápem snahu p. prof. Vážneho, unifikovať slovenský a český pravopis, ale unifikovanie niekoľko slovných tvarov (*pohostiný, zriaďiť, zboriť, zručať, dvacať, pädesiat, preca, instrumentál, datum, forum*) nemá vôbec žiadneho praktického významu, bo kto sa chce dokonale naučiť češtine alebo slovenčine, ten sa naučí písať i týchto niekoľko slov. Ale môže táto snaha spôsobiť na Slovensku rozruch a môže zavdať príčinu k zbytočným agitáciám proti češtine a Čechom a škodiť československej vzájomnosti. A tak nielen, že nič neosoží, ale ešte i škodí. A náš nový pravopis musí priniesť všeobecné uspokojenie, a nie zbytočné rozhorčenie.“

V. Vážný prežíval udalosti okolo Pravidiel veľmi intenzívne; bol determinovaný svojím prostredím na univerzite, oficiálnou československou

²² Elaborát poslal J. Damborský 2. 3. 1931, teda v čase, keď Vážný písal spomínaný článok do Slovenských pohľadov.

ideológiou a nedokonalými vedomosťami z hovorovej slovenčiny. Okrem toho nedbal na hlasy slovenskej verejnosti. Písal J. Damborskému ešte viac listov a v nich konečne i správu o Pravidlách.

J. Damborskému ešte koncom r. 1931 písal Škultéty dodatočne odpoveď na niektoré otázky, týkajúce sa pravopisu a gramatiky slovenčiny: 1) V slovenčine je: *klíčiť* a *klúvať*; nie *kľeť*, 2) *odeť sa* — nie *odiat sa*: *odejem sa*, *odeli ho*, *zaodetý*, 3) *revať*, imper. *rev* — nie *revaj*, 4) *dlabať*: *dlab* i *dlabaj*, *dlabajúc* i *dlabúc* . . . ; *bežačky*, *ležačky*, *kľakačky*, *slepačky* . . . *nadpočetný*, v literárnej slovenčine odprvu užívané; ale *prezpočetný* nejde, keď predložka *prez* je neznáma. *Nitran* — áno. Či ide o *Nitrančan*, závisí od samých Nitranov. Ak oni nepovedia: „Nitrančan“, tak v spisovnej reči toto nemá miesta. Píšeme *Oravec* — nie *Oravan* — preto, že tak hovoria v Orave. — Tento Škultétyho list pekne naznačuje, aké problémy sa vyskytovali pri zostavovaní Pravidiel a písaní slovenskej gramatiky a ako na otázky odpovedal J. Škultéty J. Damborskému.

J. Damborský dal vytlačiť svoju gramatiku r. 1930.²³ Nevyčkal vydanie Pravidiel (1931), keď sa pokračovalo v boji o novú kodifikáciu spisovnej slovenčiny v spojení so zápasom o spravodlivé riešenie „slovenskej otázky“ v ČSR a samobytnosť slovenčiny, kde J. Damborský už pomerne málo zasiahol.²⁴

Slovenská mluvnica (v 5. vyd. 1930) je vlastne nová práca, hoci doslovne preberá mnoho formulácií z predchádzajúcich vydaní. Zo všeobecného hľadiska najdôležitejšie sú úvodné kapitoly, ktoré podstatne rozšíril a prepracoval a o ktorých sa v kritikách hovorilo, že nie sú prácou Damborského, ale bratislavských profesorov.²⁵ Sám J. Damborský v odpovedi na kritiku

²³ Slovenská mluvnica pre stredné školy a učiteľské ústavy. Podľa Gebauera-Ertla a Czambela zostavil Ján Damborský, profesor čsl. št. reál. gymnázia v Nitre. I. Hláskoslovie — Náuka o slove. S mapkou nárečí československých. V. vydanie, opravené a značne doplnené. Schválené pre stredné školy a učiteľské ústavy výnosom ministerstva školstva a nár. osvety zo dňa 25. VIII. 1928 čís. 105066/II/1928. Cena 32 Kč. Nákladom a tlačou Štefana Huszára v Nitre 1930. — Na s. 3. uvádza v skratkách spisovateľov a ich „diela, z ktorých sú príklady (v diele II.) čerpané: Bern., Cz., Dobš., Hol., Hv., Chal., Kal., Kol., Kub., Zech., Žel.

²⁴ V pozostalosti J. Damborského sa nachádza materiál, v ktorom vidieť jeho snahu o napravenie niektorých chýb v Pravidlách, ale pritom sa obával, že by ho verejný prejav poškodil mravne i hmotne. Hoci sa hlásil k úprimným stúpencom česko-slovenskej vzájomnosti, v Nitre najmä spočiatku, keď tam bol županom dr. Okánik a v biskupskom seminári účinkoval dr. J. Tiso, patrili k stúpencom Okánikovým, nie Tisovým (porov. listy niektorých seminaristov, ktorí sa s dôverou obracali o pomoc k Damborskému), predsa cítil ako Slováč, jasne rozlišoval záujmy Slovákov a Čechov v ČSR (trápilo ho napr. nespravodlivé hodnotenie slovenských archivárov v porovnaní s českými, tzv. slovenská výhoda českých ľudí na Slovensku ap.).

²⁵ Porov. novšie napr. J. Ružička v práci *Spisovná slovenčina v Československu*. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1970, s. 64: „...niektoré časti knihy vznikli aspoň v spolupráci Jána Damborského s pracovníkmi bratislavskej univerzity (autorom hláskoslovie v 5. vydaní bol vraj V. Vážný).“

M. Knapa²⁶ písal, že pripomienkami o historických zmenách nebude sa zapodievať, „a to tým menej, keďže čiastku mojej mluvnice o hist. zmenách hlások ešte pred úradnou recenziou podrobne prezrel univ. prof., prvotriedny odborník.“ Podobne odpovedal na kritiku J. Mihála: „O historických zmenách hlások rozpisuje sa na dvoch stranách. Na jeho výtky a rady odpovedám len toľko, že túto čiastku mluvnice prezrel univerzitný profesor, prvotriedny odborník, dosiaľ ešte ani jeden recenzent mi v tejto čiastke nič nevytýkal a istý univerzitný profesor mi odpísal, že z celej mluvnice práve táto čiastka sa mu páči najlepšie.“²⁷

V pozostalosti J. Damborského sa zachoval list V. Vážneho z r. 1928: „Posielam Vám opravenú mapu (s nepatrnou korektúrou) ... Tiež by som Vás prosil, aby ste mi láskave poslal prvú korektúru mojej kapitoly vo Vašej knihe.“ Je teda zrejmé, že V. Vážný prezrel historické časti, vypracované Damborským, a sám spracoval (§ 5–8) kapitolu o nárečiach i s ukázkami.

Túto časť V. Vážný vypracoval – pokiaľ ide o slovenské nárečia – podľa vlastných výskumov, ktoré vykonal v dvadsiatych rokoch s pomocou Matice slovenskej dotazníkovou akciou (čiastočne priamou metódou). Časť „Významné rozdiely dialektické čiže nárečové v reči ľudu československého“ (§ 6) obsahuje výstižnú charakteristiku našich nárečí s vymenovaním hlavných znakov slovenských a českých so záverom: „Všetky však nárečia české, moravské, sliezske i slovenské majú základné spoločné znaky v celej sústave jazykovej i v slovníku, ktoré ich odlišujú proti nárečiam iných slovanských jazykov: lužickosrbským, poľským, ruským alebo juhoslovenským a spájajú ich v jeden spoločný celok nárečí československých!“

Na žiadosť úradných recenzentov – pravdepodobne i V. Vážneho – v kapitole Úvod do jazyka slovenského (zo IV. vydania) vypadla veta (resp. zmenila sa): „Jako ostatné jazyky slovanské, tak i jazyk slovenský vyvinul sa z pôvodného jednotného jazyka praslovanského.“ V 5. vyd.: „Z pôvodného jazyka praslovanského vyvinul sa časom jazyk československý a z toho sa vyvinula jednak spisovná reč česká, jednak spisovná reč slovenská ...“ Odstránil sa tým spomínaný dvojaký výklad vzniku slovenčiny u Damborského. Z predchádzajúceho vydania ostala základná osnova i s uvedenými

²⁶ V Sborníku Spolku profesorov Slovákov X, šk. r. 1931/32, zošit 4., s. 111 n., a Odpoveď na kritiku Michala Knapa o mojej Slovenskej mluvnici (vyd. V.) ..., tamže s. 151. (M. Knapp si zrejme zmenil meno na Knap.)

²⁷ Kultúra, 3, 1931, s. 813: Odpoveď na kritiku Jána Mihála o mojej dvojzväzkovej slovenskej mluvnici ... Profesorom, ktorý prezrel celú historickú časť, bol iste V. Vážný; profesorom, ktorý pochválil túto časť, bol zrejme M. Weingart, lebo i v ČMF, 17, 1931, s. 265–266, podal dosť priaznivý posudok („Je nesporným pokrokom; autorovo stanovisko k jazykovej jednotě československé a ke vzájemnému poměru češtiny a slovenštiny je rozumné“).

chybami (o vzťahu *v* a *f*). Pribudlo viac nových výkladov a príkladov, v syntaxi najmä príklady zo slovenských spisovateľov. V konkrétnych prípadoch autor pridržal sa už konceptu nových Pravidiel slovenského pravopisu, ale keď Pravidlá vyšli so zmenami proti pôvodnému konceptu, vydal Dodatok, kde sa zhrnuli pravopisné zmeny, ale i gramatické termíny: *lokál*, *v lokále* (m. *lokatív*), *instrumentál*, *v instrumentále* (m. *inštrumentál*), *polohlásky* *r*, *l* (m. *polhlásky*), *kmenoslovie* (m. *kmeňoslovie*), *prechodník* (m. *priechodník*), *stredník* (m. *bodkočiarka*), *otazník* (m. *otáznik*) atď.

V teórii gramatiky sa J. Damborský pridržal ako v predchádzajúcom vydaní modernej Gebauerovej gramatiky v spracovaní V. Ertla, ale ako už vtedajšia kritika vyčítala, často išlo aj tu až o prostý prepis do slovenčiny.

Je zrejmé, že Damborský priveľmi podliehal prameňom, poradcom a recenzentom pri Slovenskej mluvnici (z r. 1930) celkove aj v štylizácii jednotlivých častí. Knapova a Mihálova kritika mala v podstate pravdu, ale celkom odmietavý záver Knapovej kritiky („Z týchto poznámok je zjavné, že Damborského mluvnica, ktorá chcela byť zčiasťky vedeckou, zčiasťky praktickou, nevyhovuje ani z jednej stránky a pre svoju neprehľadnosť, vecné chyby a neslovenskosti, ktorými je celá popretkávaná, nie je vhodná za učebnicu jazyka slovenského na stred. školách“) nebol vhodný, pretože v tom čase nebolo lepšej učebnice slovenskej gramatiky. M. Weingart²⁸ recenziu Damborského knihy uviedol poznámkou: „Nemáme dosud vedecké mluvnice spisovné slovenštiny a také o dobré školní mluvnice byla nouze...“ „Nové, již páté vydání Slovenské mluvnice Jána Damborského je nesporným pokrokem. Damborský se v uspořádání látky a ve způsobu výkladu přizpůsobil dvojdílné mluvnici Gebauerově-Ertlově“ ... Schvaluje hojnosť príkladov zo slovenských spisovateľov v syntaxi, ale kriticky poznamenáva, že „ne však docela rovnoměrně“, a ďalej že nie sú celkom presne rozlíšené jednotlivé vrstvy jazykové (dialekty, hovorová reč vzdelaných tried, literárna reč staršia). „V celku však lze schváliti, že mluvnice Damborského je zavedena na střední školy a učitelské ústavy.“ Tieto dva posudky, v závere diametrálne rozdielne, sú pochopiteľné ako vtedajšie stanovisko české a slovenské v boji o slovenský jazyk a národ za vlády buržoázie.

Knapova a najmä Mihálova kritika Damborského gramatiky sa sústreďovala okrem zásadného stanoviska na jednotlivé „neslovenskosti“, medzi ktoré zaraďovali i výrazy používané v pôvodnom vydaní Czambelovej gra-

²⁸ M. Weingart zaradil Damborského mluvnicu ako odporúčanú príručku o slovenčine do prehľadu „100 knih slavistových“ (Bratislava 1924).

matiky (napr. *ponevác*) a bežné v súčasnej slovenčine (*prádlo* : *bielizeň*, *oči*, *uši* : *očú*, *ušú*, *hostov* : *hostí*, *košeli* — *košiel*, *studní* : *studieň*, *neni* : *nie je*, *niet* atď.). J. Damborský mnohé „bohémizmy“ spisovnej slovenčiny chápal ako západoslovenské prvky, pretože ich poznal z rodného nárečia. J. Škultéty spomína, že pri prácach pravopisnej komisie v Matici slovenskej „na ňom neraz bolo poznať Skaličana (to je niekedy meno najzápadnejšieho Slováka): ale vcelku J. Damborský, ako poriadny Slovák a vážny človek, bol v komisii užitočným“.

J. Damborský zaujímal sa okrem slovenskej gramatiky aj o slovenský slovník: sám začal vypisovať slová dôležité z pravopisného a frazeologického hľadiska, a keď vyšiel slovník Petra Tvrdého, chystal sa písať jeho posudok. V slovníkových prácach ďaleko nepokročil, ale v jeho gramatike je zachytená veľká časť vtedajšej slovnej zásoby slovenčiny, často i s poznámkami o používaní slov a slovných spojení (pri predložkách, v skladbe ...).

Damborského listy a odpovede na kritiky boli na prvý pohľad pokojné a vecné. Uznával, že jeho práca nie je bez chýb. Ale zdôrazňoval, že kritika sa zakladá na troch omyloch: „1. nezná alebo neuznáva západné slovenské nárečie; 2. zabúda, alebo nevie, že auktor školskej učebnice musí sa pridržiavať posudkov úradných recenzentov; 3. nezná nové Pravidlá slovenského pravopisu.“ V budúcnosti chcel opraviť napr. *veškerý*, *jednúc*, *vodo-trysk*, *polykať*, *stejnorodý* ... Ale pri nápoře kritik a udalostí okolo Pravidiel Ján Damborský nemohol už odolávať chorobe: 19. júna 1932 zomrel nečakane 52-ročný v Nitre. V mene jazykovedcov lúčila sa s ním Matica slovenská i Šafárikova učená spoločnosť.

Ladislav Dvonč

PRÍSLOVKA A PREDLOŽKA NAVYŠE

1. V súčasnej spisovnej slovenčine je dobre rozvinutá sústava predložiek ako neohybných slov, ktoré v spojení s nepriamymi pádmi podstatných mien, zámen a čísloviek vyjadrujú okolnostné (adverbiálne), predmetové (objektové) a prívlastkové (atributívne) vzťahy. Nejde priťom o uzavretú a statickú sústavu jazykových prostriedkov, ktorá by sa už nijako nemenila a nevyvíjala, ale o otvorený systém s vnútornou dynamikou, ktorý aj dnes podlieha istým zmenám v súvislosti s vyjadrovacími potrebami používateľov slovenského spisovného jazyka. Mení sa význam a používanie niektorých predložiek a mení sa aj repertoár predložiek (niektoré predložky

ustupujú z používania, iné pribúdajú), resp. niektoré slová patriace do iných slovných druhov sa používajú aj vo funkcii predložiek.

2. Slovo *navyš*e sa v Slovníku slovenského jazyka (2. diel, 1960, s. 308) zo slovnodruhového hľadiska kvalifikuje ako príslovka. Podľa tohto slovníka príslovka *navyš*e má význam „nad istú (predpokladanú, určenú, normálnu) mieru“. Tento význam príslovky *navyš*e sa ilustruje dvoma príkladmi: *Tu máš šesták n a v y š e*; *Gaštanový je statočný kôň; jemu vďačne nasypem n a v y š e*. Slovo *navyš*e sa zaznamenáva ako príslovka aj v iných jazykových príručkách (napr. Zauner, 1973, s. 300).

3. Konkrétny jazykový materiál zo spisovného jazyka ukazuje, že výraz *navyš*e sa dnes nepoužíva iba ako príslovka, ale aj ako predložka. Napr.:

Zato na uprednostňovanom úseku hranice ČSR/SSR — Břeclav sa prestavalo 15 miliónov Kčs *navyš*e plánu (Práca, 5. 3. 1980, s. 4). — *Navyš*e plánu (Večerník, 4. 3. 1980, s. 4). — Štyridsať vlakov koksu *navyš*e plánu (Pravda, 18. 3. 1980, s. 1). — Za prvé mesiace dodalo (družstvo) *navyš*e plánu 47 431 litrov mlieka (Pravda, 20. 3. 1980, s. 1).

Vo všetkých týchto prípadoch po výraze *navyš*e nasleduje podstatné meno v 2. páde, čo zreteľne ukazuje, že sa tu pomenovanie *navyš*e nepoužíva ako príslovka, ale ako predložka (vyžadujúca gen. príslušného substantíva). Pri používaní slova *navyš*e ako príslovky nemôže ísť o spájanie tohto výrazu s podst. menom v 2. páde, na čo ukazujú aj príklady, ktoré sme citovali zo Slovníka slovenského jazyka (prípadne ďalšie príklady na používanie slova *navyš*e ako príslovky). Predložka *navyš*e, ako sa javí z nášho doterajšieho materiálu, sa zatiaľ spája iba s tvarom gen. jednotného čísla podst. mena *plán*. Čo sa týka podst. mena, spájateľného s predložkou *navyš*e, je tu teda isté lexikálne obmedzenie, čo však nehovorí proti tomu, že by azda výraz *navyš*e nefungoval v takýchto prípadoch ako predložka.

Používanie slova *navyš*e ako príslovky a predložky predstavuje podobný prípad, akým je napr. aj používanie slov *hore* a *dolu* ako prísloviek a predložiek. V Slovníku slovenského jazyka sa slovo *hore* zaznamenáva jednak ako príslovka, jednak ako predložka, napr. vo vyjadrení *ísť hore svahom* ide o zreteľné použitie slova *hore* ako predložky. V tom istom slovníku sa výrazy *dolu* a *dole* zaznamenávajú iba ako príslovky, hoci tieto výrazy sa používajú aj ako predložky. V spojeniach s podst. menom v 7. páde má slovo *dolu* (*dole*) charakter predložky (Ivanová-Šalingová, 1964, s. 38–40). Spájanie slov *hore* a *dolu* (*dole*) s istým pádom substantíva rovnako ako spájanie slova *navyš*e s istým pádom substantíva poukazuje na fungovanie takýchto výrazov ako predložiek.

4. V doterajšom výklade sme hovorili o tom, že slovo *navyš*e sa používa

nielen ako príslovka, ale aj ako predložka. To by znamenalo, že predpokladáme existenciu jedného slova navyše, ktoré sa používa v platnosti dvoch slovných druhov. Tu sa však nastoľuje otázka, či v takýchto prípadoch možno hovoriť o používaní jedného slova (fungujúceho v platnosti dvoch alebo viacerých slovných druhov), a či azda v takýchto prípadoch nejde už o dve alebo viaceré samostatné slová, ktoré sú iba zvukovo totožné (homonymá). V Slovníku slovenského jazyka sa zaznamenáva heslo *hore*, v ktorom sa pod rímskou číslicou I uvádza jeho používanie ako príslovky (v troch významoch, označených arabskými číslicami) a pod rímskou číslicou II jeho používanie ako predložky (ako predložka má slovo *hore* iba jeden význam). To znamená, že výraz *hore* sa tu hodnotí ako jedno slovo bez ohľadu na to, že sa používa v platnosti dvoch osobitných slovných druhov (príslovky a predložky). M. Ivanová-Šalingová v cit. štúdií výslovne nerieši otázku, či ide o jedno slovo *dolu/dole* alebo o dve osobitné slová, t. j. *dolu/dole*¹ prísl. a *dolu/dole*² predl. Jej vyjadrenie na s. 39, že od predložky *dolu* (*dole*) treba odlišiť príslovku *dolu* (*dole*), možno interpretovať tak, že autorka hodnotí výraz *dolu/dole* ako dve slová, ako homonymá. V závere príspevku zas hovorí, že heslo *dolu* (*dole*) je v slovníku spracované nedostatočne a bude ho treba v ďalšom vydaní doplniť a rozšíriť a bude aj potrebné opraviť nesprávne gramatické charakteristiky, čo by skôr ukazovalo na hodnotenie výrazu *dolu* (*dole*) ako jedného slova, ktoré sa používa vo funkcii viacerých slovných druhov.

Problematike homonymity, a špeciálne aj problematike homonymity neohybných slov, o ktoré ide aj v našom prípade, sa v slovenskej jazykovede venovala už primeraná pozornosť. Existuje pritom krajné stanovisko, podľa ktorého v prípade slovnodruhového rozdielu ide vždy o osobitné slová, teda o homonymá, ale aj umiernenejšie stanovisko, že v takýchto prípadoch ide o jedno slovo s viacerými slovnodruhovými charakteristikami (Peciar, 1955, s. 337–343). Š. Peciar vyslovuje názor, že je rozdiel medzi ohybnými slovami a výrazmi, ktoré sa neohybajú. Rozdiely v ohýbaní vedú podľa neho vždy prv alebo neskôr k rozštiepeniu slov na homonymá. Pri neohybných slovách tejto možnosti niet. Neohybné slová používané vo viacerých slovnodruhových funkciách pokladá za slová s rozdielnymi významami, pravda s významami odlišnými od významov plnovýznamových slov.

V Slovníku slovenského jazyka sa slová, o ktorých tu hovoríme, všeobecne chápu ako slová s viacerými významami, nie ako homonymá. Spracúvanie významovej stavby takýchto slov nie je však v Slovníku slovenského jazyka úplne jednotné. Uplatňuje sa tu viacero spôsobov spracovania významov takýchto neohybných slov, ktoré sa používajú vo funkcii viacerých slovných druhov.

Niekedy sa fungovanie výrazov vo funkcii odlišných slovných druhov označuje pomocou arabských číslíc, napr.: *blízo* 1. prísl., 2. predl. s 2. pádom; *blízko* 1. prísl., 2. predl. s 2. pádom.

Inokedy sa používanie slova vo funkcii odlišných slovných druhov uvádza bez takéhoto členenia, napr.: *naproti* prísl. i predl. s 3. p.; *navzdor* i *navzdory* prísl. i predl. s 3. p.; *oproti* predl. s 3. p. i prísl.

Pritom niekedy sa na prvom mieste uvádza fungovanie slova ako príslovky a na druhom mieste ako predložky (podľa bežného radenia slovných druhov, v ktorom príslovky stoja pred predložkami alebo na základe bežnejšieho používania príslušného výrazu ako príslovky), inokedy je na prvom mieste fungovanie slova ako predložky a za ním fungovanie ako príslovky.

Veľmi často sa používanie príslušného neohybného slova vo funkcii istého slovného druhu označuje rímskou číslicou a ďalšie jednotlivé významy arabskými číslcami, ako je to napr. pri výraze *hore*: I. prísl. (s ďalšími významami č. 1–3), II. predl. so 7. pádom, podobne pri výraze *okolo*: I. predl. s 2. p. (s ďalším členením na 7 významov, označených arabskými číslcami), II. prísl. (s ďalšími významami) a III. časť. Tu podobne, ako sme to videli pri výraze *oproti*, kladie sa niekedy používanie daného výrazu vo funkcii predložky pred jeho používanie vo funkcii príslovky, ako to vidíme pri spracovaní výrazu *vedľa*: I. predl. (s piatimi významami, označenými arabskými číslcami), II. prísl. (s dvoma významami, označenými arabskými číslcami).

Niekedy sa iba pomocou arabských číslíc označuje používanie príslušného výrazu v akomkoľvek odlišnom význame bez ohľadu na to, o aký slovný druh (slovné druhy) v danom prípade ide, napr.: *naproti* 1. prísl., 2. prísl. i predl., 3. prísl., 4. predl. s 3. p., 5. predl. s 3. p., 6. predl. s 3. p.

Nazdávame sa, že z teoretického aj praktického hľadiska (zásadné rozlíšenie používania daného výrazu v platnosti rozdielných slovných druhov, odlíšenie rozdielných významov v rámci tej istej slovnodruhovej platnosti jedného výrazu a požiadavka dobrej orientácie v celej významovej stavbe neohybného slova) za najvyhovujúcejšie možno pokladať riešenie, podľa ktorého sa používanie príslušného slova vo funkcii istého slovného druhu označuje pomocou rímskej čísllice (s ďalším prípadným členením na jednotlivé významy v rámci toho istého slovného druhu, ktoré sa označujú pomocou arabských číslíc), teda riešenie, ktoré je v Slovníku slovenského jazyka napr. pri výrazoch *hore*, *okolo* atď.

Ak prijmeme stanovisko, že vo výraze *navyše* ide o jedno slovo (nie o homonymá), ktoré sa používa jednak ako príslovka a jednak ako predložka, a náhľad, že fungovanie toho istého slova v platnosti viacerých slovných druhov treba v lexikografických prácach vyznačovať pomocou rímskych číslíc (a v ich rámci jednotlivé významy označovať pomocou arabských číslíc), potom výraz *navyše* treba v slovníkoch uvádzať takto: *navyše* I. prísl., II. predl. s 2. pádom. Pri výraze *navyše* vo funkcii predložky treba v slovníkoch zaznamenať aj spojenie *navyše plánu*, ktoré sa pri výraze *navyše* ako predložke vyskytuje.

5. Výraz *navyše* v predložkovej funkcii sa spájaním s 2. pádom podst. mena zhoduje s výrazom *vyše*, ktorý ako predložka sa tiež spája s 2. pádom,

porov. spracovanie tejto predložky v Slovníku slovenského jazyka (1965, s. 307): *vyše* 1. predl. s 2. p., 2. predl. s 2. p., 3. prísl. i predl. s 2. p. Z významového hľadiska predložka *navyš* v spojení *navyš plánu* nadväzuje na predložku *nad* (*nad plán*). Výrazy *navyš* a *vyše* majú jednu spoločnú črtu, a to ich používanie ako príslovky aj predložky. Pritom pri výraze *vyše* rovnako ako pri výraze *navyš* je dôležité správne určiť jeho fungovanie ako príslovky, resp. ako predložky (porov. Sabol, 1978, s. 34–37).

6. Problematika slova *navyš* sa dosiaľ v našej odbornej literatúre spomínala iba v súvislosti so slovom *naviac*. Totiž slovo *naviac* sa v spisovnej slovenčine nepokladá za správne, za správny sa označuje výraz *navyš* (porov. napr. Žáčko — Janek, 1975, s. 165; Mikula, 1976, s. 252). To, že na jednej strane sa rozšírilo používanie výrazu *navyš* aj vo funkcii predložky, ale na druhej strane sa v bežnej jazykovej praxi rozširuje používanie slova *naviac* na úkor slova *navyš* (ako príslovky), ukazuje, že vzťah medzi výrazmi *navyš* a *naviac* nie je taký jednoduchý, ako sa dosiaľ podáva v niektorých jazykových príručkách. Tejto otázke bude treba venovať osobitnú pozornosť.

Literatúra

IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M.: Slová *dolu*, *dole* sú len príslovkami? Slovenská reč, 29, 1964, s. 38–40.

MIKULA, V.: Priveľa neopravených chýb. Kultúra slova, 10, 1976, s. 252–254.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 619–675.

PECIAR, Š.: O homonymite neohybných slov. Slovenská reč, 20, 1955, s. 337–343.

SABOL, F.: O slovnodruhovej povahe výrazov *vyše* a *niž*e. Slovenská reč, 43, 1978, s. 34–37.

Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959–1968. 6 zv.

ZAUNER, A.: Praktická príručka slovenského pravopisu. 4. vyd. Martin, Osveta 1973. 552 s.

ŽÁČKO, I. — JANEK, J.: Slovník nesprávných a správnych výrazov. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974. 424 s.

Ferdinand Buffa

O ZLOŽENÝCH SUFIXOCH V NÁREČOVÝCH SUBSTANTÍVACH

1. Ako v spisovnom jazyku, tak aj pri nárečových odvodených slovách za slovotvornú príponu môžeme pokladať tú „časť odvodeného slova, ktorá stojí za slovotvorným základom a tento základ nejakým spôsobom modi-

fikuje“.¹ Táto prípona sa môže vyskytovať vo svojej základnej, teda jednoduchšej forme, napr. *hnoj-isko*, *mlac-ko*, *kol-ík* alebo môže mať rozšírenú podobu, napr. *hnoj-ovisko*, *mlac-kár*, *kol-íček* a pod. Aby sme však mohli zo synchronného hľadiska hovoriť o rozšírenom sufixe, aj jeho „rozširujúca“ zložka musí byť zakotvená v motivujúcom slove, musí mať svoju motiváciu. Tak napr. v odvodenom slove *makovník* možno vyčleniť rozšírený sufix *-ovník*, pretože uvedená odvodenina dá sa interpretovať ako desubstantívna: *mak-ovník* (t. j. „koláč s makom“), ale aj ako fundovaná adjektívom: *makov-ník* (t. j. „makový koláč“), teda so sufixom *-ník*. Podobne napr. názov *sečkovica* na pozadí spojení „mašina na sečku“ alebo „sečková mašina“ je utvorený rozšíreným sufixom (*sečk-*)*ovica*, ale už tautonymný názov (z iných nárečí) *sečkáreň* je zo synchronného hľadiska utvorený jednoduchým sufixom *-áreň*, pretože v tomto slove zložka *-ár-* nemá nijaké motivačné zdôvodnenie.

Osobitným druhom rozšírených sufixov sú zložené prípony, pre ktoré je charakteristické, že obe ich zložky, teda aj rozširujúca zložka je z tej istej kategórie prípon ako základná prípona, čiže môže fungovať aj ako základná prípona.² Tak napr. v slove *mlackár* príponu *-ckár* pokladáme za zloženú, lebo vznikla spojením (t. j. zložením) jednoduchých prípon *-ko*, resp. *-ek* (porov. nárečové formy *mlacko*, *mlacek*) + *-ár*. Podobne napr. podoba *kolíček* má zložený sufix *-íček*, ktorý vznikol spojením sufixov *-ík* (porov. formu *kolík*) + *ek*. Podľa toho zložený sufix má napr. aj adjektívum *nedeľnejší*: *-nejší*, a to na pozadí nárečových foriem *nedeľný* i *nedeľajší* (najmä v stršlov. nárečiach). Takéto zložené sufisy mohli vzniknúť rozličným spôsobom z viacerých druhov sufixov i v rozličných kategóriách odvodených slov, podľa čoho rozlišujeme niekoľko ich typov a skupín.

2.1. Zložený sufix majú v niektorých nárečiach predovšetkým isté variantné deminutívne formy substantív. Tak napr. z oravských nárečí³ môžeme uviesť podoby typu *chlebiček*, *klúčiček*, *kúštiček*, *kútiček*, *ohniček* so zloženým sufixom *-íček* (v porovnaní s variantnými formami typu *chlebič*, *klúčik*, *kúštik* s jednoduchým sufixom *-ík*) alebo ženské substantíva so sufixom *-ôčka* typu *dedinôčka*, *gulôčka*, *knižôčka*, *košielôčka* (v porovnaní s formami typu *dedinka*, *gulka*, *knižka* s jednoduchým sufixom *-ka*).

¹ HORECKÝ, J.: Slovtvorná sústava slovenčiny. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971, s. 49.

² M. Dokulil v práci *Tvoření slov v češtině* (Zv. 1. Teorie odvozování slov. 1. vyd. Praha, Nakladatelství ČSAV 1962, s. 151) chápe zložené prípony širšie, lebo zahrnuje medzi ne aj slová typu *gumovka*, *lupenitka*, *bublinatka*, *žehlička*.

³ Materiál z oravských nárečí čerpáme z práce A. Habovštiaka *Oravské nárečia* (1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1965, s. 145 n.).

Zo šarišských nárečí⁴ sú to najmä mužské substantíva so sufixom *-eček* typu *zubeček, noseček, snopeček, klaseček, brižeček* (v porovnaní s variantnými formami typu *zubek, nosek, snopek* so sufixom *-ek*), ďalej so sufixom *-iček* typu *pohariček, cvedriček, chlebiček, kuľiček, koňiček* (v porovnaní s formami typu *poharik, cvedrik, chlebig* so sufixom *-ík*), ako aj ženské substantíva so sufixom *-ečka* typu *zahradečka, švinečka, košulečka, dražečka, skurečka* (porov. variantné formy typu *zahratka, švinka, košulka* so sufixom *-ka*). Pre uvedené formy so zloženým sufixom je typické, že sa vyskytujú ako variantné podoby k paralelným formám s jednoduchým sufixom (teda napr. *chlebiček* = *chlebig*, *dedinôčka* = *dedinka* a pod.), pričom v takýchto dvojiciach formy so zloženým sufixom vyjadrujú vyšší stupeň expresivity, resp. aj deminutívnosti ako ich paralely s jednoduchým sufixom.

2.2. Viaceré zložené sufixy pri substantívach vznikli tak, že k základnému nedeminutívnemu sufixu sa pripojil pôvodom síce deminutívny sufix, ktorý však dnes už nemá zmenšujúci význam. Nejde tu teda v porovnaní so základnou podobou o deminutívnu formu, ale o bežný, neutrálny názov. Tak napr. na istej oblasti pre „žubrienku“ je názov *hlaváč*, kým miestami sa používa tiež ako neutrálne pomenovanie forma *hlaváček*, teda so zloženým sufixom *-áček*. Podobne okrem názvu *kurín/kurien*, *plevín/plevien* máme v stredoslov. nárečiach často doloženú (najmä v Gemeri a Liptove) aj podobu *kurínek/kurienec*, *plevínec/plevienec* so zloženým sufixom *-iniec/-ienec*. Ďalej sú v nárečiach aj takéto názvy s jednoduchým a zloženým sufixom uvedeného typu: *malík* i *malíček*, *vrchol* – *vrcholec*, *zrenica* – *zrenička*, *spodnica* – *spodnička*, *tešla* – *tešlica*, výchsl. *tarlo* „trielko“ i *tarelko* a pod. V daktorých prípadoch takéto formálne „deminutívna“ podoba prevážila, takže pôvodná forma s jednoduchým sufixom sa zachovala iba na malom (reliktnom) území. Tak je to napr. pri zemplínskom názve *kuravica* proti sporadickému *kuriava*, ďalej pri výchsl. *mutevka* proti sporadickému *mutev*, *prskačky* proti sporad. *prskáče*, *zornička* proti sporad. *zornica*, *malíček* proti zriedkavejšiemu *malík* a iné. Svedčí to o životnosti tohto postupu, t. j. o neutralizácii pôv. deminutívnych podôb (porov. napr. veľké oblasti sloven. nárečí, na ktorých sa v neutrálnom, základnom význame používajú pôv. deminutíva typu *fľaška, knižka, smotanka, dlatko* a pod.).

2.3. Ďalší druh zložených sufixov pri substantívach vznikol tak, že k pôvodnému, základnému sufixu sa dodal taký sufix, ktorý je, resp. bol cha-

⁴ Materiál zo šarišských nárečí uvádzame podľa našej práce Šarišské nárečia. II. In: Nové obzory. 14. Red. Š. Pažur. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1972, s. 169–289.

rakteristický pre kategóriu slov, do ktorej základná odvodenina patrí. Tak napr. pri názvoch s miestnym významom sú okrem názvu *močiar* aj pomenovania ako *močarisko* a *močarina* (teda so zloženými sufixmi *-arisko*, *-arina*), ďalej okrem názvu *rubáň* je (častejšie) aj *rúbanisko* (so sufixom *-anisko*). Pri názvoch s pomnožným významom je napr. okrem pomenovania *klásovie* aj názov *klasovina*, ďalej okrem názvu *ihličie* je aj *ihličina*, popri *žabura* je aj *žaburina* a pod. Pri názvoch osôb je napr. popri názve *mlacek* a *mlacko* aj *mlackár*, popri názve *pecúch* aj *pecuhár* a pod. Pri zložených sufixoch tohto druhu (t. j. s druhou zložkou charakteristickou pre tú kategóriu slov, do ktorej táto odvodenina patrí) sa prejavila tendencia po výraznejšej motivovanosti: mnohé odvodené slová, najmä so sufixom dnes už mŕtvym alebo neproduktívnym, akoby potrebovali oživenie svojej motivovanosti, pretože je ešte zreteľná, takže prijali nový sufix, a to taký, ktorý je pre príslušnú kategóriu slov typický.

2.4. Poslednú skupinu tvoria zložené sufixy, ktoré vznikli kontamináciou sufixov z dvoch tautonymných foriem. Pre odvodeniny s takýmito sufixmi je typické, že sa vyskytujú sporadicky, iba veľmi zriedkavo aj na väčšej oblasti. Tak napr. zo stretnutia sa foriem *horúč-ava* a *horúč-ost'* vznikla (pri Galante a Pov. Bystrici) nová podoba *horúčavost'*, teda so zloženým sufixom *-avost'*. Podobne z foriem *húštava* (vsl.) a *húština* (strsl.-zsl.) vznikla okrajová vsl. podoba *húštavina* a z foriem *krútnava* a *kruták* mohla vzniknúť (pri Lučenci) nová podoba *krút-ňavák*. Z podôb *sedadlo* a *sedisko* mohla vzniknúť podoba *sedadlisko* (pri Lipt. Mikuláši) a z jstrsl. foriem *sedlo* a *sedisko* — *sedlisko*. Podobne z foriem *psiča* a *psacko* (dol. Kysuca) mohla povstať nová podoba *psičacko* (pri Žiline). Uvedené kontaminované podoby odvodených slov so zloženým sufixom sú výstižnou ilustráciou toho, ako mechanicky účinkuje slovotvorná analógia v oblasti tvorenia slov.

3. V našom príspevku sme sa pokúsili o spresnenie pojmu zloženého sufixu a o jeho charakteristiku na základe nárečového materiálu z kategórie substantív. Za zložený pokladáme taký rozšírený sufix, ktorý sa skladá z dvoch rovnorodých zložiek, čiže ktorého obe zložky sú motivačne zdôvodnené a sú z tej istej kategórie odvodzovacích prostriedkov (napr. substantívnych, adjektívnych a pod.). Je to teda komplexný formant, v ktorom splýva vlastný, základný formant s iným, pridaným formantom tej istej kategórie, pričom aj významovo sú si obe zložky zloženého sufixu veľmi blízke, často až synonymné. Pretože pri nárečiach ide o množstvo systémov, medzi ktorými sú aj slovotvorné diferencie, sú aj možnosti rozličných kombinácií sufixov a teda aj ich spájania (skladania) oveľa pestrejšie ako v spisovnom jazyku. Týmto azda možno pochopiť o niečo častejší výskyt zložených sufixov v nárečiach ako v spisovnom jazyku. Pritom môžeme

rozlišovať niekoľko typov zložených sufixov: zložené sufixy pri (1) deminutívach (*kol-íč-ek*), ďalej také, ktoré vznikli dodaním (2) pôvodne deminutívneho sufixu, ale v neutrálnej funkcii (*vrch-ol-ec*) alebo dodaním (3) sufixu charakteristického pre kategóriu slov, do ktorej pôvodná odvodenina patrí (*mlac-k-ár*) a nakoniec (4) sufixy vzniknuté kontamináciou (*sed-dlo* + *sed-isko* = *sed-dl-isko*). Kým prvá skupina (t. j. deminutíva) má v niektorých nárečiach systémový charakter, ostatné skupiny sa týkajú jednotlivých izolovaných slov, pričom iba druhá skupina je zastúpená početnejšie, tretia skupina zahrnuje iba zriedkavejšie prípady a v štvrtej skupine sú len sporadické odvodené názvy. Zo zemepisného hľadiska všetky druhy zložených sufixov sú možné vo všetkých našich nárečiach.

Gustáv Moško

PREDMETOVÁ POLOPREDIKATÍVNA (POLOVETNÁ) KONŠTRUKCIA

0. V syntaktickej literatúre sa všeobecne uvádza, že sa predmet okrem podstatného mena a zámena vyjadruje aj infinitívom. Pre predmet vyjadrený infinitívom sa bežne používa názov infinitívny predmet, resp. predmetový infinitív.

Problematickou infinitívneho predmetu sa v slovenskej jazykovede podrobnejšie zaoberali J. Ružička (1956, s. 100–126), J. Oravec (1967, s. 279–292), v českej K. Svoboda (1962, s. 81–92), V. Hrabě (1964, s. 43–44) a i. Slovenská gramatika (Pauliny – Ružička – Štolc, 1968), J. Ružička (1956, s. 102), J. Oravec (1967, s. 284) a Morfológia slovenského jazyka (1966, s. 557) uvádzajú tieto príklady na infinitívny predmet: *Belaj posmeľuje rodičov rozhovoriť sa o synoch.* (Gabaj) – *Púplava to pokladá za vec prirodzenú a sľúbi o bstať aj prasa.* (Hečko) – *Dohodli sme sa zberať prázdne zápalkové škatuľky.* (Gabaj) – *Donesiem vám jesť na salaš.* (Rázus) Analýza viet s infinitívnym predmetom ukazuje, že podstatné meno alebo zámeno a infinitív nie sú rovnocennými prostriedkami na vyjadrenie predmetu vo vete. Infinitív sa v týchto vetách formálne i sémanticky odlišuje od menného predmetu.

Súhlasne s P. Adamcom (1975) pokladáme vetu s infinitívnym predmetom za dvojzákladovú, skladajúcu sa z dvoch jadrových viet, t. j. z nezávislej matricovej (základovej) štruktúry a zo závislej konštituentnej štruktúry. Konštituentná štruktúra zapĺňa neobsadenú, tzv. prázdnu pozíciu v matricovej štruktúre a stáva sa jej komponentom. Gramatickým centrom konštituentnej štruktúry, ktorým sa formálne odlišuje predmet vyjadrený infinitívom od vedľajšej vety, je alebo nefinitný transform predikátu, tzv. depredikát, alebo finitný slovesný tvar, ktorý sa však stáva závislým predikátom.

1.0. K. Svoboda (1962) a Morfológia slovenského jazyka (1966) sa zmieňujú o polovetnej povahe infinitívu. Podľa K. Svobodu polovetná povaha infinitívu spočíva v tom, „že infinitív vyjadruje dej s implikovaným konateľom (nositeľom) alebo dej s konateľom (nositeľom), jenž je vyjádren určitým větným členem“ (s. 11). Podľa Morfológie slovenského jazyka „po-

lovetná platnosť infinitívu (resp. konštrukcie s infinitívom) sa uplatňuje najmä vtedy, keď je infinitív širšie rozvitý“ (s. 558).

Aj keď sa obidve vymedzenia polovetnej povahy infinitívu od seba líšia, skúmali sme, do akej miery tieto vymedzenia platia pre infinitív vo funkcii predmetu.

Takmer všetci autori postupujú tradične a infinitív pokladajú za rovnocenný prostriedok vyjadrenia predmetu ako podstatné meno alebo zámeno. Avšak prevažná väčšina infinitívov vo funkcii predmetu je rozvitá (predmetom, príslovkovým určením, resp. vedľajšou vetou). Napr.:

Okrem naznačenej fabuly sa Fraňo Kráľ usiluje *osvetliť Baricov vývin aj inými prostriedkami*. (Števček) — Najmä táto okolnosť posmeľovala Ferka *zvýšiť svoje požiadavky*. (Letz) — Pokúsime sa *zistiť, či sa tento „základný plán“, rozvrh Krčméryho estetiky, premieta i do sféry estetických kategórií*. (Števček)

Infinitív v uvedených príkladoch vytvára infinitívnu konštrukciu, ktorá je formálne a sémanticky zložitejšia a bohatšia ako menný predmet. Gramatickú stránku infinitívnej konštrukcie charakterizuje vzťah infinitívu k agensovi (činiteľovi, nositeľovi) infinitívneho deja, ktorý (agens) je členom základovej vety a je totožný buď s podmetom, alebo predmetom základovej vety. Týmto vzťahom je daná polopredikatívna (polovetná) povaha infinitívu, resp. infinitívnej konštrukcie. Infinitív vo funkcii predmetu je teda v hĺbkovej štruktúre vety jadrom ([de]predikátom) syntaktickej konštrukcie, ktorá má charakter druhotnej (nevetnej) predikácie alebo polopredikácie (porov. Svoboda, 1962, s. 11; Oravcová, 1978, s. 144).

1.1. V. Hrabě (1964, s. 43) rozlišuje okrem predmetového infinitívu aj predmetovú polovetnú väzbu, za ktorú pokladá iba „nesplývavě připojený infinitiv, zastupovaný v mluvnickém jádru věty odkazovacím zájmenem: Nikdy nezakolísat, tomu se musíme teprve učit“. V tomto prípade ide o expresívne vyjadrenie predmetovej polovetnej väzby (konštrukcie) pomocou vytýčeného vetného člena (porov. Nikdy nezakolísat se musíme teprve učit.). Podobne aj J. Bauer — M. Grepl (1972, s. 152) za polovetné konštrukcie pokladajú iba také infinitívne konštrukcie, ktoré sa začleňujú do vetnej stavby iba voľne.

Domnievame sa, že voľné pripojenie infinitívnej konštrukcie vo vetnej stavbe nemôže byť jediným rozhodujúcim kritériom jej polovetnej platnosti, ale treba počítať so súborom znakov, ktorými sa vyznačuje polopredikatívna konštrukcia (porov. Marková, 1967; Uličný, 1969; Moško, 1978).

2.0. Pretože infinitívny predmet sa nevyjadruje iba holým infinitívom, ale celou syntaktickou konštrukciou, termín infinitívny predmet, resp.

predmetový infinitív nevystihuje syntaktickú podstatu a spôsob vyjadrenia tohto predmetu. Popri zvyčajných spôsoboch vyjadrenia predmetu substantívom alebo zámenom a vedľajšou vetou rozlišujeme aj prechodnú kategóriu vyjadrenia predmetu — predmetovú polopredikatívnu (polovetnú) konštrukciu. Tento termín je analogický s termínom predmetová vedľajšia veta. Prívlastky „polopredikatívna“ a „polovetná“ sú synonymné. Vhodnejší je prívlastok „polopredikatívna“, lebo poukazuje na jeden zo základných znakov konštrukcie — polopredikatívny vzťah medzi subjektom a predikátom infinitívnej konštrukcie vo vetnej štruktúre, lenže v školskej praxi sa bežne používa iba prívlastok „polovetná“, ktorým sa táto vlastnosť konštrukcie trochu zastiera.

Predmet vo vete môže teda byť menný (vyjadrený podstatným menom alebo zámenom), napr. *Trochu oživenia a radosti doniesli im Ondrej s Jakubom.* (Šikula); môže sa vyjadriť polopredikatívne (polopredikatívnu konštrukciou), napr.: *Svojím detským rozumom sa usiluje pochopiť zvlášť ovzdušie dnešného večera.* (Jašík) — *Cirkevná vrchnosť prikazovala administrátorovi odslúžiť polnočnú omšu vo všetkej tichosti.* (Jonáš); môže byť vyjadrený vedľajšou vetou, napr. *Spomínala na Michala a vždy si myslela, že aj on o tom musí vedieť, že i on myslieva na ňu.* (Chudoba)

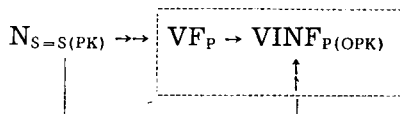
Predmetová polopredikatívna konštrukcia sa vyjadruje iba infinitívnou konštrukciou, napr. *Hneval sa na ňu, ale rozhodol sa izolovať ju od návštevníkov...* (Hečko), alebo holým infinitívom. Holý infinitív spravidla nepožaduje doplnenie vtedy, keď obsah možného doplneného vetného člena je už obsiahnutý vo význame slovesa v infinitíve, resp. sa rozumie zo súvislosti (porov. Pauliny, 1943, s. 65), napr.:

Národ naučili nie *pracovať* a *bojovať*, ale *lúpiť* a *vraždiť!* (Bednár) — Strach bránil ľudom *chystať sa na nedeľu*, *jesť* (jedlo) a niektorým aj *dýchať* (vzduch). (Bednár) — Periféria ho naučila *čakať* (na dievča). (Jašík) — Lekár mu odporúčal tichosť, pokoj, *nevzrušovať sa* (návštevami). (Figuli) — Lekár ma ošetril, obviazal a nariadil mi *ležať* (v posteli). (Jančová)

2.1. Predmetová polopredikatívna konštrukcia sa pripája k prísudku vety tesne. V expresívnych vetách sa môže vytýčiť na začiatok vety a vtedy sa spája s prísudkom základovej vety voľne. Porov. napr.:

Neopovažujeme sa *odporovať jej*. (Chrobák) // *Odporovať jej*, to sa neopovažujeme. — *Nohami búchať* — od toho by sa ešte bol odučil. (Urban) — *Nehnať sa ani v mysli priestorom, zastaviť sa*, skúša to s nijakým výsledkom. (A. Matuška)

3.0. Z gramatického hľadiska sú pre predmetovú polopredikatívnu konštrukciu veľmi dôležité syntaktické vzťahy, ktorými sa odlišuje od menného predmetu. Predmetová polopredikatívna konštrukcia (OPK) nevyjadruje predmet jednoduchým syntaktickým vzťahom ako pri mennom predmete, ale sa dvoma rozličnými syntaktickými vzťahmi viaže na dva vetné členy zároveň, a to na podmet a prísudok alebo na predmet a prísudok základovej vety. Napríklad vo vete *Ondrej sa usiloval napodobniť Jakuba* (Šikula) sa predikát OPK *napodobniť* ($VINF_{P(OPK)}$) *Jakuba* spája s podmetom *Ondrej* (N_S) a súčasne aj s prísudkom *usiloval sa* (VF_P). Podmet základovej vety je v tomto prípade činiteľom (nositeľom) dvoch príznakov, dejov ($S=S(PK)$): jeden je vyjadrený prísudkom vety, druhý vyjadruje predikát OPK. Vo vete s polopredikatívnou konštrukciou jestvujú dva predikatívne vzťahy (značka: $\rightarrow\rightarrow$); z nich vzťah medzi predikátom polopredikatívnej konštrukcie a jej subjektom nie je plnohodnotný, ale je vyjadrený druhotnou (nevetnou) predikáciou (porov. Hrabě, 1964, s. 14–15; Kačala, 1971, s. 55–56 a i.). V ostatnom čase sa tento vzťah označuje termínom polopredikatívny vzťah (zn.: $\rightarrow\rightarrow$). Predikát OPK sa spája s predikátom základovej vety obligatórnym determinatívnym vzťahom (zn.: $\rightarrow$) ako v objektivej syntagme. Úloha predikátu vety je pre OPK veľmi dôležitá, lebo predikát pre ňu svojimi tvarmi vyjadruje aktualizačné kategórie slovesného času a spôsobu, t. j. vytvára pre ňu časový a modálny rámec (zn.: $---$). Syntaktické vzťahy subjektivej predmetovej polopredikatívnej konštrukcie vyjadrujeme vzorcom takto:

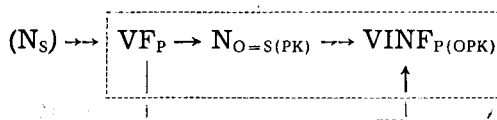
Polopredikatívnu platnosť OPK môžeme dokázať jej adekvátnou transformáciou: a) rozložením vety s OPK na dve jadrové vety (T_1), b) transformáciou OPK na predmetovú vedľajšiu vetu (T_2). Uvedenú vetu s OPK transformujeme takto:

T_1 : *Ondrej sa usiloval. Ondrej napodobnil Jakuba.*

T_2 : *Ondrej sa usiloval, aby napodobnil Jakuba.*

Vo vete *Vážna rodinná udalosť prinútila Lidu opustiť novomestskú školu* (Horák) sa predikát OPK *opustiť* ($VINF_{P(OPK)}$) *novomestskú školu* spája s predmetom vety *Lidu* ($N_{O=S(PK)}$), ktorý je totožný so subjektom polopredikatívnej konštrukcie, polopredikatívnym vzťahom a súčasne aj s prísud-

kom vety *prinútila* (VF_P) obligátnym determinatívnym vzťahom. Syntaktické vzťahy vo vete s objektovou OPK vyjadrujeme vzorcom takto:

Aj túto vetu môžeme transformovať:

T₁: ... *udalosť prinútila Lidu. Lida opustila novomestskú školu.*

T₂: ... *udalosť prinútila Lidu, aby opustila novomestskú školu.*

Keď sa OPK spája s podmetom vety, vtedy je spravidla jediným predmetom, jedinou (výlučnou) väzbou prísudkového slovesa. Keď sa spája s predmetom vety, vtedy je súčasťou dvojitej (združenej) väzby prísudkového slovesa.

3.1. Z formálneho hľadiska OPK nie sú jednotné. Rozlišujeme: (1) predmetovú polopredikatívnu konštrukciu subjektív a (2) predmetovú polopredikatívnu konštrukciu objektív. Pri OPK subjektivej sa činiteľ infinitívneho deja stotožňuje s činiteľom deja prísudkového slovesa. Tu treba rozlišovať prípady, keď OPK (a) je výlučnou väzbou prísudkového slovesa, napr. *Dievčatko sedelo na lavici pod oblokom a pokúšalo sa písať čosi griflíkom na bridlicovú tabuľku.* (Jančová); (b) je súčasťou združenej väzby prísudkového slovesa, pričom druhý (menný) predmet je spoločným predmetom určitého slovesa i infinitívu a je v determinatívnom vzťahu k oboj slovesám. Napr.:

Sľúbil som Ďurčiakovcom *chystať drevo na dom*... (Švantner) – Susedia nám sľúbili *požičať peniaze*. (úzus) → T₁: Sľúbil som Ďurčiakovcom. Ďurčiakovcom budem chystať drevo na dom. – Susedia nám sľúbili. Susedia nám požičávajú peniaze. T₂: Sľúbil som Ďurčiakovcom, že im budem chystať drevo na dom. – Susedia nám sľúbili, že nám požičávajú peniaze.

Väzbu s OPK subjektovou majú rozličné plnovýznamové slovesá vyjadrujúce psychické činnosti a zmyslové vnímanie (porov. Ružička, 1956, s. 103–113; Oravec, 1967, s. 284–288).

Výlučnú väzbu s OPK subjektovou majú aj niektoré prídavné mená v slovesno-mennom prísudku (*byť dobrý, hotový, náchylný, náklonný, ochotný, pohotový, povinný, schopný*...). Napr.:

„Eh, eh, Florián, ty by si bol dobrý *po smrť chodiť*,“ vravela mu. (Urban) – Slabiny a nedostatky tejto tvorby Jégé čoraz väčšmi generalizoval a nebol často ochotný *priznať umeleckú hodnotu takým dielam*, ktoré na základe nového chápania poézie alebo prózy dosiahli slušnú úroveň... (Števček) – „Vedeli ste o nariadení, podľa ktorého bol každý povinný *prihlásiť a odovzdať zbraň*?“ pýtal

som sa ho. (Švantner) – Na hranici bezvedomia bol schopný *vnímať len slovenčinu*. (Jurik)

Pri OPK objektovej sa činiteľ deja infinitívnej konštrukcie vyjadruje predmetom prísudkového slovesa, alebo sa vôbec nepomenúva, ale z kontextu je zrejmé, že činiteľ infinitívneho deja sa nezhoduje s činiteľom prísudkového slovesa. V tomto prípade je OPK súčasťou združenej väzby prísudkového slovesa. Združenú väzbu s akuzatívom, resp. s datívom a OPK objektovou majú slovesá vyjadrujúce prejav vôle, ovplyvňovanie niekoho, resp. vyjadrujúce rozkaz, zákaz, radu, dovolenie, odporúčanie alebo pomoc (porov. Ružička, 1956, s. 114–126; Oravec, 1967, s. 288–292). Napr.:

A táto sila znemožní Pojtkovi *skrivoľivo prisahať* a núti ho *priznať sa*. (Števec) – Veliteľ vojenského oddielu nariadil (obyvateľom) *vystahovať do rána celú dedinu*. (Švantner) – Talianske víno mu kázalo *čím prv vypiť aspoň liter niečoho kyslejšieho*. (Hečko) – Daj mi knihu, ktorá by mi pomohla *uskutočniť veľké ciele*. (Figuli) – Starý Eliáš rozkázal *psom lapiť na svorky*. (Rázus) – Aj starcovi ktosi určil *prebývať v týchto končinách, nikdy nevzlietnuť – ostať s horami, s riekou*. (Jašík)

3.2. Zo sémantického hľadiska OPK vyjadrujú hlavne cieľový a zriedkavejšie obsahový predmet (porov. Oravec, 1967, s. 279–292), a preto ich delíme na (1) cieľové predmetové polopredikatívne konštrukcie a (2) obsahové predmetové polopredikatívne konštrukcie.

Cieľové OPK sa vyskytujú po slovesách, ktoré označujú kladné a záporné prejavy vôle (zámer, úmysel a jeho dosahovanie, rozkaz, zákaz, nátlak a nabádanie, radu, návrh, odporúčanie, žiadosť, prosbu, vôľu prejavenu v pomoci, umožňovaní, resp. v prekážaní, znemožňovaní), zvyk, zabúdanie, učenie a pod.

Obsahové OPK sa vyskytujú po slovesách, ktoré označujú vnímanie, vedenie, myslenie, mienenie, hodnotenie, oznamovanie, sľubovanie a pod.

Cieľové a obsahové OPK sú synonymné s cieľovými a obsahovými predmetovými vedľajšími vetami. Všetky cieľové a obsahové OPK možno pri adekvátnej transformácii zmeniť na predmetové vedľajšie vety, resp. na menné predmety. Pri transformácii cieľovej OPK na cieľovú predmetovú vedľajšiu vetu sa používa spojka *aby*, napr.:

Radil by som *ísť naňho opatrne*. (Hečko) → Radil by som, *aby ste šli naňho opatrne*. – Ba aj Melánii zakazoval *chovať veľké krdle hydiny*. (Jonáš) → Ba aj Melánii zakazoval, *aby chovala veľké krdle hydiny*.

Pri zmene obsahovej OPK na obsahovú predmetovú vedľajšiu vetu sa používa spojka *že*:

Jozef Mak počúval, až pokým nepočul *stínať horu*, a potom šiel za hlasom. (Hronský) → Jozef Mak počúval, až pokým nepočul, že *stínajú horu*, a potom šiel za hlasom. — Iba Urban, prašivec, uzmyslel si *porušiť zaužívanú ustálenosť*. (Hečko) → Iba Urban, prašivec, uzmyslel si, že *poruší zaužívanú ustálenosť*.

Pravda, pri opačnej zmene predmetovej vedľajšej vety na OPK sa už tak jednoznačne nedá postupovať. Transformovať na OPK možno len tie predmetové vedľajšie vety, ktorým význam nadradeného prísudkového slovesa dovoľuje použiť väzbu s infinitívom (infinitívnou konštrukciou), napr.:

Donútil biológii, *aby používala experimentálne metódy*. (Filkorn) → Donútil biológii *používať experimentálne metódy*. — V polosne počula, že sa otvorili dvere. (Mináč) → V polosne počula *otvoriť dvere*. — Vravila, že sa strela od neho vracia. (Švantner) → Ø.

4. Predmetová polopredikatívna konštrukcia je úzko spätá s intenciou slovesného deja, lebo predmet (podobne ako podmet) je obligatónym členom intenčnej štruktúry pri predmetových slovesách. Intenčná štruktúra vety s OPK sa odlišuje od intenčnej štruktúry vety s menným predmetom tým, že veta s menným predmetom utvára jednoduchú intenčnú štruktúru, kým veta s OPK utvára zloženú dvojzákladovú štruktúru, ktorá vzniká skrížením dvoch jadrových viet a ich vlastných intenčných štruktúr. Z intenčných typov slovenských slovies, ktoré uvádza Morfológia slovenského jazyka (1966, s. 389–409), sa OPK uplatňuje iba v prvom intenčnom type $A \rightarrow D \rightarrow P$ (*brat kosí líku*), resp. $A \rightarrow D \rightarrow P^1 \rightarrow P^2$ (*brat píše sestre list*), v ktorom sa všetky prvky intenčného typu vyjadrujú osobitne. Napr.:

Len právnici tu-tam pokúšali sa *cibriť na ňom svoje vedomosti*. (Urban) — Najmä táto okolnosť posmeľovala Ferka *zvýšiť svoje požiadavky*. (Letz)

Tieto vety môžeme rozložiť na dve jadrové vety, t. j. vety obsahujúce predikatívne jadro, ktoré je ich konštrukčným prvkom. Jednu z jadrových viet pokladáme za základovú (matricovú) vetu (MS, matrix sentence) a druhú za konštituentnú vetu (CS, constituent sentence):

MS: Právnici sa pokúšali. CS: Právnici cibrili na ňom vedomosti. MS': Okolnosť posmeľovala Ferka. CS': Ferko zvýšil požiadavky.

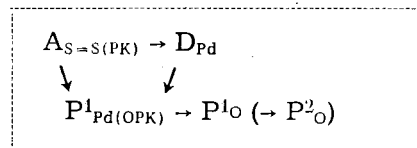
Spoločným znakom MS a MS' je to, že nie je v nich vyjadrená zasahovaná substancia (paciens, objekt), t. j. že obsahujú prázdnu pozíciu objektu. Túto prázdnu pozíciu v MS a MS' zapĺňa CS a CS', ktorá sa za istých podmienok transformuje na závislú infinitívnu konštituentnú štruktúru a in-

korporuje sa (zapúšťa) do MS a MS'. Takto infinitívna konštrukcia nadobúda funkciu predmetu a stáva sa komponentom štruktúry zložitejšieho typu (porov. Adamec, 1975, s. 5–6; Kubík, 1965–66).

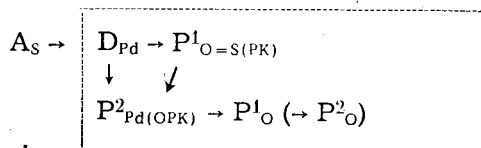
Rozdiel medzi uvedenými vetami s OPK z hľadiska intencnej štruktúry spočíva v tom, že v prvej vete sa agens (subjekt) v oboch jadrových vetách stotožňuje, prekrýva, zatiaľ čo v druhej vete sa subjekty kontaminujú, križia, t. j. lexikálne sa stotožňujú, ale plnia rozličnú syntaktickú funkciu, a preto sa spravidla odlišujú aj tvarom.

OPK sa vyznačujú tým, že sa spájajú s dvoma členmi intencnej štruktúry, a to alebo s východiskovým a centrálnym intencným členom (OPK subjektové), alebo s centrálnym a koncovým intencným členom (OPK objektové). Predikát OPK nepatrí medzi intencné členy primárnej predikácie, ale sa s nimi spája a zároveň utvára intencnú štruktúru druhotnej predikácie, polopredikácie. Východiskový, resp. koncový člen primárnej intencnej štruktúry je agensom (činiteľom, nositeľom) deja (príznaku) vyjadreného v predikáte OPK. Úloha centrálnneho člena intencnej štruktúry (prísudku) je veľmi závažná, lebo prísudok vytvára pre OPK vstupujúcu do syntaktických vzťahov s prvkami intencnej štruktúry bázu, plne realizovanú aktualizáciu (časový a modálny rámec; zn.: ---) tak, že pre ňu svojimi tvarmi vyjadruje kategóriu času a spôsobu (porov. Kačala, 1971, s. 60). Vzťahy OPK s prvkami intencnej štruktúry schematicky znázorňujeme takto¹:

a) OPK subjektová:

b) OPK objektová:

5. Hoci sa OPK spája s prísudkom vety iba tesne, jej polopredikatívny charakter zosilňujú rozvíjacie členy infinitívu, resp. možnosť jeho rozvítia. OPK charakterizuje súbor znakov signalizujúcich jej polopredikatívnosť (porov. Marková, 1967; Uličný, 1969; Moško, 1978).

6. Cieľom nášho príspevku bolo spresniť chápanie a interpretáciu jedného zo spôsobov vyjadrenia predmetu v spisovnej slovenčine – polopredikatívnou konštrukciou. Miesto OPK je medzi menným a vetným vyjadrením

¹ Symbols: A = agens, činiteľ (nositeľ) deja; D = dej; P = paciens, vec zasiahnutá dejom; S = subjekt, podmet; S(PK) = subjekt polopredikatívnej konštrukcie; Pd = predikát, prísudok; Pd(OPK) = predikát predmetovej polopredikatívnej konštrukcie; o = objekt, predmet; 1, 2 = poradie obligatórných paciencov, značka → označuje smerovanie deja; znamienko = označuje: aj vo funkcii.

predmetu, a preto OPK pokladáme za prechodnú kategóriu. Formálne OPK zostáva vetným členom (predmetom), ale sémanticky je paralelnou konštrukciou s predmetovou vedľajšou vetou, resp. s menným predmetom (porov. *Peter sa snaží, aby vystihol tieto problémy* // *Peter sa snaží vystihnúť tieto problémy* // *Peter sa snaží o vystihnutie týchto problémov*). Teda predmet vo vete sa vyjadruje: 1. podstatným menom alebo zámenom, 2. polopredikatívnou (infinitívnou) konštrukciou a 3. vedľajšou vetou.

OPK v systéme polopredikatívnych konštrukcií v spisovnej slovenčine patrí medzi determinatívne polopredikatívne (polovetné) konštrukcie, lebo obligatórne determinuje nadradené sloveso základovej vety, resp. inej polopredikatívnej konštrukcie.

Namiesto termínu infinitívny predmet, resp. predmetový infinitív navrhujeme používať termín predmetová polopredikatívna (polovetná) konštrukcia, ktorý vyjadruje syntaktickú funkciu i spôsob vyjadrenia predmetu vo vete. Termínmi predmet — predmetová polopredikatívna (polovetná) konštrukcia — predmetová vedľajšia veta sa odlišuje spôsob vyjadrenia predmetu.

Literatúra

ADAMEC, P.: Očerok funkciono-transformacionnogo sintaksisa sovremennogo russkogo jazyka. (II. Dvuchbazovye predloženiya s nefinitnymi K-strukturami). 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1975, s. 60–68 (skriptá).

BAUER, J. — GREPL, M.: Skladba spisovné češtiny. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1972, s. 152.

HRABĚ, V.: Polovětné vazby a kondenzace „druhého sdělení“ v ruštině a v češtině. Praha, Nakladatelství ČSAV 1964. 96 s.

KAČALA, J.: Doplnok v slovenčine. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971. 277 s.

KUBÍK, M.: Dvojjákladové transformace v současné ruštině. Ruský jazyk, 16, 1965–66, s. 241–248.

MARKOVÁ, M.: K problematice tzv. polopredikativních konstrukcí. Slovo a slovesnost, 28, 1967, s. 245–254.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 895 s.

MOŠKO, G.: Miesto polovetných konštrukcií v syntaxi. Jazykovedný časopis, 29, 1978, s. 48–59.

ORAVCOVÁ, A.: Charakteristika polovetných konštrukcií. Jazykovedný časopis, 29, 1978, s. 141–150.

ORAVEC, J.: Väzba slovies v slovenčine. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1967. 388 s.

PAULINY, E.: Štruktúra slovenského slovesa. Štúdia lexikálno-syntaktická. 1. vyd. Bratislava, Slovenská akadémia vied a umení 1943. 113 s.

PAULINY, E. — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 378.

RUŽIČKA, J.: Skladba neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956. 184 s.

SVOBODA, K.: Infinitiv v současné spisovné češtině. Praha, Nakladatelství ČSAV 1962. 125 s.

ULIČNÝ, O.: O polopredikativních konstrukcích z hlediska dvojjákladové transformace a komplexní kondenzace. Slovo a slovesnost, 30, 1969, s. 138–149.

Jozef Mlacek

EŠTE O SPOJENÍ VYJŠT NA PSÍ TRIDSIATOK

Ustálený zvrät *vyjst na psi tridsiatok* sa po krátkom príspevku publikovanom v našej domácej odbornej tlači (Slavica Slovaca, 5, 1970, s. 290–292) stal predmetom novších výskumov zahraničných slavistov. Súčasne vyšli o ňom príspevky F. Gregora (1975) a V. M. Mokijenka (1975). Na rozdiel od predchádzajúceho výkladu, ktorý charakterizoval tento slovenský zvrät na pozadí nemeckej frazémy *auf den Hund kommen* (paralelný výraz má aj angličtina *He has gone to the dogs*; paralely sú aj v slovinčine a srbochorvátčine: *Na nič (na psa) je prišel; dotjerao je do pasa*), uvedení bádatelia podávajú nový výklad, podľa ktorého treba daný slovenský ustálený zvrät chápať ako kalk maďarskej frazémy *ebek harmincadjára kerül*.

Výklad každého z uvedených slavistov je špecifický a pristupuje k riešeniu pôvodu daného slovenského ustáleného zvratu z inej strany.

F. Gregor po námietkach proti predchádzajúcemu výkladu zdôrazňuje vo vlastnom výklade najmä tieto skutočnosti: a) Pri vysvetľovaní uvedeného zvratu treba náležite brať do úvahy príslušné historické, etnografické a vôbec kultúrne danosti, ktoré pri sledovanom zvrate prichádzajú do úvahy ako relevantné. Autor konštatuje, že všetky okolnosti tohto druhu svedčia v prospech jeho výkladu; b) Sledovaný zvrät treba analyzovať vo vzťahoch so synonymnými, resp. variantnými jednotkami. Analýza ďalších variantov, menovite výrazov *ebrúdon kivet* v maďarčine a *vyjst na psi drúčik* v slovenčine, taktiež zreteľne podporuje takýto výklad pôvodu sledovaného slovenského zvratu *vyjst na psi tridsiatok*.

V. M. Mokijenko pristupuje k výkladu danej frazémy v slovenčine podľa svojej osvedčenej metódy aplikácie štruktúrnych modelov, pričom vyzdvihuje aj areálový prístup k výkladu pôvodu nielen tejto jednotky, ale aj iných konkrétnych frazém. Historický fakt spolužitia Slovákov s Maďarmi vo feudalizme je podľa neho podstatnou skutočnosťou, ktorá umožňuje vysvetliť, prečo má slovenčina v tomto prípade jednotku paralelnú s maďarskou frazémou a prečo sa tu odlišuje od ekvivalentných frazém v príbuznej češtine aj poľštine (Mokijenko, 1975, s. 43).

Ak sa takéto osobitné a rozdielne pristupy k výkladu danej slovenskej frazémy vo svojich výsledkoch zhodujú, ukazuje to na presvedčivosť záverov obidvoch bádateľov.

V takejto situácii sa nechceme opätovne vracäť k historickým a etnografickým súvislostiam jednotky *vyjst na psi tridsiatok*. V tejto poznámke však chceme stručne upozorniť na niektoré špecifické jazykové súvislosti tohto zvratu, ktoré sa v uvedených výkladoch nespomínajú alebo sa iba

naznačujú a ktoré podľa nás tiež môžu prispieť k osvetleniu pôvodu tejto pozoruhodnej slovenskej jednotky.

Podnetom pre túto poznámku je najmä zachytenie danej jednotky a jej variantov, príp. aj synonymných frazém v Slovenských prísloviach, porekadlách a úsloviach A. P. Záturského (1974, s. 480–481). V tejto zbierke, ktorú mimochodom dobre poznajú aj obidvaja spomínaní slavisti, nachádzame takéto podoby: *Na psy vyšiel*. — *Vyšiel na psy deviatok*. — *Prišiel na psy drúčik*. — *Prišiel na psy tridsiatok*. — *Tahá na psiu ihlicu*. — *Vyšiel na psiu smiechotu*. Druhotným prípadom, ktorý nemôže nič podstatné napovedať o motivácii východiskovej jednotky, je zložitejšia jednotka, ktorú zachytáva A. P. Záturský (1974, s. 487) a podľa neho aj F. Gregor (1975, s. 137), totiž úslovie *Už si prišiel na psy tridsiatok, že si sa nepostil v pia-tok*.

Ak nateraz odhliadneme od lexikálnej variantnosti slovesnej zložky (*prišiel* — *vyšiel*, *prísť* — *vyjsť*), pri ktorej sa v súčasnej slovenčine ukazuje ako bežnejšia podoba so slovesom *vyjsť*, treba pri uvedených formách vidieť viacej stupňov vzájomnej spätosti. Ukazuje sa, že tu možno vydeliť takéto typy:

1. *vyjsť na psy*;
2. *vyjsť na psy tridsiatok*, *vyjsť na psy deviatok*;
3. *vyjsť na psy drúčik*;
4. *vyjsť na psiu smiechotu* (ku ktorému možno pripojiť podoby známe od P. Dobšínskeho: *vyjsť na (psy) posmech*, *vyjsť na (psiu) hanbu*, v ktorých sa vyskytovalo u P. Dobšínskeho slovo *psi* v platnosti fakultatívnej zložky; dnešná slovenčina má už tieto jednotky bez komponenta *psi*, teda napr. *vyjsť na posmech*);
5. *tahá na psiu ihlicu*.

Z uvedeného výpočtu si treba všimnúť najmä tieto skutočnosti:

a) Základom motivácie všetkých uvedených zvrátov je slovo *pes*, resp. *psi*. Keď budeme prihliadať na širšie súvislosti slova *pes* (*psi*) vo frazeológii (napr. *psi život*; *biedny, opustený ako pes*; *mať sa pod psa* a pod.), zistíme, že toto slovo v antropomorfne orientovanej frazeológii býva často znakom biedy, úbohosti, zlého postavenia a pod. (porov. Belkina, 1977).

b) A. P. Záturský zaznamenáva existenciu podoby *vyjsť na psy* (pri množnom čísle porov. aj uvedenú paralelnú anglickú podobu), ktorá predsa len ukazuje na korešpondenciu celého tohto výrazu s uvedeným nemeckým zvratom a ktorú nijako nemožno pokladať za kalk z maďarčiny.

c) Popri podobe *vyjsť na psy tridsiatok* nachádzame v slovenčine, hoci zriedkavejšie, aj Záturským zachytený variant *vyjsť na psy deviatok*, ktorý korešponduje s rovnakou jednotkou v príbuznej češtine.

d) V ostatných podobách pristupujú špecifickejšie motivačné znaky, ktoré ukazujú na voľnejšiu súvislosť týchto podôb so základnými variantmi. Ústup základného motivačného znaku (slova *psi*) má potom pri niektorých z nich za následok celkové ich osamostatnenie. Ustálené zvraty *vyjst na posmech*, *vyjst na hanbu* (i samo *na hanbu*) už stratili súvislosť s ostatnými jednotkami v tejto platnosti a chápu sa už ako celkom odlišné frazémy.

Uvedené fakty dovoľujú vysloviť isté hypotézy, ktoré síce zdanlivo neprihliadajú na všetky tie skutočnosti, ktoré uviedli vo svojich štúdiách F. Gregor a V. M. Mokijenko, ale ktoré zasa berú do úvahy iné jazykové skutočnosti, predovšetkým širšiu variantnosť rozoberaného zvratu (čiastočne na ňu prihliada F. Gregor, avšak ani on nerešpektuje celú variantnosť tejto jednotky, ako mu ju poskytovalo spracovanie v Slovenských prísloviach, porekdlách a úsloviach).

Predovšetkým sa nazdávame, že pri výklade slovenskej frazémy *vyjst na psi tridsiatok* a celej jej variantnosti netreba tak ostro stavať proti sebe otázku, či ide o kalk z nemeckého alebo maďarského ustáleného zvratu. Variantnosť danej jednotky v staršej slovenčine naznačuje, že v slovenčine sa v tomto prípade stretali jazykové vplyvy z viacerých zemepisných areálov. Existencia variantov *vyjst na psy* – *vyjst na psi tridsiatok*, *vyjst na psi drúčik* – *vyjst na psi deviatok* ukazuje, že slovenčina poznala jednak variant, ktorý odkazoval na širší európsky areál, ktorý súvisel s existenciou nemeckej jednotky *auf den Hund kommen* a jej kalkov, jednak variant, ktorý ju spájal s češtinou (*vyjst na psi deviatok*), a jednak varianty, ktoré prevzala z maďarčiny. Situácia je tu teda zložitejšia, než ako sa ukazovala v predchádzajúcich príspevkoch o pôvode tejto slovenskej jednotky.

Uvedené skutočnosti, ako aj spomínaný fakt, že spoločným motivačným základom všetkých uvedených podôb sú lexémy *pes*, *psi*, dovoľujú vysloviť sa aj o vzájomnom pomere týchto podôb. Nazdávame sa, že východisková motivácia je práve táto najvšeobecnejšia, súvisiaca iba so slovom *pes* (*psi*), ktorá nielen že sa vyskytuje v najširšom areáli, ale ktorú možno chápať aj ako bázu pre ďalšie, špecifickejšie motivácie. Až ako druhotná, odvodená sa ukazuje motivácia, ktorá sa vyskytuje v užších areáloch (*vyjst na psi deviatok* – *čeština*, *slovenčina*; *vyjst na psi tridsiatok* – *maďarčina*, *slovenčina*).

Obidve uvedené poznámky majú zreteľne hypotetický charakter. Potvrdiť alebo naopak poprieť ich môže podrobnejší jazykovohistorický aj etnografický výskum. Tu vyzdvihnutá jedna jazyková skutočnosť, totiž variantnosť sledovanej jednotky v staršej slovenčine, však naznačuje adekvátnosť takejto interpretácie pôvodu skúmanej frazémy *vyjst na psi tridsiatok*.

Literatúra

BELKINA, Z. V.: Semantičeskije grupy frazeosočetanij s leksemej sobaka v ruskom i nemeckom jazykach. In: Voprosy frazeologii. 11. Samarkand 1977, s. 31–34.

GREGOR, F.: Ešte raz o prísloví „psí tridsiatok“. In: Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando [!] Eötvös Nominatae. Sectio Linguistica. Budapest 1975, s. 135–140.

MOKIJENKO, V. M.: Iskaženije frazeologičeskogo obraza i semantičeskaja dinamika frazem. In: Problemy russkoj frazeologii. Tula 1975, s. 33–44.

ZÁTURECKÝ, A. P.: Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia. 3. vyd. Bratislava, Tatran 1974. 756 s.

Životné jubileum Vincenta Blanára

Meno doc. PhDr. Vincenta Blanára, DrSc., vedúceho vedeckého pracovníka JÚLŠ SAV, a jeho práce sú známe širokému okruhu jazykovedcov, najmä slavistov a slovakistov u nás doma i v zahraničí. Už pri jeho päťdesiatke sa povedalo, že hrá závažnú úlohu v orchestri slovenskej jazykovedy. Za posledných desať rokov sa stal vedecký profil V. Blanára ešte výraznejší. V oblastiach, v ktorých vedecky tvorí a pracuje, vyšli alebo čoskoro vyjdú viaceré jeho práce, ktoré sú významným prínosom v rozvíjaní jazykovednej teórie a metodológie na marxistických základoch. Je to výsledok jeho húževnatosti a sústavného štúdia najnovšej jazykovednej literatúry, predovšetkým sovietskej, ďalej publikácií autorov z NDR, z BLR i našej domácej jazykovednej produkcie, ale aj jeho vlastnej vedeckej invencie a schopnosti dialekticky myslieť.

Najvlastnejšou oblasťou bádateľského záujmu a vedeckej tvorby V. Blanára od samého začiatku jeho publikačnej činnosti je výskum vlastných mien, najmä osobných. Bibliografický súpis Blanárových prác (Slavica Slovaca, 5, 1970, č. 3, s. 235–244 – za roky 1946–1969 a Jazykovedný časopis, 31, 1980, č. 2, v tlači – za roky 1970–1979) obsahuje z tejto oblasti dve knižné monografie a niekoľko desiatok časopiseckých a zborníkových štúdií, referátov na konferenciách, recenzií a správ. V teoretických kapitolách svojej prvej knižnej práce *Príspevok ku štúdiu slovenských osobných a miestnych mien v Maďarsku* (1950) na materiáli slovenských osobných a miestnych mien z územia MLR rozoberá gramatické a lexikálne (slovtvorné a sémantické) problémy vlastných mien a v druhej časti práce zatrieďuje jazykový materiál podľa rozličných kritérií. Už v tejto práci V. Blanár preukázal zmysel pre štatistické a typologické údaje. V časopiseckých onomastických štúdiách a v referátoch z konferencií sa V. Blanár spravidla zaoberá teoretickými a metodologickými otázkami onomastiky ako špecifickej jazykovednej disciplíny a cieľavedome ich osvetľuje z rozličných stránok. Naznačujú to názvy jeho štúdií ako: *Špecifikum onomastiky, Problematika výskumu živých mien, Jazyková výstavba slovenských osobných mien, O teórii marxistickej onomastiky, Metodologické otázky onomastiky, Výskum vlastných mien a jazykoveda, Lingvistický a onomastický status vlastného mena, Predmet a metódy onomastiky* a i. V. Blanár sa podstatne zaslúžil o to, že naša onomastika má vysokú teoretickú úroveň, uznávanú v ČSSR i v zahraničí. Dokumentuje to aj široko osnovaná knižná práca *Živé osobné mená na strednom Slovensku* (1978), ktorej je V. Blanár spoluautorom. V teoretickej časti tejto monografie V. Blanár zhŕňa doterajšie výsledky svojich výskumov v onomastike a dopĺňa ich o teóriu modelovania a jej aplikáciu na analýzu mimoriadne bohatého materiálu zozbieraného terénnym výskumom v spolupráci s J. Matejčíkom.

Iná oblasť, v ktorej V. Blanár vyoral hlbokú a trvalú brázdú svojím výskumom, je lexikológia, osobitne semaziológia. Aj tu V. Blanára lákajú predovšetkým základné teoretické a metodologické otázky. Rieši ich postupne a cieľavedome v početných štúdiách i v monografických prácach. Najširší záber má

Blanárova prvá štúdia z tohto okruhu s názvom *K základným otázkam lexikológie* (1957). Vzápätí sa orientuje na historickú lexikológiu. Túto orientáciu reprezentujú Blanárove štúdie z r. 1958 *Niektoré problémy slovanskej historickej lexikológie, K problémom porovnávacej lexikológie slovanských jazykov a Hostinec, hospoda, špitál* (s podtitulom *K metóde slovenskej historickej lexikológie*), neskôr knižná monografia *Zo slovenskej historickej lexikológie* (1961) a niektoré štúdie z neskorších rokov, napr.: *Ako ďalej v porovnávacej slovanskej lexikológii* (1966), *Slová od základu mlov- v slovenčine* (1969) a i. V sedemdesiatych rokoch sa V. Blanár sústavne zaoberá základnými problémami semaziológie. Niektoré štúdie z tohto okruhu publikoval aj v zahraničných časopisoch alebo predniesol na medzinárodnom fóre. Patria sem napr. tieto štúdie: *O vnútrenne obuslovlenných semantičeských izmenenijach* (1971), *Mechanizm izmenenija značenija leksičeskoj jedinicy* (1973), *Od myšlienkového odrazu k lexikálnemu významu, Významová zmena ako problém porovnávacej lexikológie, Zmeny spätateľnosti slova ako ukazovateľ lexikálnosémantických zmien* (1976), *Dynamika lexikálneho významu* (1978), *Metodologické otázky rekonštrukcie mikrosystému* (1979), *Lexikálny význam a označovaná skutočnosť v jazykovozemepisnom aspekte* (1980) a i. Zhrnutie Blanárových teoretických úvah z oblasti semaziológie predstavuje jeho monografia *Lexikálno-sémantická rekonštrukcia* (v rukopise).

Významný je Blanárov prínos aj vo výskume dejín slovenčiny. Zamýšľal sa napr. nad periodizáciou dejín slovenčiny (1951), nad hodnotením jazyka Žilinskej knihy (1964), podrobne osvetlil vývin spisovnej slovenčiny v matičných rokoch (1963 a detailnejšie vo vysokoškolskej učebnici *Dejiny spisovnej slovenčiny*, 2, 1974), zhodnotil Ribayov *Idioticon Slovacicum* (1966) a jazykovedné dielo Ludovíta Štúra (1956), pričom detailne osvetlil filiáciu Štúrových filozoficko-teoretických názorov.

Pri rozličných príležitostiach prejavil V. Blanár porozumenie pre riešenie aktuálnych otázok takmer vo všetkých oblastiach jazykovedného výskumu: od problémov spisovného jazyka po dialektológiu, podľa jazykových rovin od syntaxe po pravopis a podľa metodologických postupov od historicko-porovnávacej metódy cez funkčno-štruktúrnú analýzu po modelovanie a štatistiku.

V okruhu problémov spisovného jazyka sa viackrát a z rozličných aspektov zaoberal otázkami jazykovej kultúry a jazykovej výchovy (*Buržoázny nacionalizmus v jazykovej kultúre po r. 1918, 1954; K teórii a praxi našej jazykovej kultúry, 1955; Mimoškolská jazyková výchova na Slovensku, 1963; O dnešnej jazykovej kultúre a vývinových tendenciách spisovnej slovenčiny, 1965; Teória spisovného jazyka za druhej svetovej vojny, 1979*).

Do oblasti dialektológie patria Blanárove štúdie o jazyku slovenskej a českej menšiny v Bulharsku. Dialektologické metódy uplatnil V. Blanár aj v niektorých iných svojich prácach.

Z okruhu syntaxe je cenná Blanárova štúdia o vetnom pričlenení (1956). V okruhu morfológie V. Blanár uvažoval o kategórii množného čísla, zaoberal sa skloňovaním cudzích rodinných mien v spisovnej slovenčine. O pravopisných otázkach uvažoval najmä v súvislosti s prípravou nového vydania Pravidiel slovenského pravopisu a pravopisnej úpravy z r. 1953. Okrem toho si všímal pravopisné problémy osobných mien.

Pri prevažne teoretickom zameraní V. Blanár preukázal zmysel aj pre také druhy „čiernej roboty“, ako je lexikografia a bibliografia. Osobitné ocenenie si

zaslúži jeho tvorivá účasť na prípravách materiálu pre Slovenský historický slovník, na vypracovaní koncepcie veľkého, mnohovýznamového historického slovníka a na vydaní ukážkového zväzku SHS (1973), ako aj na vypracovaní koncepcie Historického slovníka slovenského jazyka stredného typu (1979). V. Blanár sa tvorivo zúčastňuje na konceptných a redakčných prácach pri vypracúvaní tohto diela. O projekte Slovenského historického slovníka viackrát informoval našu kultúrnu verejnosť; medziiným napísal o ňom scenár populárno-vedeckého filmu, ktorý vysiela Čs. televízia 24. júla 1970. Okrem toho je V. Blanár autorom praktického nemecko-slovenského slovníka *Deutsch-slowakisches Wörterbuch* (Leipzig 1965). Záslužnú prácu vykonal V. Blanár zostavením *Bibliografie jazykovedy na Slovensku v rokoch 1939–1947* (1950) a bibliografického prehľadu v časopise *Rocznik Slawistyczny*.

Popri vedeckej práci našiel si V. Blanár čas aj na prekladateľskú činnosť. Prekladal vedecké štúdiá z ruštiny a beletrie z bulharčiny. Nie je zanedbateľná ani jeho redakčná činnosť. Bol odborným redaktorom viacerých zborníkov z konferencií, vedeckých monografií, učebníc a slovníkov. Bol členom redakčných rád časopisov *Slovenská reč*, *Jazykovedný časopis*, *Slavica Slovaca* a *Slavia*. Je spoluautorom viacerých konverzačných príručiek.

Napokon treba spomenúť vedecko-pedagogickú a prednáškovú činnosť nášho jubilanta. Ako vysokoškolský učiteľ na konci štyridsiatych a v päťdesiatych rokoch vychoval desiatky žiakov, ktorí pôsobia na stredných i vysokých školách, v redakciách alebo v iných praktických povolaniach. V. Blanár často prednáša o výsledkoch svojho vedeckého výskumu v Slovenskej jazykovednej spoločnosti a v jej pobočkách i na vedeckých sympóziách a konferenciách. Spoločensky sa angažuje najmä v Bulharskom kultúrnom stredisku v Bratislave.

Po tomto neúplnom prehľade doterajšej Blanárovej mnohostrannej činnosti vyslovujeme radosť nad tým, že náš jubilant sa dožíva svojho významného životného jubilea 60 rokov (1. 12. 1980) na vrchole svojej vedeckej tvorby a v plnom zdraví. V mene slovenských jazykovedcov mu želáme, aby úspešne dokončil práce, ktoré má v osobných plánoch a na ktoré čaká slovenská jazykoveda.

S. Peciar

VIII. slovenská onomastická konferencia

V dňoch 2.–6. júna 1980 sa konala v Banskej Bystrici a v Dedinkách VIII. slovenská onomastická konferencia so zahraničnou účasťou. Zorganizovala ju Slovenská onomastická komisia, usporiadajúcimi inštitúciami boli Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, Pedagogická fakulta v Banskej Bystrici a Pedagogická fakulta UPJŠ v Prešove. Zo 48 účastníkov bolo 9 zo zahraničia (6 z PNR, 3 z NDR), 11 z Českej socialistickej republiky, ostatní zo Slovenska.

V otváracom prejave riaditeľ Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV člen korešpondent SAV J. Ružička zhodnotil živú aktivitu Slovenskej onomastickej komisie za ostatných 15 rokov, budovanie modernej onomastickej teórie na základoch marxizmu-leninizmu, výsledky dosiahnuté v základnom výskume slo-

venských vlastných mien, aj ich aplikáciu do praxe pri šandardizovaní geografického názvoslovia.

Základný tematický okruh rokovania tvorili referáty o lexikografickom spracovaní vlastných mien. Úvodný referát k tomuto okruhu predniesol V. Blaňár (Bratislava). Formuloval v ňom základné teoretické východiská lexikografického spracovania vlastných mien v jednotlivých typoch slovníkov a súpisov a v porovnaní so spracúvaním apelatívnej zložky slovnej zásoby a poukázal na spoločensky dôležité úlohy slovenskej onomastickej lexikografie. E. Eichler (NDR) vo svojom referáte hovoril o problematike spracúvania integrovaných nemecko-slovanských vlastných mien, o nevyhnutnosti využitia historického, nárečového a inoslovanského onymického i apelatívneho jazykového materiálu na porovnávacie štúdium. V referáte O. I. Foňakovej (ZSSR) sa hovorilo o hodnotiacej, systémovej a kultúrno-historickej konotácii vlastného mena v slovníku spisovateľa. M. Majtán (Bratislava) predniesol referát o spracúvaní vlastných mien v Historickom slovníku slovenského jazyka z predpisovného obdobia, kde sa nimi má dokumentovať doložená apelatívna slovná zásoba. Š. Lipták (Bratislava) komentoval spracovanie vlastných mien v českých i slovenských nárečových monografiách a slovníkoch a uviedol, ako sa budú spracúvať v chystanom Slovníku slovenských nárečí. Referát L. Dvonča (Bratislava) sa zaoberal otázkami lexikografického spracovania obyvateľských mien; v referáte Z. Kolárikovej (Bratislava) sa hovorilo o slovníkovom spracúvaní štandardizovaných geografických názvov v edícii Slovenského úradu geodézie a kartografie.

R. Krajčovič (Bratislava) vo svojom referáte o teoretických východiskách stavby hesla v toponymickom slovníku charakterizoval dva druhy hesiel podľa spôsobu lexikografického spracovania: typologické heslo zaraďujúce toponymum do istej toponymickej sústavy pre toponomastikon a genetické heslo pre spracovanie lexiky, resp. lexikálnych základov vlastných mien. Referát V. Sedláka (Bratislava) o historickom aspekte Slovníka slovenskej toponymie upozornil na nedostatky starších edícií (a údajov vo Vlastivednom slovníku obcí na Slovensku) a na nevyhnutnosť základnej excerpcie historickej toponymie z prameňov a zo súčasných diplomatických edícií. I. Lutterer (Praha) v referáte o úskaliach pri práci na výkladovom slovníku geografických názvov zdôraznil všestrannú kvalifikovanosť a etiku autora. M. Dužák (Prešov) hovoril o stavbe hesla vo svojom chystanom slovníku chotárnych názvov z ukrajinských obcí východného Slovenska.

Osobitný celok tvorili referáty venované všeobecným otázkam. Z nich bol pozoruhodný najmä teoretický výklad R. Šrámk a (Brno) o povahe kritérií v onomastike. Autor v ňom uviedol a charakterizoval mimojazykové, jazykovedné a špecificky onomastické kritériá, ktorými onomastika hodnotí a analyzuje vlastné mená ako predmet svojho bádania. O špecifike a druhoch anojkonymických máp v porovnaní s kartografickým spracovaním apelatív v dialektológii hovorila J. Pleskalová (Brno). J. Spal (Plzeň) sa zaoberal otázkou homonymie v onymii, E. Pokorná (Praha) vlastnými menami vo frazeologizmoch. Na osobitosti v jazykovej výstavbe názvov folklórnych súborov upozornil vo svojom referáte J. Jacko (Prešov). J. Skutil (Brno) charakterizoval niektoré vlastné mená súvisiace s veľkomoravským obdobím v našich dejinách.

Tretí deň sa rokovalo v dvoch sekciách. V toponomastickej sekcii K. Oliva (Praha) na viacerých príkladoch ukázal, ako terénne názvy zachovávajú zaniknuté lexikálne jednotky. V ďalších príspevkoch sa hovorilo o toponymii Liptova (V. Uhlár — Ružomberok), o hydronymii z povodia Myjavy (M. Májek — Bratislava) a horného toku Bodvy (L. Bartko — Prešov), o chotárných názvoch z Ratkovskej doliny (L. Sičáková — Prešov) a o apelatívnych geografických termínoch v toponymii Tekova (Š. Krištof — Nitra). Širší dosah mal referát P. Kušníra (Prešov) o apelatívnych geografických termínoch v odborných geologických textoch, v ktorom autor poukázal na nezhody medzi štandardizovanou toponymiou (najmä názvami orografických celkov) a jej používaním v praxi, a na odlišnosti od zaužívanej apelatívnej geografickej terminológie.

Všeobecnejší charakter mali referáty E. Rzetelskej-Feleszkovej (PLR) o príznakoch propriálizácie pri vzniku terénnych názvov z apelatív a J. Riegera (PLR) o význame terénnych názvov pre poznávanie súčasných, ale predovšetkým starých areálov apelatívnej lexiky. V tejto sekcii odznali ešte referáty o lexike terénnych názvov na poľskom strednom pomorí (A. Belchnerowska — PLR), o slovotvornej štruktúre názvov v gdanskom pomorí (E. Jakus — Dąbrowska — PLR) a o apelatívach nemeckého pôvodu v poľských pomorských geografických názvoch (E. Breza — PLR). Jazykovou výstavbou novších bulharských okojným sa zaoberal referát K. Gutschmida (NDR).

V antroponomastickej sekcii v sérii referátov o priezviskách odznali príspevky M. Blichu (Prešov) o lexikálnej výstavbe priezvisk na východnom Slovensku, K. Habovštiakovej (Nitra) o slovotvornej štruktúre priezvisk utvorených z rodných mien, E. Krošlákovej (Nitra) o priezviskách s časticou *ne-* (*ni-*), R. Forstingera (Brno) o hybridných priezviskách typu *Csövérszky* a S. Mazúra (Prešov) o priezviskách utvorených z obyvateľských mien v 17.–18. stor. v Pukanci.

V sérii referátov o starých osobných menách a o rodných menách predniesol úvodný referát K. Rymut (PLR) o západoslovanských dvojčlenných osobných menách. G. Schlimpert (NDR) hovoril o lexikálnej výstavbe polabských a starolužických osobných mien. M. Knappová (Praha) sa zaoberala lexikálnou a slovotvornou charakteristikou českých rodných mien, N. Bayerová (Ostrava) tvorením hypokoristických podôb ženských rodných mien v oblasti sliezskych nárečí a M. Dibáková (Prešov) distribúciou a frekvenciou rodných mien v Spišskej Novej Vsi.

Problematike živých osobných mien sa venovali J. Matejčík (B. Bystrica) v referáte o jazykovej výstavbe živých mien detí na strednom Slovensku a J. Kriššáková (Prešov) o ženských osobných menách so sufixom *-uľa* (spoločná črta západoslovanskej časti karpatského areálu). V tejto sekcii predniesol I. Kuba (Ústí nad Labem) príspevok o menách domov (podľa domu) v obci Světlá pod Ještědem.

Posledný deň rokovania bol venovaný štylistickej, literárnej onomastike. Po referáte F. Ruščáka (Prešov), v ktorom autor predstavil vlastné meno ako indikátor štýlu a expresívnosť vlastného mena hodnotil ako výsledok jeho kontextového zapojenia, odznali referáty o vlastných menách v literárnych prácach J. Bodenka (J. Jurčo — Prešov), V. Šikulu (E. Jenčíková — Prešov), L.

Feldeka (Z. Stanislavová — Prešov) a M. Zelinku (G. Temkovitzová — Prešov). V týchto referátoch vystupoval do popredia pohľad očami literárneho vedca, súvislosť mien s charakterom literárneho hrdinu, pohľad, ktorý sa v literárnej onomastike na Slovensku doteraz dostatočne neuplatňoval, lebo sa kládol dôraz na odrážanie reality v umeleckom diele, na autorov spôsob výberu a tvorenia vlastných mien.

Na záver konferencie zhodnotili jednotlivé okruhy rokovania V. Blanár, J. Matejčík a M. Majtán.

Pracovné podmienky a prostredie na VIII. slovenskej onomastickej konferencii boli veľmi dobré. Odznalo 49 pripravených referátov a viac ako 85 diskusných príspevkov. Konfrontovali sa stanoviská, ukázali sa mnohé spoločné základné teoretické východiská, takže v závere rokovania sa mohlo konštatovať, že v sérii už tradične dobrých a plodných pracovných stretnutí slovenských a českých onomastikov s onomastikmi z PLR a NDR sa zasa pokročilo o kus vpred.

Mimoriadne dobré a príjemné bolo aj celkové spoločenské prostredie poznamenané v prvej časti pripomienkou 60-ročného životného jubilea doc. PhDr. V. Blanára, DrSc., v druhej časti neobyčajne milým a srdečným prijatím funkcionárov ONV v Rožňave a MNV a JRD vo Vyšnej Slanej a v Rejdovej na území východného Gemera. Ich zásluhou vlastivedná exkurzia po druhom dni rokovania do Nemeckej, Dobšinskej ľadovej jaskyne, Vyšnej Slanej a Rejdovej umožnila účastníkom konferencie zoznámiť sa s krásami, neľahkou minulosťou a radostnou prítomnosťou tohto kraja.

Referáty z konferencie sa budú publikovať v osobitnom zborníku.

M. Majtán

Česko-slovenský slovník. 1. vyd. Veda, Vydavateľstvo SAV, Bratislava 1979. 792 s.

Česko-slovenský slovník, ktorý pripravila skupina lexikografov Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV pod vedením G. Horáka, zachytáva a porovnáva lexiku dvoch najbližších slovanských jazykov — češtiny a slovenčiny. Je prvým významným dielom obdobia charakterizovaného všestranným výskumom obidvoch jazykov vo vzájomnom aktívnom a dynamickom ovplyvňovaní na všetkých jazykových rovinách. Vydanie diela, ktoré už začalo slúžiť verejnosti, vzbudilo zákonite všestrannú pozornosť a vyvolalo široký ohlas. Na tomto mieste nie je potrebné rozširovať rad pozitívnych hodnotení vyslovených v súvislosti s hodnotením tohto priekopníckeho konfrontačného slovníka súčasnej češtiny a slovenčiny. Užitočnejšie budú hádam upozornenia na niektoré nedôslednosti a nepresnosti, ktoré možno v Česko-slovenskom slovníku nájsť.

Česko-slovenský slovník (ďalej ČSS) podáva súčasnú živú slovnú zásobu spisovnej češtiny (v kodifikovanej podobe), v konfrontujúcom porovnaní so súčasnou živou slovnou zásobou slovenčiny, pričom do tohto okruhu lexikálnych prostriedkov sa okrem bežnej slovnej zásoby zahŕňa i frazeológia a odborná terminológia (s. 11). Toto koncepčné zacielenie diela sa odrazilo aj vo výbere slov, ktoré ČSS spracúva. Autori sa pri výbere a významovej analýze heslových slov opierali o štvorzväzkový Slovník spisovného jazyka českého, ktorý vychádzal v r. 1960—1971. Je to lexikografické dielo, v ktorom je spracovaná slovná

zásoba češtiny z pomerne dlhého obdobia, preto zaznamenáva viaceré zastarané, krajové (nárečové) i zriedkavé slová s cieľom priblížiť súčasným jazyk literárnych klasikov. Rozsah slovnej zásoby v tomto slovníku prerástol rámec spisovnej lexiky, a preto museli autori ČSS túto nespisovnú lexiku čiastočne vyradovať. ČSS uvádza pomerne málo zastaraných slov. Slabšie sú však v slovníku zastúpené nové slová z modernej českej pôvodnej i prekladovej literatúry, ktoré ešte východiskové dielo neobsahovalo.

Autori ČSS v koncepcii diela zvýraznili skutočnosť, že moderný konfrontačný slovník musí obsahovať relatívne ucelenú slovnú zásobu oboch jazykov, čo sa musí prejavíť v reprezentatívnom výbere hesiel východiskového jazyka. Okrem toho bolo treba v ČSS zachytiť aj tie vrstvy slovnej zásoby, ktoré reprezentujú špecifiká oboch jazykov. Je mimoriadne náročné stanoviť také jednoznačné kritériá výberu slov, ktoré by sa dali uplatniť do dôsledkov v celom diele a u všetkých autorov slovníka. Každý autor sa aj pri výbere slov opieral o svoje jazykové povedomie; nachádzanie spoločnej platformy v takýchto prípadoch vždy sprevádza hodnotiaci diskusia. Všetky pripomienky našej recenzie chcú poukázať na niektoré hľadiská, ktoré možno pri výbere a lexikografickom spracovaní slov v konfrontačnom slovníku uplatniť.

Treba vysloviť zásadný súhlas so základnou tézou koncepcie ČSS, podľa ktorej sa do slovníka celkom prirodzene zaradili aj také české slová a výrazy, ktoré sú so slovenskými podľa hláskovej podoby a významu celkom zhodné alebo veľmi blízke. Stupeň príbuznosti našich jazykov treba ukázať rovnomerne na relatívne ucelenej slovnej zásobe, teda na slovách a výrazoch úplne zhodných, podobných (blízkyh) i celkom odlišných (s. 11). ČSS správne zaznamenáva aj široký okruh častejšie používaných cudzích slov a odbornej terminológie (v rozsahu vedomostí zo strednej školy), ktorá dokumentuje internacionalizáciu tejto zložky slovnej zásoby.

V súlade s poznatkami modernej dvojazyčnej lexikografie sa pri spracúvaní hesiel ČSS uplatňovala metóda ekvivalentu. Podľa nej základným kritériom pri členení heslového slova je počet odlišných (nesynonymných) ekvivalentov v slovenčine, a nie jeho významová štruktúra v češtine. Ekvivalent sa v teórii ČSS chápe ako slovo alebo spojenie slov, ktorým v slovenčine možno pretlmočiť príslušné české heslové slovo bez porušenia jeho významu. Pri určovaní významu mali autori na zreteli vzájomný vzťah významu a použitia slova (t. j. kontextového vymedzenia významu slova); a preto v tých prípadoch, kde jeden ekvivalent nepokrýva všetky kontextové použitia, uvádzajú sa príslušné synonymá, dotvárajúce význam ekvivalentu.

Výber a určenie najvhodnejšieho ekvivalentu je kľúčovým problémom lexikografickej praxe; okrem významovej zhody treba sledovať štylistickú platnosť ekvivalentu, jeho použiteľnosť v rozličných kontextoch i valenčné možnosti. V ČSS sa vo väčšine prípadov volili priliehavé ekvivalenty, no možno zistiť aj isté disproporcie. Vyskytujú sa prípady, keď sa zbytočne hromadia synonymické rady (niekedy ide navyše o dosť vzdialené synonymá), poradie synonym nesignalizuje nijakú hodnotiacu hierarchiu, často sa uplatňuje kritérium diferenčnosti, slovenská lexéma zhodná s heslovým slovom sa uvádza na poslednom mieste, uvádzajú sa slovotvorné varianty s rovnakou štylistickou (expresívnou) hodnotou, v prekladoch exemplifikácií sa niekedy používajú ďalšie synonymá, neuvedené v ekvivalentnom rade (resp. uvedené členy radu sa v prekladoch nevy-

užívajú, hoci sú štylisticky i kontextovo adekvátne). Na ilustráciu možno uviesť napr. heslá *b reptoun* (hovor. expr.) – *tárač, táraj, táradlo, taran, rapotáč, rapoták, brbták, brbloš*; *b reptá* (m. i. ž. hovor. expr.) – *rapotáč, rapoták, tárač, táraj, táradlo, taran, búchač, trepaj*; *rapotačka, táračka, tárajka*; *kakabus* (expr.) – *mrzút, mrzúch, zázoň, zabúlenec*; *drškatý, držkatý* (hrub.) – *pyskatý, papuľnatý*; *chvat¹ – súra, zhon*; *kobrtnout* (expr.) – *tycnúť, potknúť sa*; *putička, putinka, puťka* (expr.) – 1. *cipôčka, cipuľka, cipulienka, cipuška*; *packa – packa: pes položil hlavu na packy – pes položil hlavu na labky*; expr. *zkřehlé dětské packy – skrehnuté dětské rúčky* (do radu ekvivalentných synonym možno zaradiť aj výrazy *labka a rúčka*); *patlat se* (hovor. expr.) – 1. *babrať sa, rýpať sa, prpláť sa, čičať sa, hrabať sa: p. se sněhem, blátem – čvachtať sa, brodiť sa v snehu, v bláte* (podľa exemplifikácií patria k synonymám aj slovesá *čvachtať sa, brodiť sa*, hoci by ich bolo možné vyčleniť aj v samostatnom význame), *šunt* (ob.) – *handra, haraburda, chamraď, šušomůt* a pod. Je známe, že medzi dvoma základnými štruktúrnymi útvarmi národných jazykov (spisovným jazykom a nárečiami) funguje niekoľko útvarov a foriem, ktoré majú v každom jazyku svoje výrazné špecifiká. Ak sa pri analýze slovnej zásoby zabúda na funkčnú stratifikáciu jazyka, objavujú sa neprímeranosti v štylistickom hodnotení slov. Je neúnosné hľadať ekvivalenty pre české slangové (v mestskom prostredí vznikajúce) výrazy v slovenskej nárečovej lexike. Tzv. obecná čeština nemá náprotivok v slovenčine, a preto pri hľadaní ekvivalentov nemožno vždy načrieť do expresívnej nárečovej slovnej zásoby. Takáto folklorizácia spisovného jazyka je v tomto kontexte nevhodná. Ekvivalenty z tejto oblasti (*jabko – jabúčko*; *kasička – mumák: strádat do k-y – sporiť, odkladať do mumáka*; *teďka – včul a i.*) neposlúžia ani prekladateľom hľadajúcim nové a svieže výrazové prostriedky. Diskusia o preklade Haškovho Švejka s použitím myjavského nárečia (a výsledku takéhoto pokusu) je ešte v živej pamäti.

Tzv. subštandardná forma slovenského národného jazyka je doteraz málo preskúmaná, no základné tézy teórie jazykovej informácie, na základe ktorej sa robí diferenciácia slovenčiny, sú jasne formulované. Výrazové prostriedky a možnosti slovenčiny sú bohaté a diferencované. Ale ČSS nemôže a nemá suplovať synonymický, frazeologický alebo nárečový slovník uvádzaním dlhých radov nefunkčných ekvivalentných synonym. V tejto súvislosti vyslovujeme nesúhlas s formuláciami, ktoré na margo ČSS vyslovil v recenzii v *Novom slove* (č. 14, 1980) J. Orlovský. Recenzentom žiadané zvýrazňovanie diferenčného aspektu v ČSS je neprijateľné.

Nájdu sa aj viaceré ďalšie nepresnosti vo výbere ekvivalentov. V ČSS zaradené homonymum *frňous¹* má kvalifikátor *ob.* (obecná čeština) a slov. ekvivalenty *guča, gundža, hrča* (doplnené sémantizačným výkladom *výrastok na repe* a pod.). Uvedené ekvivalenty sú však nenáležité, lebo *frňous* znamená drobné tenké (vlasovité) výrastky (drobné koreničky) na repe a i.; adekvátnejší by teda bol synonymický rad *fúz, chlpy, chvostík*. Ak treba uvádzať heslá *požahovací, požahovať, požahovná* (termíny z pivovarníctva), v ekvivalentoch by sa malo naznačiť, že tu ide o vypaľovanie (nielen o vysmoľovanie) suda. Heslo *prám* má ekvivalent *pontón*; exemplifikácia *převoznický p.* je preložená ako *prievoznický čln.* Prihniezdované prid. meno *prámový* = *pontónový* (*p-á přeprava* = *pontónová preprava*), heslo *prámař* = *prievozník*.

Ide tu zrejme o kompu; pontón je v slovenčine i v češtine ploché vojenské plavidlo (na prevážanie vojska a stavanie mostov). *B r ň a v k a* je predovšetkým citlivé miesto (kosť, chrupka) na lakti, ktoré pri údere bolí (brní); ekvivalent *elektrika* pomenúva skôr dej (neprijemnú bolesť). Možno preložiť spojenie *uho-diť se do b-y ako udrieť sa do elektriky*? Heslo *b r l e n í* má bohatý ekvivalentný synonymický rad (*paženie, zábradlie, latovina, mrežovina, mriežkovina*; jednotlivé nie celkom jednoznačné synonymá nie sú oddelené bodkočiarkami – ako to sporadicky býva v iných heslách). Napriek tomu, že prvé dve z radu synonym *(pažení, zábradlí)* uvádza ako výkladové synonymá najnovší Slovník spisovnej češtiny (1978), treba pripomenúť, že *b r l e n í* je drevený al. kovový plot pred technickým zariadením, zadržiavajúci nečistoty plávajúce vo vode (príp. brániaci úniku rýb). Sémantizácia typu „vo vode“ (uvedená v zátvorke) by distribúciu (použitie) ekvivalentov spresnila.

Homonymné heslo *p r c e k²* (slang.) má ekvivalent *poldecák*, heslo *p a n á k* v 3. význame (slang.) zasa *štamperlík*, hoci správnejšie by bolo opačné použitie ekvivalentov (*prcek* – podobne ako slangové slovo *frťan*, ktoré ČSS nezaregistruje – je *štamperlík*, *panák* je *poldecák*). Heslo *b ú r* (s kvalifikátorom ob. expr.) má približný ekvivalent *bukovec* (v SSJ I vyložené ako starý uhorský kovový peniaz z r. 1816) a spresňujúcu sémantizáciu (výklad) *päťkorunová minca*. Z tohto radu slangových pomenovaní peňazí ČSS zaznamenáva a spracúva ešte slovo *t á c* (= tisícka); výrazy *p ě t k a* (= desať korún, desaťkorunáčka) a *k i l o* (= stovka) chýbajú. Slová *p r ů s e r* (vulg.) a *p r ů š v í h* (ob. expr.) majú rovnaký štvorčlenný rad ekvivalentov; zmenené je len ich poradie: *p r ů s e r* = *oštara, obida, galiba, opletačky*; *p r ů š v í h* = *oštara, opletačky, galiba, obida*. Použitie nárečového slova *obida* (i keď v SSJ II. kvalifikátor nár. nie je uvedený) napr. v spojení *to bude prúser!* (= *to bude obida!*) je neúnosné.

Kritériom ekvivalentnosti i synonymickosti slov je rovnaký zmysel, ktorý im vo výpovedi prikladajú účastníci jazykovej komunikácie. Používateľ ČSS by mal vedieť z použitých ekvivalentov (a dopĺňujúcich sémantických poznámok) pochopiť čo najpresnejšie význam daného slova východiskového jazyka. Možno sú aj situácie, keď si význam ekvivalentu treba overovať vo výkladovom slovníku slovenčiny (SSJ), no pretože Slovník slovenských nárečí zatiaľ nevyšiel, niektoré ekvivalenty môžu ostať pre predpokladaného používateľa ČSS aj neznáme. Nie je jednoduché pochopiť napr. ekvivalent *čarapák* (2. význam hesla *k o k r h e l* s kvalifikátorom ob. expr.), ktorý SSJ neuvádza; najpreukaznejšia nie je ani exemplifikácia *měla na hlavě k. plný pentlí* (= *mala na hlave čarapák plný stužiek*). *Kokrhel* je zastarané pomenovanie vysokého ženského čepca zo stúh a čipiek, ktoré sa prenieslo na klobúk.

Ak by slovenskému používateľovi neprinášali základné sémantické informácie už heslové slová *p r d e l k o v a t* a *p r d ō l a* (vulg.), mal by zaiste problémy s identifikovaním ekvivalentov *pomprdovať* a *poprdaj*. Význam týchto slov určujú vlastne iba ekvivalentné synonymá a dopĺňajú sémantizačné údaje v zátvorkách; miera ich používania v slovenskom prostredí je minimálna a nevedno, či ČSS sprostredkuje ich rozšírenie. Pri slovese *prdelkovať* sa mohol zachytiť (najmä keď sa na iných miestach vyčleňujú aj menej podstatné významové od-tiene) aj význam „nič nerobiť, lenivo sedieť (na zadku), leňošiť“.

SSJ zaznamenáva pri nedokonavom slovese *drístať* (hodnotenom ako hovor. expr.) len prenesený význam „hovoriť hlúposti, tárať“; základný (vulgárny)

význam (vypúšťať vetry, mať riedku stolicu) ostal nespracovaný. V ČSS sa sloveso *drístať* často využíva ako základný ekvivalent slovies typu *kecať*, *žvaniť* a pod. Tak napr. sloveso *prožvaniť* má zbytočne silný (vulgárny) ekvivalent *predrústať*; pri bezpredponovej nedokonavej podobe *žvaniť* sú doplnené primerané ekvivalenty *tárať*, *trepáť*.

Botanická nomenklatúra spisovného jazyka využíva mnohé zložky z ľudového názvoslovnia, ktoré sú motivačne zreteľné a jasné. Názvy rastlín (najmä liečivých bylín) vytvárajú v nárečiach bohaté tautonymické rady, pričom do spisovnej nomenklatúry sa spravidla vybral ten, ktorý najviac vyhovoval štruktúre spisovného jazyka. ČSS zachytáva však nielen spisovné kodifikované názvy rastlín, ale aj niektoré iné rozšírené a známe názvy, ku ktorým sa pridáva kvalifikátor *záhr.* a *neodb.* Táto otázka priamo súvisí s výberom slov do prekladového slovníka. Nazdávame sa, že v ČSS stačilo zaznamenať vždy len spisovné rodové názvy rastlín, lebo tak by sa bola dala zachovať jednotná štruktúra v spracovaní hesiel (české heslové slovo, jeho slovenský ekvivalent a v zátvorke dopĺňajúca sémantizácia, t. j. skratka *bot.* a latinský rodový názov rastliny). V ČSS sú však v tomto smere rozdiely:

Pri hesle *kopr* sa napr. správne uvádza ekvivalent *kôpor* (*bot. Anethum*). V hesle *kopretina* sa pri 1. význame (2. význam však heslo nemá) uvádza ekvivalent v podobe *králik* (*Chrysanthemum*); druhové názvy *k. biľá* (*králik biely*) a *k. chocholičnatá* (*králik chocholikatý*) sa uvádzajú ako exemplifikácie. Heslo *kopytník*² má ekvivalent *kopytník*, sémantizáciu (*lesná bylina*) a exemplifikáciu: *bot. k. evropský* — *k. európsky* (aj v preklade skratka) a latinský ekvivalent len slovenského druhového názvu (*Asarum europaeum*). Heslo *richardie* má kvalifikátory *záhr. i bot.* a ekvivalent *diablík* (*Zantedeschia*). Toto heslo bolo možné vynechať, pretože rodový termín *diablík* má latinský ekvivalent *Calla* (tak aj pri hesle *ďáblík*).

V hesle *šabřina* slovenský ekvivalent rodového názvu chýba, za dvojbodkou sa uvádza s kvalifikátorom *bot.* spojenie *š. pochvatá* — *šabrina pošvatá*. Tento slovenský druhový názov sa dopĺňa v zátvorke latinským rodovým názvom *Copioselinum* (s tlačovou chybou, správne má byť *Conioselinum*).

V hesle *prorostlík*, -u m. *prerastlík*: *bot. p. srpovitý* — *prerastlík kosákovitý* (*bot. Bupleurum*) sa dvakrát používa kvalifikátor *bot.* a v latinskom názve chýba druhové označenie (*Bupleurum falcatum*). Heslo *kerie* má kvalifikátor *záhr.* a ekvivalent *kerria*, ktorý je podľa Slovenskej botanickej nomenklatúry botanickým termínom (najnovší Slovník cudzích slov už anticipuje podobu *kéria*). V Informáciách pre používateľa sa uvádza slovo *přítržník* ako príklad na názov reálie, ktorý nemá v slovenskom prostredí priamy náprotivok; vysvetľuje sa preto ako neodborný názov rastliny *veronika*. Ak sa heslo *přítržník* (krajový, nárečový názov) zaradilo, malo mať príslušný kvalifikátor. Rastlina *veronika* má český ekvivalent *rozrazil* (je zaradený ako heslo v ČSS) a v slovenských nárečiach tautonymický rad *bobovník*, *prietržné korenie*, *prietržník*, *tržník*, *úložník*, *vretienko* a i. Heslo *václavka* nemá nijaký kvalifikátor; ako ekvivalent sa uvádza názov *Michalka* (jeden člen tautonymického radu ľudových názvov huby podpňovky), hoci existuje aj názov *václavka* (v príslušnom význame ho spracúva aj SSJ V; slovo *Michalka* SSJ nezaregistruje).

V teórii a praxi ČSS patrí významné miesto sémantizácii. V informáciách pre používateľa sa konštatuje, že „na vystihnutie toho, čo sa slovom alebo slovným

spojením označuje, na spresnenie významu slova, slovného spojenia (ako časti príkladu) alebo na členenie významu slova používa sa vysvetlenie, sémantizácia“ (s. 13). Je prirodzené, že pri spracúvaní rôznorodých heslových slov treba používať rozličné druhy sémantizácie, no napriek tomu možno niektoré použité druhy sémantizácií hodnotiť ako nie celkom korektné a jednotné. Spresniť by sa mala východisková téza z úvodu (s. 13), podľa ktorej najvýraznejším druhom sémantizácie je náhrada za ekvivalent. Autori ju mali používať vtedy, keď heslové české slovo označuje takú reáliu, ktorá nemá v slovenskom prostredí náprotivok, a teda ani príslušné pomenovanie. Dokumentuje sa na heslách *Krakonoš*, *Smolíček*, *přitržník* a *klekánice*, ktoré sa vysvetľujú opisnými výkladmi. Spracovanie tejto vrstvy slov priamo súvisí aj s výberom slov; niektoré zanikajúce (alebo inak príznakové) názvy českých ľudových reálií sa nemuseli v ČSS zaregistrovať. Platí to o slovách *přitržník* (pozri vyššie), *klátovák* – český ľudový tanec (sem patria aj heslá typu *řeznická* – moravský ľudový tanec, no *řezník* a *řezníček* – český ľudový tanec), zbytočné je vyčleňovanie 2. významu (priamy rýchlik) v hesle *Krakonoš* (pri heslách *Praděd*, *horník*, *šohaj* sa názvy vlakov pochopiteľne nezaznamenávajú). Tu by sa v prvom význame okrem sémantického opisu mohol uviesť aj zhodný názov. Nevedno tiež, ako chápať tézu, podľa ktorej sa uvedené štyri české slová (príklady z úvodu) v slovenskom texte používajú ako citátové. Platí to aj o slove *přitržník* a *klekánice*? (*klekánice* má hádam najadekvátnejší ekvivalent *večernica*). Inak to, že opis nie je ekvivalentom, bolo možné vyznačiť aj graficky (typom písma).

Tam, kde jeden ekvivalent nie je dostačujúcim ukazovateľom použitia heslovej lexémy, sémantizačnú funkciu plnia synonymá. V ČSS sa táto problematika nerieši vždy vyvážene. Niekedy sa synonymá (a to aj slová so širším významom) zaraďujú do radu synonymných ekvivalentov (bývajú oddeľované aj bodkočiarkami), inokedy sa uvádzajú v zátvorke ako druh sémantizácie (niekedy aj slová s užším významom, ktoré by skôr patrili do ekvivalentu). ČSS je prekladovým slovníkom, a preto bolo treba uvážiť uvádzanie takých sémantizačných poznámok (v zátvorke drobným typom písma), ktoré majú klasickú podobu definície alebo opisu (výkladu). Homonymum *běhou* n² (neživ.) s ekvivalentom *behúň* nie je napr. nijako exemplifikované; v zátvorke sa vymenúvajú jeho rozličné významy (úzky dlhý koberec; úzka pokrývka na stôl; vrchný mlynský kameň; posuvná súčiastka strojov al. prístrojov; tech. protektor na pneumatike; les. vedľajší medzník). V iných viacvýznamových heslách – ak je ekvivalent spoločný pre niekoľko významov – sa zaň dáva poznámka v rozl. význ. a skonkrétňuje sa pomocou kontextových príkladov.

Ďalšie používané druhy sémantizácie (gramatické údaje, stylistické skratky, a to najmä skratky vedných odborov) nesporne pomáhajú identifikovať označenú vec. Dôležité sú najmä vtedy, keď heslové slovo i jeho ekvivalent z oblasti terminológie nie sú všeobecne známe a používateľ ČSS bude pravdepodobne hľadať význam slova v príslušnej literatúre (v odborných slovníkoch).

Uvádzanie kontextových príkladov na použitie heslového českého slova sa v ČSS so zreteľom na rozsah a typ slovníka (slovník stredného typu) využíva v obmedzenej miere. Ako dokladový materiál sa používajú typické voľné spojenia. Príkladové spojenia (exemplifikácie) sa používajú najmä tam, kde sa vyžaduje spresnenie významu heslového slova (pri viacvýznamových slovách, keď českému slovu zodpovedá viacej slovenských ekvivalentov); slová zhodné so

slovenčinou (i cudzieho pôvodu) sa naopak zaznamenávajú s minimálnou exemplifikáciou. Exemplifikácie uvádzané v ČSS podávajú tiež obraz o hlavných typoch spájateľnosti slov z formálnej (syntaktickej) stránky. Miera uvádzania príkladových spojení je rozličná, no jednotliví autori sa vždy usilujú mať na zreteli význam ČSS pre prekladateľskú prax. Osobitnými kvalifikátormi (príp. uvedením mena autora) treba však vždy vystrojiť citáty preberané zo starších klasikov; bez týchto údajov sa potom individuálne a netypické spojenia dostávajú na úroveň všeobecného úzu. Z viacslovných lexikálnych jednotiek sa v exemplifikáciách zaznamenávajú aj združené pomenovania; v tých prípadoch, keď ide o terminologické spojenia, uvádza sa aj skratka príslušného odboru.

Zvolené exemplifikačné príklady sú zväčša preukazné; korigovať možno niektoré nie najvhodnejšie zvolené príklady. Napr. pri hesle *dobrat* sa uvádza spojenie *d. mouku (dobrat mûku, vybrať až do konca)*, no spontánnejšie a vhodnejšie by boli možno príklady *dobrat liek, dobrať látku v škole* a pod. Pri hesle *dávit se* je zaradené spojenie *dávit se kašlem, kûstkou*, ktoré sa prekladá *dusiť sa kašľom, kôstkou* (vecne správne, no v preklade má byť *kostička*; heslo *k û s t k a* má tento ekvivalent i podobnú exemplifikáciu). Homonymum *k o l e j* sa člení na dva významy (1. vysokoškolský internát; 2. kolégium); spojenie *oxfordská k.* sa prekladá ako *oxfordské kolégium*, hoci kontext neimplikuje tento jediný význam a i.

Slovník, ktorý zachytáva celkový obraz súčasnej slovnej zásoby, nemôže vynechať oblasť frazeológie. V modernom prekladovom dvojazyčnom slovníku je vhodnejšie uvádzať ekvivalenty príslušných frazeologizmov východiskového jazyka než ich výklady. Otázka vhodného a primeraného výberu ekvivalentu frazeologickej jednotky je neobyčajne zložitá. Je to oblasť, v ktorej sa výrazne prejavujú rozdiely aj v takých štruktúrne blízkych a príbuzných jazykoch, ako je čeština a slovenčina. Možno konštatovať, že ČSS zvládol túto úlohu vcelku dobre; frazeológia je spracovaná dôkladne a precízne (napr. *E g y p t, e g y p t s k ý: zlá-kaly ho egyptské hrnce — zlákala ho misa šošovice; zlákali ho masné hrnce; k o l e č k o: ostrouhat, oškrábat kolečka — dostať z koláča diery, holú labu lízať, mať z pečienky papier, vyližovať prázdnu misu; k o r o p t e v: koroptve motykou, střílené — chlieb chudobných (zemiaky); k r á m: jdi od krámu! — nebabri, nekúpiš! stráž sa z parády*). Podobne ako pri spracovaní základných slovenských ekvivalentov k českým východiskovým heslovým slovám, možno aj tu pripomenúť isté nedostatky a nedôslednosti. Na prvom mieste možno autorom v ČSS vyčítať, že nie vždy sa pridržovali zásad uvedených v úvode slovníka, kde sa v časti o frazeológiu konštatuje, že aj k tým českým frazeologickým jednotkám (frazeologizmom), ktoré sa so slovenskými zhodujú, sa dáva slovenský ekvivalent (napr. *vodit někoho za nos — vodiť dakoho za nos* (s. 11). V mnohých prípadoch sa tento zhodný slovenský ekvivalent neuvádza, hoci sa v slovenskom jazyku bežne používa a je niekedy frekventovanejší ako uvedený slovenský ekvivalent. Napr. frazeologické spojenie *mít se jako v bavlne* (heslo *m í t s e*) má ekvivalent *mať sa ako v božom koši*, hoci oveľa frekventovanejší je frazeologizmus *mať sa ako v bavlne*, resp. iné spojenia (p. ďalej podrobnejšie); *neublíží ani kuřeti* (heslo *k u ř e*) — *neublíží ani (tej) muške*, hoci frazeologizmus *ani kurčatu neublíží* je v slovenčine bežný (uvádza ho aj SSJ); *dá si pro groš koleno vrtat* (heslo *k o l e n o*) — *dá si za groš, za halier, za korunu aj oko, oči vykláť, za groš by sa dal aj obesiť*, i keď popri uvádzaných ekviva-

lentocho je rozšírené spojenie *dať si za korunu koleno vŕtať; ukázať niekomu dvere* (heslo *dvere*) — *tam sú dvere*, nie je jasné, prečo sa vynechalo spojenie *ukázať niekomu dvere* (uvádza ho Malý frazeologický slovník). České heslo *nazmar* má slovenské ekvivalenty *navnivoč, na skazu, nazmar*. Spojenie *prijít nazmar* sa však vykladá iba slovenským spojením *vziať skazu*. Česká fráza *to je mu podobné* (heslo *podobný*) má v ČSS ekvivalenty *to sa na neho ponáša, od neho to vystane* a bežné spojenie *to sa na neho (naňho) podobá* chýba.

Ustálenosť ako jedna z hlavných vlastností frazeologizmov je charakterizovaná o. i. aj výskytom petrifikovaných a zastaraných výrazov a tvarov vo frazeologických jednotkách. Ako nie veľmi vhodnú možno teda hodnotiť úpravu takého frazeologického spojenia, ako je *zabiť dve muchy jednou ranou na zabiť dve muchy odrazu, jedným úderom* (heslo *jeden*, české spojenie *zabiť dvě mouchy jednou ranou*). Prečo nepoužiť podobu *myje* v spojeniach *tichá voda brehy myje* namiesto *podmýva* (čes. *tichá voda břehy mele, bere* — *břeh*) a *ruka ruku myje* namiesto *umýva* (čes. *ruka ruku myje* — *mýt*). Nahradenie výrazu *mazaný* vo frazeologickom spojení (*byť*) *všetkými masťami (na)mastený* (čes. (*být*) *všemi masťmi mazaný* — *koumes, mast*) takisto nemožno pokladať za najšťastnejšie.

Treba oceniť spracovanie tej časti slovenskej frazeológie v ČSS, ktorá odráža bohatstvo národného jazyka. V mnohých prípadoch sa však precenila úloha frazeologického ekvivalentu — spracúva sa veľmi zoširoka, používajú sa viaceré synonymá, niektoré z nich často už zastarané, okrajové alebo z oblasti nárečovej frazeológie. Už sa konštatovalo, že mnohé frazeologizmy by skôr patrili do frazeologického a nárečového slovníka. Napr. pri českom frazeologickom spojení *bylo jich jako klasů na poli* (*klas*) úplne stačili ekvivalenty *bolo ich ako mravcov, dreva v hore*. Úzko krajovo obmedzené spojenia *bolo ich ani v Sásovej Sásovanov, ani v Sásovej dubov* už nebolo treba uvádzať. Český frazeologizmus *rozlít si s někým, u někoho ocet* by bolo vhodnejšie preložiť spojeniami *pokaziť, pobabrať si to s niekým, u niekoho, rozhádzať si to s niekým* ako zriedkavejším frazeologizmom *prevrhnúť si hrnček u niekoho*. Takisto k českému *dělat někomu ocas* by bolo primeranejšie uviesť spojenie *robiť niekomu poskoka* ako *krútičkovstikovať, službičkovať dakomu*. Podoba *skrútnuť* v spojení *skrútnuť řeč na jiné* (české *stočit řeč jinam* — *stochit*) sa mohla nahradiť slovesami *skrútiť, zvrtnúť*. Súčasnému používateľovi slovníka už nič nepovie frazeologizmus *zrežem ti rováš*, ktorý sa v ČSS uvádza ako druhý ekvivalent (1. *vrátim ti to aj s úrokmi*) k českému frazeologizmu *já ti to spočítám* — *spočítat*. Historické slovo *rováš* sa v súčasnej slovenčine používa predovšetkým v spojení *mať u niekoho niečo na rováš*.

Otázka poradia viacerých frazeologických ekvivalentov je rovnako dôležitá ako pri ekvivalentoch heslových slov. Spojenie *mať maškrtný jazyk* (*jazyček*) by ako frekventovanejšie malo byť uvedené pred spojeniami *mať fajnú, fajnovú papuľku; mať fajný, fajnový pyštek* (české spojenie *mít mlsný, chlupatý jazyček* — *jazyček*). Podobne pri hesle *jelen* je bežnejšie spojenie *vyskočiť, utekať ako jelen* (prípadne *srna, srnec*) ako *utekať ako kopov*, ktoré je na 1. mieste. Pred spojením *pozerať sa na dakoho z vysokého koňa* sa malo uviesť spojenie *pozerať sa na dakoho z poschodia*, pričom úplne vypadlo spojenie *pozerať sa na niekoho zvrchu* (*dívať sa na niekoho z kopce* — *kopec*). Málo frekventované spojenie *odrať dakoho zo siedmej, deviatej kože* sa malo zaradiť (ak sa vôbec

malo zaradiť) za spojenie *stiahnuť z dakoho kožu* (české spojenie *stáhnout někomu kůži s těla* – *stáhnout*).

Nie celkom jednotne sa postupovalo pri niektorých frazeologických spojeniach, ktoré sa spracovali pri každom svojom komponente ináč. Niekedy sa pri jednom komponente českého frazeologizmu zhodný ekvivalent neuviedol, pri inom komponente áno. Napr. v hesle *bavlnka* ako ekvivalent českého frazeologického spojenia *chovat, mít někoho jako v bavlne* sa uvádza slovenský ekvivalent *opatrovať, držať niekoho ako v perinke, ako v páperí, aby ho ani vetrik neofúkal*. No v hesle *chovat* pri spojení *opatrovať, chovat dítě jako v bavlne* sú slovenské ekvivalenty *chrániť dieťa, aby ho ani vietor, vetrik neofúkol, opatrovať dieťa ako v perinke, v bavlnke, vo vatičke*. Neprimeraný ekvivalent je pri hesle *mít se*, kde sa oproti českému frazeologizmu *mít se jako v bavlne* uvádza spojenie *mať sa ako v božom koši*. V hesle *malina* sa oproti českému spojeniu *spolknout něco jako malinu* uvádza spojenie *zjesť dačo ako cukrik*, hoci v hesle *jahoda* pri českom spojení *spolknout sousto jako jahodu* je o. i. spojenie *prehltol to ako malinu*. Tieto nejednotnosti (rozličný autorský prístup k spracovaniu rovnakej otázky) sa mali pri konečnej redakcii celého slovníka eliminovať.

A nakoniec ešte jedna poznámka, týkajúca sa celého slovníka, a to používania neurčitých zámen *dakto, dačo, daktorý*. V súčasnej spisovnej slovenčine sa zámená *dakto, dačo, daktorý* pokladajú za synonymné so zámenami *niekto, niečo, niektorý*. Napriek tomu by v ČSS bolo bývalo primeranejšie a vhodnejšie používať neurčité zámená *niekto, niečo, niektorý*, a to z dvoch dôvodov. Po prvé podoby s *nie-* značná časť používateľov spisovnej slovenčiny pociťuje ako rozšírenejšie, používanéjšie a neutrálnejšie, a po druhé sú bližšie českým zámenám *někdo, něco, některý*.

Vydanie ČSS otvára novú etapu v realizácii náročných úloh súvisiacich so všestranným štúdiom dynamiky slovnej zásoby slovenčiny a češtiny. Treba vynaložiť veľa sústredného úsilia na to, aby sa v ďalších vydaniach slovníkov tohto typu predkladali používateľom všetky zaregistrované jazykové fakty overené a správne interpretované. Recenzenti vnášajú do mnohých otázok svojej pohľady a názory, ktoré môžu byť vo väčšej či menšej miere zhodné s objektívnou skutočnosťou; autori diela s nimi nemusia vždy súhlasiť. ČSS je veľké lexikografické dielo. Jeho autori vložili doň svoje odborné lexikologické a lexikografické vedomosti a vedeckú erudíciu a akribiu. Treba veriť, že niektoré nepresnosti neskreslia používateľom slovníka skutočnú hodnotu tohto diela. Vydanie ČSS je edičným činom so širokým kultúrno-politickým dosahom pre každodennú prax slovenských používateľov slovníka pri styku s češtinou, a to v oblasti tlače, rozhlasu a televízie, v oblasti redakčnej a prekladateľskej práce, týkajúcej sa umeleckej literatúry i odbornej terminológie. Pripomienky, ktoré sme v recenzii uviedli, chcú naznačiť oblasti a miesta, na ktoré sa treba v budúcej výskumnej práci najviac zamerať.

I. Ripka – J. Skladaná

Ukrajinská práca o jazyku masových politických informácií

Zborník štúdií *Mova sučasnoji masovo-polityčnoji informaciji* (Kyjiv, Naukova dumka 1979. 250 s.) vypracoval kolektív autorov z Jazykovedného ústavu

O. O. Potebňu AV USSR v Kyjeve a Katedry ukrajinského jazyka Dnepropetrovskej štátnej univerzity za hlavnej redakcie akademika I. K. Bilodida. Cieľom práce je preskúmať a teoreticky zovšeobecniť veľký pozitívny prínos jazyka masových politických informácií predovšetkým V USSR. Pozornosť sa venuje týmto otázkam: vzájomné vzťahy celonárodných a špecifických prostriedkov v jazyku masových informácií, úloha umeleckých prvkov, logicko-informatívne zameranie publicistiky a jeho jazykové vyjadrenie, emocionálnosť a prípustný rozsah jej uplatnenia v jazyku publicistiky, nevyhnutné a nadbytočné stereotypy, mobilizujúca úloha nadpisu v jazyku masových informácií, hovorený jazyk ako prameň i ako jeden z prostriedkov ustavičnej obnovy jazyka publicistiky. Autori sa usilujú vypracovať aj isté návody a odporúčania zamerané na zvýšenie účinnosti ideologickej agitácie a propagandy.

I. K. Bilodid je autorom príspevku *Jazyk masovej politickej a úradnej informácie ako štruktúrno-funkčný štýl súčasného spisovného jazyka*. Autor pripomína, že existencia istého súboru vypracovaných štruktúrno-funkčných štýlov v národnom spisovnom jazyku je jav historický. V starších obdobiach vývinu jazyka neexistovali ešte štýly, ktoré v 19. a 20. storočí pokladáme v spisovnom jazyku za samozrejmé. Medzi tieto štýly patrí aj štýl masovej politickej informácie, uplatňovaný v masovej spoločenskej komunikácii, ako je tlač, rozhlas, televízia, reklama, film, rozličné druhy reportáží (písomných i ústnych). Charakteristickou črtou štýlu masovej politickej a bežnej úradnej informácie je jeho ohraničenosť, viazanosť na vlastné, špecifické sféry komunikácie. Štýl informácie (priliehavejší by tu bol termín informačný štýl) má širokú oblasť využitia. V svojej mnohohrstvovosti je jazyk informácie blízky jazyku umeleckej literatúry, ktorá však využíva ešte rozmanitejšie a farbistejšie jazykové prostriedky i prostriedky iných štýlov (odborného, publicistického a pod.). Informačný štýl je však ohraničenejší, štandardizovanejší. K všetkým oblastiam reálneho života pristupuje predovšetkým z hľadiska informácie oznámenia. V informačnom štýle sa vyžaduje dynamika, lakonizmus, usečnosť výrazu, presnosť a ústrojnosť vyjadrenia, minimum opisnosti. Za znaky štýlu masovej politickej informácie autor pokladá i jasnosť výkladu, teoretickú a politickú vyhranenosť, terminologickú adekvátnosť a jadrnosť vyjadrenia. Autor však osobitne podčiarkuje, že pracovníci informačných prostriedkov, zostavovatelia informácií predkladaných širokým vrstvám prostredníctvom tlače, rozhlasu, televízie a filmu majú využívať všeobecne zrozumiteľné prostriedky spisovného jazyka, upravené na základe požiadaviek informačného štýlu.

M. M. Pylyn's'kyj je autorom štúdie *Hovorová lexika v jazyku tlače*. Konštatuje, že do spisovného jazyka preniká teraz máločo z nárečí, ktoré pri rozširovaní používania spisovného jazyka postupne zanikajú. Prirodzenou základňou rozvoja ukrajinského jazyka sa stále viac stáva hovorená spisovná reč. Hovorové prvky prenikajú najmä do publicistického štýlu, ktorý predstavuje konglomerát hovorového, umeleckého a odborného štýlu. Hovorový štýl pomáha vytláčať z tlače aj archaické a knižné prvky, resp. tvorí istú ich protívahu. Osobitne zreteľne sa v štýle masovej politickej informácie prejavuje antinómia dvoch jazykových funkcií – informatívnej a expresívnej. Informatívna funkcia si vyžaduje istú štandardizáciu jazykových prostriedkov. V informatívnych textoch sa presvedčivosť dosahuje logickou stavbou argumentácie. Ale novinár a propagandista využíva aj expresívne jazykové prostriedky, ktoré

sa zreteľne vydeľujú na pozadí neutrálnych a knižných prostriedkov svojou obraznosťou, emocionálnym zafarbením. Zdrojom týchto expresívnych prostriedkov je hovorený jazyk. Antinómia medzi informatívnou a expresívnou funkciou jazyka je najdôležitejším vnútorným stimulom vývinu štýlu masovej politickej informácie. Autor si ďalej všima rozsah prenikania hovorových jazykových prostriedkov aj spoločensko-jazykové pozadie ovplyvňujúce rozsah tohto prenikania.

Kapitolu *Nové prvky v tvorení slov (na základe jazyka tlače)* napísala K. V. Lenecová (Lenec'). Poukazuje na to, že pod vplyvom vedecko-technického pokroku sa šíri používanie rozličných odborných výrazov za rámec príslušných odborov (*informácia, kozmonaut, exploatácia, jadrový...*). Väčšia časť tejto lexiky sa tvorí pomocou sufixácie, prefixácie, ďalej skladaním slov a abreviáciou. Využíva sa aj lexikálno-sémantický spôsob tvorenia, t. j. prehodnocovanie starých slov a ich významov. V súčasnom jazyku veľmi narastá počet nominatívnych slovných spojení, ktoré plnia funkciu lexém (*kozmetická medicína, materiálno-technická základňa komunizmu, ľudová univerzita, vlak družby, atómová bomba* a pod.). Tieto spojenia sa vyznačujú väčšou presnosťou ako jednotlivé slová, nemajú lexikálno-sémantické varianty, t. j. sú jednoznačné. Zbližuje ich to s odbornými termínmi. Osobitnou črtou tvorenia slov v ukrajinčine sú spoločné črty s tvorením slov v ruštine. Charakteristický je ďalej proces internacionalizácie lexiky a terminológie v jazykoch socialistických národov. Sem sa zaraďujú aj početné kalky, priame prevzatia z jazyka do jazyka, paralelné tvorenie nových slov a vznikanie nových významov starých slov. Pre jazyky socialistických národov sú charakteristické spoločné morfémy a modely tvorenia slov, čo je dôsledok intenzívneho vzájomného pôsobenia týchto jazykov i uplatňovania sa ruštiny ako jazyka medzinacionálneho dorozumievania. Ruština hrá významnú úlohu pri tvorení spoločného medzinacionálneho lexikálneho fondu. Aj ukrajinčina využíva vo veľkom rozsahu štruktúrne modely ruského jazyka pri tvorení nových slov a slovných spojení. Ďalej autorka preberá jednotlivé spôsoby tvorenia nových slov v ukrajinčine (ako dôsledok ekonómie v jazyku vysvetľuje napr. vznik nových slov so sufixom *-ka* z nominatívnych slovných spojení typu *asfaltová cesta* — *asfaltka*; vzniká tak nižšia vrstva lexiky, ktorá dáva textu hovorový ráz). Spomína aj prípady prehodnocovania starších slov (napr. *dojar, svynar*), ktoré zmenili a rozšírili svoj význam. Tu však treba podľa nášho názoru mať na pamäti, že v novej spoločenskej situácii môžu v jazyku vzniknúť slová celkom nezávisle od slov vzniknutých dávnejšie, v iných spoločenských podmienkach a v jazyku okrajovo ešte fungujúcich alebo už aj zaniknutých. V tomto zmysle sú to vlastne „znova narodené slová“.

H. M. Kolesnyk napísal obsírnú štúdiu *Jazykovoštylistické osobitosti novinových žánrov*. Poukazuje na to, že jazyk novín je pestrý, sú v ňom zastúpené všetky štýly spisovného jazyka. Niektoré žánre sa vyznačujú najvyššou mierou publicistickej (agitačno-propagandistické materiály), v iných sa spájajú črty publicistického a umeleckého štýlu (napr. fejtón), inde zas prevažujú charakteristiky ústnej hovorenej reči (interview, reportáž) a pod. Jazyk novín plní toľko rozmanitých funkcií, že sa nemôže obmedziť rámcom jedného štýlu. Autor poukazuje na to, že v novinovo-publicistickom štýle existujú vedľa seba dve protikladné tendencie, a to tendencia k stabilite, a na druhej strane úsilie o ex-

presívnosť, ktorého dôsledkom je zas hľadanie nových prostriedkov vplyvu na čitateľa. Expresívne prostriedky (metafory, perifrázy a pod.) veľmi skoro strácajú svoj emocionálny náboj, treba ich nahrádzať novými. Autor ďalej píše, že vo výskume jazyka novín sa vykryštalizovali dva smery: funkčno-štylistický a normatívno-štylistický. Predstavitelia funkčno-štylistického smeru pokladajú jazyk a štýl novín za súčasť funkčného publicistického štýlu. Predmetom ich skúmania sú osobitosti fungovania spisovného jazyka na stránkach novín, výskum špecifických vlastností jazyka a štýlu novín. Stúpenci druhého smeru, normatívno-štylistického, nevychádzajú spravidla za rámec praktickej štylistiky. Zbierajú a klasifikujú chyby lexikálno-štylistického charakteru, vypracúvajú odporúčania ako bojovať proti štylistickej nesprávnosti. Funkčno-štylistický smer sa pokladá za zásadný pri výskume jazyka novín. Bezprostrednou úlohou výskumu by mala byť jazykovoštylistická charakteristika základných novinových žánrov. Základným teoretickým i praktickým problémom zostáva otázka vzájomného vzťahu jazyka novín a ostatných podob spisovného jazyka.

Analýza všetkých žánrov jazyka novín svedčí o istej štandardizácii vyjadrovacích prostriedkov v týchto žánroch. Štandard definuje autor ako reprodukovateľný, intelektuálno-neutrálny prostriedok vyjadrovania, ktorý je v protiklade s expresívnymi prostriedkami vyjadrovania. Pre jazykový štandard je charakteristická variantnosť, ktorá umožňuje vyhýbať sa nudnej jednotvárnosti pri mnohonásobnej reprodukcii. Podľa V. G. Kostomarova „štandard, ktorý poznáme ako výsledok výberu... a typizácie, neobsahuje v sebe nič negatívne, je odrazom historickej skúsenosti, ukazovateľom bohatosti a vybrúsenosti jazyka“. Štandardy (v našej terminológii by sa tu skôr dalo hovoriť o stereotypoch) sú v jazyku už hotové, treba ich len vyhľadať a reprodukovať. Na ovládnutie štandardu treba vynaložiť menej úsilia ako na ovládnutie umenia tvoriť a vynachádzať expresiu. Expresiu definuje autor ako to, čo stojí v protiklade k štandardu, čo je emocionálne príznakové. Spája sa s dynamikou, s myšlienkovým a citovým pôsobením, s tvorivou činnosťou a napätím. Autor ďalej vysvetľuje, že kazom novinárskeho jazyka nie je štandard, ale nepodarená expresia.

So štandardizáciou je tesne spojený iný jav – novinovo-jazyková univerzalizácia, pre ktorú je charakteristické zosilnenie štandardizácie, širšia automatizácia expresívnych jednotiek. Proces univerzalizácie ilustruje autor viacerými príkladmi (výrazy ako *biele zlato*, *čierne zlato*, *mäkké zlato*... vznikli svojho času ako také, ktoré sa dávali do protikladu k štandardným vyjadreniam, t. j. fungovali v úlohe expresém. Teraz prešli do kategórie stereotypných zvrátov, ktoré už nemôžu plniť expresívnu funkciu.) Autor ďalej podčiarkuje, že jazykovo-kompozičná podstata jazyka novín spočíva v striedaní expresívno-emocionálnych a informatívnych komponentov, v ňom sa realizuje konštruktívny princíp jazyka novín. Princíp konštruktívneho konfliktu expresívnych a informatívno-štandardizovaných jednotiek sa rozličným spôsobom realizuje v rozličných žánroch.

V jazyku novín sa uplatňujú prvky mnohých štýlov. Štýl novín je vlastne organické spojenie emocionálno-obrazných prvkov, oficiálno-úradných formúl, spoločensko-politickej lexiky i odbornej terminológie, vysokej patetickej i nižšej hovorovej frazeológie, intelektuálnych a expresívnych prvkov atď. Jazyk novín najpohotovejšie zachytáva zmeny v živej reči. Aj do spisovného jazyka prenikajú mnohé zmeny cez jazyk novín. V ďalšej časti štúdie H. M. Kolesnyk podrobne

rozoberá jednotlivé novinové žánre — úvodník, novinovú informáciu (krátku správu) a reportáž. Je to všestranný rozbor založený na excerpácii bohatého materiálu.

Autorkou štúdie *Štandardy a kliše (štampy) v jazyku novín* je N. M. Solohubová. Aj ona sa v mnohom opiera o prácu V. G. Kostomarova *Russkij jazyk na gazetnoj polose*. Cituje jeho myšlienku, že konštruktívnym princípom jazyka novín je súbežná orientácia na expresiu i na štandard. Ustavičné striedanie expresie a štandardu je základnou vlastnosťou jazyka novín. Zároveň však namieťa, že nemožno absolutizovať tento základný konštruktívny princíp jazyka novín. Uvádza mienku V. V. Aleksejeva, že striedanie expresie a štandardu sa v istom rozsahu uplatňuje aj v iných funkčných štýloch, nielen v jazyku novín. Podľa V. G. Kostomarova definuje autorka štandard ako akýkoľvek intelektuálny prostriedok vyjadrenia, ktorý je v protiklade k prostriedkom expresie. Novinové žánre možno deliť na skupiny s rozličným stupňom štandardizácie. Novinové zvraty majú zväčša nominatívny význam; prenesené použitie nie je pre ne charakteristické. Tie, ktoré vznikli spočiatku ako obrazné výrazy, v dôsledku reprodukovania stratili obraznosť a slúžia ako prostriedok nominatívneho označenia. Sú to napr. zvraty týkajúce sa zahraničnopolitickej oblasti, ako *medzinárodný konflikt*, *politika nezasahovania*, *studená vojna*, *mierové spolunažívanie* atď., zvraty z vnútropolitической oblasti (*morálny profil budovateľa komunizmu*, *morálny kódex*, *blok komunistov a bezpartajných...*) atď. Bezmyšlienkovité opakovanie expresívnych prostriedkov vedie k vzniku kliše. Istý zvrat sa mení na kliše tzv. hypercharakterizáciou, t. j. vtedy, keď prekračuje hranice svojho pôvodného rámca použitia, čím nastáva jeho rýchla automatizácia. V novinách často nachádzame spojenia rozličného druhu, ktoré v dôsledku častého používania strácajú svoj obrazný význam. Vznikajú zväčša ako originálny individuálno-autorský obrazný výraz, ale pri rozšírení sféry svojho uplatnenia nemotivovaným používaním sa takéto novinové obrazné stereotypy menia na nominatívne jednotky a pôsobia negatívne. Kliše (ukraj. a rus. štam) je teda obrazné vyjadrenie, ktoré stratilo svoju obraznú výraznosť. Je to ošúchaná obrazná jednotka. Univerzalizácia používania vedie k stieraniu základného konštruktívneho princípu jazyka novín — dialekticky spojeného protikladu štandardizovaných a expresívnych prostriedkov.

Pre jazykovú univerzalizáciu v novinách je charakteristická štandardizácia expresívnych jednotiek a súčasne aj ustavičné hľadanie expresie. Táto paradoxná podvojnásť (pri nedostatku nevyhnutnej obsahovej motivácie) vedie k utváraniu celých sérií alebo radov univerzalizovaných výrazov alebo vyjadrení, ktoré sa celkom nestotožňujú ani so štandardmi, ani s expresémami, majú však špecifický novinový odtienok. Takými novinovými výrazmi sú napr. rozšírené výrazy so substantívom *dary*: *dary jesene*, *dary leta*, *dary mora*, *dary lesa*, *dary prírody* a pod.

V ďalšej časti štúdie prináša autorka mnoho zaujímavých postrehov o jazyku ukrajinských novín, usiluje sa svoje pozorovania zovšeobecniť, teoreticky a jazykovo-sociologicky zdôvodniť mnohé jazykové javy, hodnotí jazykové fakty a jazykovú prax aj z hľadiska jazykovej kultúry. Upozorňuje napr. na typickú frazeologizáciu terminologických spojení (*retazová reakcia*, *vystúpiť na obežnú dráhu*, *byť v bezvážovom stave* a pod.), ďalej na terminologizáciu niektorých slovných spojení atď. Poukazuje na spojenia, ktoré sú na prechode medzi ter-

minologickými spojeniami a frazeologickými zvratmi (*riešiť otázku mierovým spôsobom, úspechy veci mieru...*), ďalej na takú charakteristickú črtu jazyka novín, ako je tendencia používať neslovesné konštrukcie. Takýto prechod slovesných tvarov k menným spôsobuje celý rad zmien v syntaktickej stavbe vety i v štylistickom zafarbení textu. Vedie to často k strate jasnosti a presnosti vyjadrenia myšlienky. Hromadenie rovnakých pádových tvarov (najmä genitívov) má aj nežiadúce štylistické dôsledky. Konštrukcie sloveso + podst. meno sú na mieste napr. v textoch oficiálneho úradného charakteru alebo keď sa má textu dať nádych istej slávnosti (napr. *Strana a vláda prejavujú ustavičnú starostlivosť o blahobyť pracujúcich našej krajiny*), sú však nevhodné v takých novinových žánroch ako korešpondencia alebo črta, kde prevažuje individuálny autorský štýl.

A. F. Marachovová napísala ďalšiu štúdiu — *Jazyk úradnej informácie* (slovom *úradný* tu prekladáme ukraj. výraz *dilovyj*, ktorý zodpovedá ruskému *delovoj*.) V jazyku masovej informácie popri tvorivom, individuálnom spôsobe vyjadrovania s obraznými a expresívnymi zložkami sa výrazne uplatňuje aj vyjadrovanie zneosobnené, automaticky a často opakované, preto emocionálne odfarbené. Tým sa jazyk masovej informácie zbližuje s oficiálno-úradným. V protikladnom pôsobení takýchto dvoch tendencií — istého úsilia po automatizme, pravidelnosti reprodukcie a súčasne úsilia o narušenie ustálenosti prostriedkami individuálnej reči — spočíva dialektická zákonitosť vývinu jazyka, čo sa prejavuje aj v jazyku masovej informácie. Autorka ďalej konštatuje, že stereotypy sa v informatívnych žánroch stali organickou súčasťou jazyka novín. Zaujímavé sú úvahy autorky o funkcii a podmienkach používania niektorých gramatických tvarov (napr. predikatívnych tvarov na *-no*, *-to* i synonymných konštrukcií s tzv. stredným slovesným rodom), rozbor konštrukcií so slovesnomenným analytickým predikátom a s deverbatívnymi substantívami atď.

Mnoho zaujímavých postrehov prinášajú i ostatné dva príspevky v tomto zborníku — *Jazyk rozhlasu a televízie* od D. Ch. Barannyka a *Reklama na stránkach novín* od I. O. Sokolovovej.

Práca ukrajinských autorov *Jazyk súčasnej masovo-politickej informácie* je cenná bohatstvom postrehov opretých o rozbor obsiahleho materiálu, mnohými pozoruhodnými pokusmi o teoretické zovšeobecnenia v rámci skúmanej problematiky i vypracovanými metodologickými postupmi pri samom výskume danej tematiky. Miestami možno postrehnúť istú terminologickú nejednotnosť pri označovaní štýlov. Bolo by bývalo užitočné, keby sa bola v tejto práci podala niekde istá jednotná systematika funkčných štýlov, kde by sa bolo mohlo bližšie určiť aj miesto štýlu masovej informácie či novinovo-publicistického štýlu.

Treba vyzdvihnúť a osobitne oceniť význam tejto odborne hlboko fundovanej práce pre ďalšie zvýšenie úrovne jazykového vyjadrovania v masových komunikačných prostriedkoch a pre zvýšenie jazykovej kultúry vôbec.

J. Doruľa

ROZLIČNOSTI

Vesmír — vesmíran. — V Nedeľnej Pravde (29. 12. 1978, s. 24) sme sa stretli s výrazom *vesmíran* v týchto vetách: ... že na vlastné oči videl už niekoľko „lietajúcich tanierov“, ba údajne sa stretol aj s *vesmírani*, čo z nich vystúpili. — Z *vesmírana* sálali akési divné lúče. — „Netáraj, dieťa moje, nijaké „lietajúce taniere“ ani *vesmírania* na Zemi nejestvujú!“ — ... nebude sa podobáť na nijakého *vesmírana*...

Názov *vesmíran* je utvorený príponou *-an* od podstatného mena *vesmír*. J. Horecký v Slovo tvornej sústave slovenčiny (1. vyd., 1959, s. 94) hovorí, že v rámci názvov osôb je príponou *-an* utvorených aj niekoľko apelatív, ktoré vyjadrujú príslušnosť k miestu, napr. *ostrovan*, *krajan*, *dvoran*, *mešťan*, *vidiečan*, *dolňan*. J. Horecký ďalej poznamenáva, že variant *-čan* je v podstatnom mene *svadobčan*. Prípona *-čan* je aj v iných prípadoch. Napríklad od apelatíva *dedina* je názov osoby utvorený príponou *-čan*: *dedinčan*. Podľa súčasnej kodifikácie je pri apelatívach typu *ostrovan*, *dvoran* prípona *-an*, no pri substantívnych derivátoch utvorených od vlastných zemepisných názvov (od miestnych názvov) je prípona *-čan*; napr. *Ostrov* — *Ostrovčan*, *Ludvikov Dvor* — *Dvorčan*.

V príspevku *Tvorenie a skloňovanie vlastných mien typu Rimavan a Spišan* (Slovenská reč, 44, 1979, s. 100–105) sme upozornili, že substantívne deriváty typu *Trnavan*, *Ondavan*, *Rimavan*, *Kokavan*, *Záhoran*, *Gemeran*, *Spišan* a pod. sa v spisovnej slovenčine už dávnejšie začali využívať na pomenovanie rozličných súborov, podnikov, inštitúcií, výrobkov, dopravných prostriedkov (najmä rýchlikov) a pod. Vznikol nový slovo tvorný typ s príponou *-an*, pretože na pomenovanie obyvateľov od miestnych názvov typu *Trnava*, *Rimava*, *Kokava* sa používajú substantívne deriváty s príponou *-čan* (*Trnavčan*, *Rimavčan*, *Kokavčan*), resp. s príponou *-ák* (*-iak*): *Záhorák*, *Spišiak*.

Doklady z Nedeľnej Pravdy ukazujú, že názov *vesmíran* je utvorený príponou *-an*, hoci obyvateľské mená od miestnych a iných zemepisných názvov typu *Budimír*, *Lastomír*, *Kašmír*, *Alžír*, *Sibír* sa v súčasnej spisovnej slovenčine tvoria príponou *-čan*: *Budimírčan*, *Lastomírčan*, *Kašmírčan*, *Alžírčan*, *Sibírčan*.

Okrem príkladov, ktoré uvádza J. Horecký v rámci názvov osôb s príponou *-an*, vyjadrujúcich príslušnosť k miestu (*ostrovan*, *krajan*, *dvoran*, *mešťan*, *vidiečan*, *dolňan*), mohli by sme uviesť aj ďalšie apelatíva, ktoré vyjadrujú príslušnosť k miestu, napr. *sever* — *severan*, *župa* — *župan*. Od slovesných základov sú utvorené príponou *-an* podstatné mená *tyran*, *ožran* a pod. Apelatívum *severan* je utvorené príponou *-an* od podstatného mena *sever*, hoci obyvateľské mená od miestnych názvov zakončených na *-er* sa tvoria príponou *-čan*: *Peder* — *Pederčan* a pod.

V súčasnej spisovnej slovenčine sme sa stretli aj s novým pomenovaním *južan* a s príslušnými derivátmi: *svet južanov* — ... akiste to pripisovali vrodenej *južanskej lenivosti*... (L. Ballek, Pomocník, 1. vyd. Bratislava, Smena 1977, s. 247–248). — ... *krása južanský temperamentnej Isabelle* (Slovenka, 27. 7. 1979, s. 32). — ... *južanský temperament*... (Práca, 12. 1. 1979, s. 6). Podľa apelatív *východniar*, *západniar*, *severan*, utvorených od prídavných mien *východný*, *západný*, resp. od podstatného mena *sever* (pomenovania svetových

strán), možno tvoriť analogicky apelatívum *južan* od podstatného mena *juh* (s opretím o prídavné meno *južný*) a od podstatného mena *južan* prídavné meno *južanský*, obdobne ako sú utvorené prídavné mená *východniarsky*, *západniarsky*, *severský*.

V súčasnej spisovnej slovenčine existuje slovotvorný typ s príponou *-an* na pomenovanie príslušnosti k miestu: *ostrovan*, *severan* a pod. Podľa slovotvorného typu *ostrov* — *ostrovan*, *sever* — *severan* sa v súčasnej spisovnej slovenčine utvorili aj nové názvy s príponou *-an* na pomenovanie osôb s miestnou príslušnosťou: *vesmíran*, *južan*.

J. Jacko

Gijon a Gijón. — V súvislosti s medzištátnym futbalovým zápasom ČSSR — Španielsko v apríli 1980 sa v športových rubrikách dennej tlače častejšie spomínalo španielske prímorské mesto *Gijón*, v ktorom sa futbalové stretnutie hralo. Spomenutý miestny názov sa v dennej tlači zapisoval dvojako — *Gijon* i *Gijón*, napr.: *Dnes o 20,30 hod. v Gijone...* — *Na ihrisku Sportingu Gijon...* (Pravda, 16. 4. 1980, s. 8). — ...*v španielskom Gijone...* — ...*so Španielskom (2 : 2) v Gijone.* — ...*v stretnutí s ČSSR v Gijone* (Pravda, 18. 4. 1980, s. 8). — *Dnes v Gijone ďalšia skúška...* — ...*odletom do Gijonu.* — *Aj dnešok v Gijone...* — ...*z Gijonu* (Smena, 16. 4. 1980, s. 8). — *Futbalisti dnes v Gijone proti Španielsku.* — ...*dnes v Gijone...* — ...*stretnutie v Gijone...* — *Hoci v Gijone dva dni prší...* (Práca, 16. 4. 1980, s. 8). — *Včera sa hralo v španielskom Gijone...* (Šport, 17. 4. 1980, s. 6). Otázka je, podľa čoho postupovali redaktori príslušných novín, keď sa raz držali podoby *Gijon*, druhý raz podoby *Gijón*.

V štúdií Pravopis a skloňovanie niektorých mexických mien (Slovenská reč, 36, 1971, s. 108—111) sme upozornili, že v súčasnej spisovnej slovenčine sa pri zapisovaní cudzích zemepisných (miestnych) názvov používa zdomácnená, ale aj pôvodná podoba, napr. *Kanada* (*Canada*). Pôvodná podoba je potrebná najmä pri písaní adres do príslušného cudzieho štátu (mesta). Za zdomácnenú pokladáme napr. podobu mexického mesta *Leon*, kým zápis *León* treba pokladať za pôvodný (španielsky). A tak aj v španielskom miestnom názve *Gijon* — *Gijón* možno v spisovnej slovenčine pripustiť dvojaký zápis: zdomácnený (*Gijon*) i pôvodný (*Gijón*). Treba však pripomenúť, že podobne tak ako v pôvodnej podobe *Gijón* litera *ó* nesignalizuje kvantitu (ako v slovenčine), ale prízvuk, ktorý je v miestnych názvoch *León* i *Gijón* na poslednej slabike.

V geografických príručkách sa miestny názov *Gijón* zapisuje v pôvodnom pravopise. Tak je to napr. v Atlase sveta (Bratislava, Slovenská kartografia 1970, s. 43) aj v Atlase ČSSR (Bratislava, Slovenská kartografia 1974, s. 1).

Pripomenieme ešte, že podľa zásad španielskej výslovnosti sa graféma *g* pred samohláskami *e*, *i* vyslovuje ako *ch* a graféma *j* ako *ch*, a tak názov *Gijón* sa vyslovuje ako *chichón*.

J. Jacko

Deriváty od názvu Ruse. — S rozširujúcim sa stykom so spriatelovým Bulharskom sa vynára potreba používať bulharské miestne názvy a tvoriť od

nich príslušné deriváty (odvodeniny), t. j. obyvateľské mená a vzťahové prídavné mená. V rozhovore s istým známym sme sa stretli s rozpakmi, keď sa malo utvoriť pomenovanie obyvateľky mesta *Ruse*. Je to podoba *Rusenka* (ako v bulharčine), *Rusanka*, alebo inak? Aby sme mohli na túto otázku odpovedať, pozrieme sa na iné zemepisné názvy zakončené na *-e* (resp. na inú samohlásku) a na mená obyvateľov, príp. na formu prídavných mien, ktoré sú od týchto názvov odvodené.

Pri porovnaní materiálu zo Slovníka slovenského jazyka VI (SSJ) sme si všimli, že niektoré takéto typy odvodených slov sa tvoria podobne ako od domácich názvov po vypustení koncovej samohlásky. K základu sa potom pridáva prípona *-an*, v ženskom rode *-(an)ka*, pri prídavných menách prípona *-ský* (v slovách so základom zakončeným na *-s* sa *-sský* zjednodušuje na *-ský*), a to alebo bez zmeny koncovej spoluhlásky (*Karlsruhe* — *Karlsruhan*, *Odense* — *Odensan*, *Belize* — *Belizan*) alebo po zmene (zmäkčení) koncovej spoluhlásky základu (*Belmonte* — *Belmontan*, *Chile* — *Chilan*, *Benavente* — *Benaventan*). Ďalšie odvodené tvary majú podobu: *Karlsruhanka* — *karlsruhský*, resp. *karlsruhsky*, *Odensanka* — *odenský*, *Belmontanka* — *belmontský* atď. Iný je typ, ktorý má v obyvateľskom mene príponu *-čan* (v ďalších odvodeninách príponu *-(čan)ka* a *-ský*), pričom sa koncová samohláska alebo vypúšťa (napr. *Skutari* — *Skutarčan* — *Skutarčanka* — *skutarský*, *Edirne* — *Edirňčan*, *Tampere* — *Tamperčan*, *Tananarive* — *Tananarivčan*, *Canterbury* — *Canterburčan*) alebo ostáva ako súčasť základu (slovotvorným základom sa stáva celý zemepisný názov): *Baku* — *Bakučan* — *Bakučanka* — *bakuský* (porov. SSJ VI, 1968, s. 259; L. Dvonč, Slovenská reč, 45, 1980, s. 125–127), podobne *Korfu* — *Korfučan*, *Sucre* — *Sucerečan*. L. Dvonč (Slovenská reč, 43, 1978, s. 385–386) pokladá niektoré deriváty tohto typu za nevhodné. Napr. od názvu *Frunze* sú podľa neho odvodeniny *Frunzan*, *Frunzanka*, *frunzský* vhodnejšie ako deriváty *Frunzečan*, *Frunzečanka*, *frunzeský*, v ktorých sa slovotvorná prípona pridáva k slovotvornému základu s koncovým *-e*. Koncová samohláska ostáva aj pri adjektívach odvodených od iných zemepisných názvov, napr. *Engaño* — *engaňoský*, *Sierra Madre* — *sierramadreský* (SSJ VI, s. 295; podľa L. Dvonča *sierramadranský*, porov. Slovenská reč, 43, 1978, s. 385). V type derivátu s príponou *-čan* sa základ niekedy rozširuje o spoluhlásku *j*. Napr. *San José* — *Sanjoséčan* — *Sanjoséčanka* — *sanjoséjsky*, podobne *Recife* [*-fi*] — *Recifejčan*, *Lahti* — *Lahtijčan*, *Entebbe* — *Entebbejčan*, *Capri* — *Caprijčan*, *Cluny* — *Clunyjčan*, *Dillí* — *Dillijčan*.

Vráťme sa k nášmu východiskovému názvu. Z prehľadu vidieť, že obyvateľské mená od miest, v názve ktorých je na konci samohláska *-e*, príp. iná samohláska, sa tvoria príponou *-an* alebo *-čan*. Prípona *-an* sa pripája k slovotvornému základu (po vynechaní koncovej samohlásky), prípona *-čan* sa pripája k celému názvu (zriedka skrátenému o koncovú samohlásku), príp. k rozšírenej podobe slovotvorného základu. Podľa toho od názvu *Ruse* by bolo možné utvoriť takéto obyvateľské mená a prídavné mená: *Rusan* — *Rusianka* — *rusiansky* (tento typ navrhuje L. Dvonč, Večerník z 2. 11. 1973 a z 26. 5. 1978), *Rusečan* — *Rusečanka* — *ruseský* (ako *Baku* — *Bakučan* — *Bakučanka* — *bakuský*) a *Rusejčan* — *Rusejčanka* — *rusejský* (ako *Capri* — *Caprijčan* — *Caprijčanka* — *caprisjký*). Posledná podoba s rozšíreným základom, t. j. *Rusejčan*, *Rusejčanka*, *rusejský*, zdá sa, vyhovuje najviac. Zachováva priehľadnú podobu základu, lebo slovotvorný základ *Rusej-/rusej-* je veľmi blízky k názvu *Ruse*. V prospech odvodenín *Rusej-*

čan (*Rusejčanka*), *rusejský* možno uviesť aj to, že sa tu uplatňujú základné slovotvorné prípony -čan a -ský. Aj typ *Rusečan* vyhovuje zo slovotvorného hľadiska. Keď však berieme do ohľadu všetky tri spôsoby tvorenia príslušných derivátov, typ *Rusečan*, *Rusečanka*, *ruseský* je menej vhodný, lebo prípony -čan a -ský sa tu mechanicky pripájajú k základu zakončenému na samohlásku, ako napr. typ s interfigovaným -j-, lebo tu spoluhláska j v rozšírenom základe slova signalizuje, že ide o odvodeninu od cudzieho názvu. V type *Rusan* — *Rusianka* — *rusiansky* sa uplatnili prípony -ianka, -iansky (po alternácii a/ia v slovotvornom základe). Takéto tvorenie odvodenín od cudzích názvov tohto typu je menej bežné a aj v domácich derivátoch sa využíva iba pri istých typoch substantív.

Navrhujeme, aby sa pri miestnom názve *Ruse* používali obyvateľské mená *Rusejčan*, *Rusejčanka* a prídavné meno *rusejský*.

K. Palkovič